

James Joyce: Finnegans Wake (részlet) 3

Szűcs Balázs Péter: Szerb Antal és James Joyce (esszé) 6

Földesi Ferenc: Könyvtár a magasban (Halász Gábor) 9

Balázs Attila: Magyar Faust (próza) 24

Sárközi Mátyás: Nem Magyarországon köt ki a vitorlás sajka (esszé) 29

Debreczeny György: keresi a vitorlát, kőpadnak döntött házfalon (vers) 32

Takács Zsuzsa: A négyujjú férfi (esszé) 34

Szalagyi Csilla: „Nincs kijárat”. Nyitott és zárt terek geometriája Takács Zsuzsa és Pilinszky János költészetében (tanulmány) 36

Tokai Tamás: Feljegyzések a Szent Hegyről (versciklus) 47

Jász Attila: Múterem-tés, avagy az üresség felé
(Fischer Balázs képeiről) 51

Yashiro Atiko: Kavicshajigálás (versek) 53

Zalán Tibor: én néhány haiku... 16. (versek) 56

Géczi János: Anima (vers) 58

Juhász Attila: Egy „eltűnt” verscsoport nyomában (tanulmány) 59

Géczi János: A hang (próza) 65

Nagy Tamás: Meghívás a titkos kertbe (Géczi Jánosról) 70

Géczi János: A hang (próza) 77

Ayhan Gökhan – Izsó Zita: „A nyomor mára teljesen elfogadottá vált” (Interjú Géczi Jánossal) 80

Oravecz Péter: Ha (vers) 87

Luzsiczka István: Fél mondat a méltóságról, Kölyökfutballisták (versek) 88

Szabó Márton István: Kötött minta, Fogóhold (versek) 91

Mohai V. Lajos: Mélyen bevésődött (próza) 92

Komálovics Zoltán: Rejtély 95

A borítón és a lapzárókon Fischer Balázs képei

E számunk szerzői:

Ayhan Gökhan költő (Bp.), Balázs Attila író (Bp.), Bozai Ágota műfordító (Bp.), Debreczeny György költő (Bp.), Földesi Ferenc könyvtáros (Tata), Géczy János költő, író (Veszprém), Izsó Zita költő (Bp.), Komálovics Zoltán (Győr), Jász Attila szerkesztő (Tata), Juhász Attila költő, kritikus (Győr), Luzsicza István költő (Fót), Mohai V. Lajos író, kritikus (Bp.), Nagy Tamás kritikus (Dunaújváros), Oravecz Péter költő (Bp.), Sárközi Mátyás író (Bp.), Szabó Márton István költő (Bp.), Szalagyi Csilla irodalomtörténész (Bp.), Szűcs Balázs Péter író, kritikus (Bp.), Takács Zsuzsa költő (Bp.), Tokai Tamás költő (Szeged), Zalán Tibor költő (Bp.)

Erreje amiújzseumba! Kallapra vigyázat. Ezitten az Willingdone múzséj. Ezitten pórrossz puska. Emmeg farancúzus. Mindent asszemnek. Eza pórosszok koppolyás lobogó rimarongya, rajtaj az ázados meg szósnő. Eza golóbis *lik*-gatta ki a pórrosszak ász-laját. Salút a Porzikainak!

James Joyce 3

Idde' a rozsdás, éljen aki él, kísértesség az élet biztos! Ennyim. (Kabbakabikapata! Ejjó!) Ezitten Lipóleum háromszegeletű kalapja. Ennyim. Lipóleumkallap. Ezitten Willin-

FINNEGANS WAKE

(részlet)

gadon lovalagol úgyanazon fehér Cokenhape hátáján. Ezitten a mágenetikus teringetes irtóarthuro lóvalagias Willingadon, feneséges és magentoszos aranyónló sarokkantyúja meg a vassercege mega az négyréz franczkar rikája, kulumpa, meg a magnatárd szallagja mega az serényöve, meg a jóllejtart kalucsknija megeme pille passzentosz panthalló. Emmega nagy széles shemfeddője, írköve. Ennyim. Eza *három* fíjú kusshad az lövész árakban. Lő hallottak. Emmega zellenseggölő angyol őr dög teteve, emmeg a szürke kehelye, regi ment e skótológia velelesz az idők fékezetiég. Ezisitten a kép mutatja: az nyájas lipóleum árnyékkészre tetszi a hájas lipóleumott. Kis sértett. Ha ragos szóváltatás. Ez a kisike lopóleum ifíjú azki shem nem apóró senem agydarab. Am ondó vagyok. Itten e se(re)gglet: A *fúr*ingos Fitz *Tamász*. A mocsókos MacDyke. És a Szörkörös O'Hurry. Mind él-ődsi. Ezitten a Délösszie alpok. Ez a vén Usz-domb avagy Tivel, ez a Tipsey, ez azegy Indzsun hegy. Ez az ALPok vonulatja, grinátosok, körülöl el, öbelében három krímínális lipóleon. Ezekitta dzsinnissyk állnok teremlények, shalomakalapban shinlelnék olvadást aztratégia kézileánykönyvből, smuttogatják az ígélet *alföldjét* csippenkés fehérén, kefetén. A dzsinissy keze galandfehér, hajja *holló*fekete és a Willingadon *rög*vest áll mita csövek. Ez a nagy Willingadon mormograndum ez a teli szkóp hatalmas *csodatévő* mutatja dzsinnisszie-k szárnyalattjait. Hathengerelős sz. Exkalibur. Ennyim. *Ezitta* zén bellgám, a szörnyű korkomor csatta hevéből alvonalakon csecspészi ki *kancáját*. Ló hall álltában. Lapis lapuli. Dzsinnissy zsenéje oltja Willingdont. Vékony vörös sor rakozzon ingerem előtt. Te meg te megte áss itt. Lieberáttúr. Győz elem. Porzika giga. Fél elem. Hogy Van kis asszonyod, látja csöved? Ősz szinte híved zárom, le velem. Némi betegség. Ez vala galád takitika, dzsinnissik így akarának folyótonfolyvást alájatenni Willindonnak. Lá, lá, lám! A dzsinnisy féle tékeny, anginkúrt monden lipóleummal. És eme zsíresség, eza lipóleum bojkokettálja a Willingadont. A Willingadon meg erre begerjed, hadat vet, sorfalloszt állít. Fut ám for ár, vaskalapos szörkucsmáshoz, titokszó titokszót követ, nagy szalamajka, golyó

b. is Willingdon fül el mellette. Ez itten Willingadon napinapinapi parancsa. Követ cipeli is ten hátad megetti helyesekre. Ne ígyj minket a kis sértésbe. Ide nőjetek! Aj, aj, aj! Mártatlan, chèresznyepiroszposzogás dzsinidzsének.

4 Függefuck! Aszódjatok mek! Nemmi nem ámit. Ősz szinte íved. Willingadone. Ez volt Willingon első hercig vicce. Nemet nemért. Hee, hee, hee! Ezitten én vagyok az ő kauszcsukjában nedeves csíkkorgó, oszt takarodóm, vissz koz, kopok el az dzsinik tápborába. Eggyék, ígyál, gyakjál jól, lankadt hassal ne há borúzz. Ő serez neked sörömöt. Egy guine-s Guinness. Gyogyóír. Ezitten tök-ölő ruszki ágyú. Ezitten farkancia árok. Ezek itten a lövészek ír magja. Ők itten ágyagyútöltellék. A száznapos pénisztancia korszika után. Ők itt a megebecsültek. Tor terra; özvegyek völgye. Ezez itt fehér cipellős dzsinibabák. Ez a lipóleum a veres lován. Ez a Willingdone, tüzet parancsol. Mennydörgő! (Bummele!) Ez a teveleges százas, lóvások, ez a gyalóság, özönláb, ez a kénkövecses csellekvő csapat, per pé tér mopüle, füstölőgő homok ellőttük, utálnuk. Szende isten! Vesszítésre áll! Ezitten Willingdone sír. Bruh aha! Bruh aha! Merd-e?! Eztet a dzsinik kilábalák. Nem lő; dörög. Villanlik. Sten bűn tessé Angli kánt. Ezek itt a dzsinnik azhogy fut ólépésben, el, el, ennyi volt, hegy menet, küzdelem vége, mened éket keresnek bűnkerben. Lép és lép és lép, könny könnyeden fut óra. Szívük itten. Ennyim. Ezitten én vagyok balga, *s'il vous plaît*, szilvalé, ez üsti tálca, köszönnöm, köszönnöm, minden csíppeje kincs. Pour la... le... a házáért, a házáért. Az orrsóját sem őrizték ingyen. Ez a szüzekedés nyoma, a hanyatt-hagytak vidám hanczúr foga nyoma; germanusul aszongyak: biss mark. Ez a Willingadon pushkarejszelője, aza marvány massztilató, saját kezűleg húzogatja, mindenki a magáét, így királyi *magágyban leledzhet*, a léha nőmberekől elválík, el, külön ül, intézi folyó ügyeit. Mocsokos bármacák! Szabathíts meg vétőkeinktől! Ez ittena legjellemtektelenebb lopóleum, a shem-mirekell ő csencsel ő, ki Willindont kémlelo bagy fehérsegg magaslórol, Kappanyhágó, Jó Reménysegg. Kőfalfej Willingdone ő rög róka házastíva rég. Lipoleum nagyfa szú aggorraleglény. Ez a híjéna harsányan röhög Willingadonnadonon. Eme lipcses szájjuh *setét* haddúrbó a henessy beszél. Ez a himdu Shimar Shin két ősség Shem ez Shon az, a jó szan és a fekatasegg között. Ennyim. Ez itten a zabos, a zabolátlan vén Willingadon, *felkapta* a járomszögeltű kalpagját lipóleumnak a csattantér mocsokából. Ez itten egy mezőnyi smaragdzóđ lóherebere, ez meg pinadzsábi katona, vízellne. Emmega Willingadon a lipóleum-kalpagnak felét a lófehér *üllepéhez durrszelé*. Farpofa be. Ennyim. Ez vót Willingadon utolsó térfája. Üt tős. Hi, hi, hi. Ezitten megint a nagy fehér Willing-Wallagos állat Culpahág, hágsóját roshálja, leng farok, ring far, tele szkóp, farapófogóban a kalap, ezzel inzuláltálja a hímdú szippolyt. Ej, ej, ej! (Vörös proszt ó, a bikkának! Cél mereszt! Ost oba!) Ez a sípoly, madraszadabra begorrombol, őrösség fogolyák le, ez böhmből odaja

Wellingadonnak: Ap Pukkaru! Pukka Yurap! Abrak a habra. Ez itten a Willin-gadon, sületett *nem* es ember a taplós tüzes szerszámos dobozát csapja e korszikh shemshonhoz, eme ragyagó deliához. Geránád rád! Itta véda, fusser vég a: a szikhpoy tenger ésszel a lipóleum kalpagja egész felét lekapta a nagy fartájáról, az fehérlővalagról. Ennyim. (Telibe trafalgált! 5 Nyet nyerít!) Kappanhágó el, élt. Erre amjűzēj. Csimmával vigyázat kifelére.

Fffűj!

(Fordította: Bozai Ágota)

Új Forrás 2014/7 – James Joyce: Finnegans Wake
(részlet)

Szerb Antal nem rajongott James Joyce-ért – akár ő is írhatta volna a következő, Füst Milán *A feleségem története* című regényében olvasható mondatot: „Ulysses: bizony, habarék ez a javából.”

6 Szűcs Balázs Péter

SZERB ANTAL ÉS JAMES JOYCE

Takács Ferenc, James Joyce szakértője, s több, Szerb Antalról szóló írás szerzője a Joyce-kultuszban látja Szerb Antal el-lenszenvének okát. „Szerb szerint az a baj, hogy

Eliotot csupán a hívők, a beavatottak szektája érti igazán, Joyce-t még ők sem, viszont akkora a tekintélye, hogy csupán csodálni szabad, bíráló nem érheti.”

A Joyce-kultusszal összefüggésben olvasom a következőt egy interjúban (Kappanyos András, a Szentkuthy Miklós fordítását felhasználó, új magyar nyelvű *Ulysses* egyik fordítója és Esterházy Péter beszélgetése: „EP, JJ, ETC”, *Kalligram* 2008/6):

„EP: Milyen ostoba, gonosz, magyar a Szerb Antalnak ez a mondata, hogy ‘most már talán sohasem szabad bevallani, hogy blöff volt az egész’. Ezt én Szerb Antal-hívóként mondom.

KA: Én is nagyra tartom, de hát ha valami távol áll a blöfftől, akkor az ez. Ez egy elképesztően feszes kristályszerkezet, és Szentkuthyval éppen az a nehézség, hogy ezt nem eléggé érezte.

EP: Bár az is világos, hogy Szerb Antal kekksége a kultusból adódik, ami akkor már nyilván virágzott.”

Arra, hogy ez a bizonyos Szerb Antal-mondat esetleg egy Márai-utalás, Goldmann Márta mutatott rá, *Szerb Antal és Lukács György polémiája Joyce körül* című írásában: „A ‘blöff’ minősítés egyébként valószínűleg Márai Sándortól származik, akiben már 1930-ban felmerül, hogy az *Ulysses* a ‘világirodalom legnagyobb blöffje’.” Ugyanakkor nem egyszerű meghatározni, mi számít tudatos utalásnak: Szerb Antal 1929-ben Joyce „sokat körülvitatott” alakjáról tesz említést, Babits Mihály pedig Joyce „sokatvitatott” *Ulysses*éről ír *Az európai irodalom történetében*, 1935-ben.

Szintén Takács Ferenc írja, *Virág a trágyadombon, avagy ki (nem) olvasta az Ulysses-t – II. rész* című írásában: „Hogy Szerb Antalt olvasmányélménye győzte meg az *Ulysses* blöffváltáról, igen kétséges. Mindenesetre avval, amit a *Hétköznapiak és csodákban* írt az *Ulysses*ről, elbukott az ún. Dedalus-teszt vizsgáján. Ennek lényege: a könyvnek két egyenrangú főszereplője van,

Leopold Bloom hirdetési ügynök mellett Stephen Dedalus esztéta- és írópa-lánta a másik, s mivel a könyv első három fejezete Dedalusról szól (Bloomról említés sem esik a negyedik fejezetig), annak, aki elolvasta a könyvet, Bloom mellett Dedalusról is tudnia kell.” – „Nos, Szerb úgy ír oldalakon át a regényről, hogy Dedalust meg sem említi. Úgy tudja, hogy az *Ulysses* 7 kizárólag Bloomról, mégpedig Bloom tudatáról szól, s erről a tudatról eléggé lekezelően nyilatkozik”. Az igaz, hogy Szerb Antal nem említi név szerint Stephen Dedalust, ellenben olvassuk csak el, mit is ír *A mai angol regény* című írásában, 1933-ban: „A 700 oldalas regény egy nap története, két ember tudatában tükrözve.”

A következő mondatok Szerb Antal, *Hétköznapiak és csodák* című kitűnő munkájából származnak: „Joyce nem kellemes olvasmány, és azt hiszem, nagyon kevesen vannak, akik az *Ulysses*t végigolvasták. Pedig az *Ulysses* gyermekien közérthető most készülő új művéhez képest, amelyből *Work in Progress* címen közreadott szemelvényeket.”

Mindennek éppen az ellenkezőjét állítja Hamvas Béla: „Az *Ulysses* ma már könnyű olvasmány. Megértésében nehézség nincs. A *Finnegan* pedig olyan, mint az erős méreg. Ha valaki belőle sokat iszik, meghülyül, ha tíz cseppet, halálos melankóliából is meggyógyul. Éspedig percek alatt.”

Szerb Antal véleménye egyébként arra emlékeztetheti az olvasót, amit Jorge Luis Borges írt Joyce-ról, *A könyv* című esszéjében (Fordította Tóth Éva.). „Ha valamit nehezen olvasunk, a szerző szándéka meghíúsult. Ezért azt gondolom, hogy Joyce például alapjában véve megbukott, mert művét lehetetlen erőfeszítés nélkül olvasni.” De hasonló nehézségről tesz említést a Szerb Antal által csodált Katherine Mansfield is egyik levelében (1922. május 1.): „Ami Joyce-ot illeti – Ne olvasd el, hacsak nem aggaszt nagyon. Nem vicc. Félelmetesen bonyolult könyv, homályos, ráadásul az embernek igazán élénken kell emlékeznie az Odüsszeiára és az angol irodalomra, ha ki akarja hámozni.” (Fordította Mesterházi Mónika.)

Katherine Mansfieldhez hasonlóan Szerb Antal is homályosnak tartotta Joyce-ot: erről ír példának okáért *Az angol irodalom kis tükre* című munkájában, s a már említett, *A mai angol regény* című írásában (s később ez a megállapítás szerepel a *Hétköznapiak és csodák*ban is). *A mai angol regény*ben ez áll: „A baj Joyce-nál talán nem is a metódusában van. Joyce bűne az, ami Huxley erénye: hogy túlságosan intellektuális. Huxley intellektusa ragyogó tájékozottság, világosság, eszrit. – Joyce intellektusa homályos, írországi, misztikus.” *A Hétköznapiak és csodák*ban ugyanezt írja Szerb Antal, csak itt

Joyce és Huxley neve mellett már más szerzők nevei is előkerülnek: „Mégpedig nem úgy intellektuális, mint Proust, Thomas Mann vagy Huxley, akiknél intellektus és alkotó képzelet egybeesnek, hanem úgy intellektuális, mint H.

G. Wells, kívülről és fölöslegesen.” Más összefüggésben, de szintén
8 együtt szerepel Szerb Antal egy 1941-es írásában Joyce és Huxley neve. „A modern angol irodalomnak két nagyon nagy neve, ha nem is vak, de nagyon közel áll hozzá: a napokban meghalt James Joyce, a regényforma megújítója és a szellemes és szomorú Aldous Huxley.” Újítóként említi Joyce-ot Szerb Antal, a *Könyvek és ifjúság elégiája* (Nyugat, 1938/10.) című remek önvallomásában is: „Most már monoton egy kissé, de megint ki kell jelentenem, hogy az új nyugati írókban is volt valami, amit nem értettem meg egészen, de valószínűleg maguk sem voltak vele teljesen tisztában. A stílus joyce-os újításain túl a csodára gondolok.” A *regény és a történelem* című, 1934-es írásában pedig a nyugati regény legmagasabb képviselői közé sorolja Joyce-ot: „A nyugati regény, legmagasabb képviselőiben, Proustban, Gide-ben, Huxleyben, Powysben, Joyce-ban, mindinkább eltávolodik attól a képzettől, amit a regényről az ember magának alkotott.” Továbbá a regényírás nagyjai közt említi Joyce-ot egy 1935-ös Thornton Wilder-kritikában, s az 1936-ban megjelent *Dulcinea* című írásában is.

Szerb Antal elismerte Joyce – és a belső monológ, a tudatfolyam-technika – hatását (a *Hétköznapi és csodákban* Dorothy Richardson, J. C. Powys és főleg a Szerb Antal által kifejezetten szeretett Virginia Woolf esetében); vagy ahogy az 1938-ban megjelent *Új klasszicizmus?* című írásában megfogalmazta: „Proust mellett kétségkívül Joyce volt a legfontosabb regényíró; távolról sem a legjobb, de hatásában a legjelentékenyebb.” A *világirodalom történetében* pedig azt írta, hogy Joyce „egymagában felér a dadaizmussal és a szürrealizmussal”. Persze, ettől még igaz: Szerb Antal nem rajongott James Joyce-ért.

A magyar irodalom legnagyobb álomlátója, Jékely Zoltán 1935-ben lépett be az Országos Széchényi Könyvtárba. Ekkor már készen várta az *image*, a franciás könnyedségű és kultúrájú tudós könyvtáros alakja, sajátos, talán kissé anakronisztikus eleganciájával, egyszerre Óbudán és a Múzeum épületében, de valójában álomszerűen sehol sem, mert mindig csak könyvei között – az álom megírásának pillanatában pedig már végképp sehol sem,

Földesi Ferenc 9

KÖNYVTÁR

A MAGASBAN

Halász Gábor

csak *a magasban*. „Halász Gábort a minap az óbudai Szent Márk utca egy meglepően magas házában találtam meg, viszontagságos keresés után: az utcát víz borította, a járókelők csónakkal közlekedtek – mintha az egész Óbudát Velence fogadta volna testvérvárosul, oroszlanos védőszentje gondoskodásából... Az én csónakomat láncos csiga húzta fel a *könyvtári raktárba*, ahol H. G. lakott. Nem kis zavarral fogadta váratlan megjelenésemet: éppen álarcosbálba készülődött, s allonge paróka frufruit illesztgette nagy gonddal a halántékára; aztán apró nyögések közben felhúzta csatos lakkcipőjét, vállára rövid, fekete selyem körgallért kerített, s így mentünk ki a homályos raktárfolyosóra...”

*

Hóman Bálint, a Nemzeti Múzeum főigazgatója 1927. november 25-én az alábbi leiratot intézte Lukinich Imréhez, az akkor még a Múzeum kebelében működő Széchényi Könyvtár igazgatójához: „...dr. Halász Gábor urat önkéntes gyakornoki minőségben alkalmaztam és szolgálattételre az Országos Széchényi Könyvtárhoz osztottam be.”

A leirat terminológiája a kor bevett hivatali nyelvezetét tükrözi, a főigazgató maga sem tudhatta, hogy ebben az esetben a ‘szolgálattétel’ szó a 26 éves fiatalember számára nem utasításként hangzik, hanem karakterével, gondolkodásával, ezekben az években rögzülő történelemszemléletével és etikai, esztétikai ízlésével teljesen egybecsengő fogalomként.

Halász nem egészen névtelen gyakornokként érkezett első munkahelyére, a *Napkelet* kritikai rovatának olvasói rendszeresen találkozhattak vele, még egyetemi hallgató volt, amikor 1925-ben első könyvismertetését publikálta a lapban. A kritikai rovat vezetője Horváth János volt, aki 1923-ban lett az egyetemen a magyar irodalomtörténet professzora. Halász Gábor csupa kitűnő eredménnyel végezván a Lónyay utcai Református Főgimnáziumban

1920-ban iratkozott be a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-történelem-filozófia szakára. Széleskörű érdeklődésének megfelelően a kötelező tárgyakon túl is számos kollégiumot vett föl, így az itteni medievisztikai

10 stúdiumokban alapozta meg későbbi nagy ívű tanulmányát a magyar középkorról, hallgatta a filozófus Pauler Ákos előadásait, látogatta Négyesy László stílusgyakorlatokként meghirdetett esztétikai szemináriumát, majd 1923-tól, kinevezésétől fogva Horváth János óráit, francia nyelvet és irodalmat pedig Eckhardt Sándornál hallgatott. A *Napkeletnek* egyik legszorgalmasabb munkatársa maradt egészen az évtized végéig, ha csak az aktuális 1927-es évet nézzük, összes megjelent publikációjának száma a harmincat közelíti, kivétel nélkül könyvismertetések. A recenziók tematikusan rendkívül széles skálán mozognak, a kiforrott Halászt ismervén elsősorban szépirodalmi munkák kritikáját várnánk, ám legalább akkora számban vannak jelen filozófiatörténeti, lélektani, valláslélektani, irodalomtörténeti kötetek ismertetései is. Kritikus ismertsége mellett a pályatársakkal való személyes kapcsolatokat tekintve sem légüres térből érkezett a könyvtárba. Az egyetemi évekből hozta magával jó néhány későbbi nagy tudós ismeretségét, Ligeti Lajos, Mályusz Elemér, Pais Dezső, Zsirai Miklós, Waldapfel József az ő generációjának tagjai, mint ahogy néhány későbbi könyvtáros kolléga is, Bisztray Gyula, aki az Egyetemi Könyvtárban, vagy Hevesi András, aki vele együtt a Széchényi Könyvtárban talált állást. És ugyancsak az egyetemről hozta magával az ismeretséget Szerb Antallal, aki élete végéig legbelsőbb barátja lett. Miután végeztek, állami ösztöndíjjal mindketten Párizsba kerültek, minden bizonnyal ez az együtt töltött 1925/26-os tanév mélyítette el barátságukat. Halász néhány elejtett megjegyzése arra enged következtetni, hogy a legendás város nem ejtette oly mértékben rabul, mint akár Hevesi Andrást, akár Illyést, számára az egyetemi stúdiumok folytatását jelentette, szorgalmasan látogatta a Sorbonne óráit, és megszállottan olvasott, mint azelőtt és a későbbi években mindig. Ezért nem élhette meg traumaként hazatérni Óbudára, és 1927 őszétől naponta bevillamosozni a városba, hogy fehér köpenyt öltve leüljön hivatali íróasztalához a Nemzeti Múzeum épületében.

A Széchényi Könyvtár minden tekintetben legizgalmasabb gyűjteményébe, a Kézirattárba került. A Kézirattár Fraknoi Vilmos igazgatóságától, az 1870-es évek közepétől képezett szervezetileg is önálló egységet a könyvtárban belül, több évtizeden át működő első vezetője Csontos János volt. Csontosinak elévülhetetlen érdemei vannak a 15. századi magyarországi könyvkultúra feltárásának terén, ám ennek a koncentrált tudósi pályának árnyoldalait is megérezte a Kézirattár. A feldolgozás során háttérbe szorultak az újkori kéziratok, s ez a munka nyugdíjaztatása után sem indult meg a kellő energiával. Halászra feldolgozatlan, esetenként jegyzékbe sem vett kéziratok tömege várt, melynek időhatárai évszázadokat öleltek át, de leginkább a

századelő és az elmúlt század nagy személyi hagyatékaai vártak egy alapos történeti és irodalmi képzettséggel rendelkező elhivatott kézirattárossra. Mint Lukinich Imrének, a könyvtár igazgatójának 1929-i jelentése bizonyítja, Halásznál alkalmasabb személyt erre és a gyűjtemény gondozásához tartozó egyéb feladatokra aligha találhattak volna. „Halász Gábor [...] 11 megbízható, pontos és szolgálatkész tisztviselőnek bizonyult, ki a kézirattár rendezési munkálataiban igen értékes munkát végzett és végez jelenleg is. Nyelvismerete, írói készsége és magasabb irodalmi és tudományos szempontok szerint igazodó készsége alapján a leghasznavehetőbb és leghetesebb tisztviselőim egyikének tartom.”

A Múzeum főigazgatója, Hóman ugyancsak értékelte a fiatalember felkészültségét, megbízhatóságát és az ekkor még csak leginkább recenziók sokaságában felszejlő későbbi nagy literátor ígéretes szárnypróbálgatásait. 1927/28-ban, majd 1928/29-ben újra kutatói ösztöndíjat eszközölt ki számára a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnál, abban a reményben, hogy ezt követően a díjazott gyakornokok osztályába sikerül átsoroltatnia. Felkészültségéhez, szorgalmához és munkabíráshoz nem férhetett kétség, 1928-tól fennmaradt munkanaplója imponáló teljesítményt mutat. Kisebb volumenű munkák elvégzése után már 1927-ben feladatul kapta a Kézirattár ma is egyik legjelentősebb fondjának, Thallóczy Lajos történész hagyatékának feldolgozását. A munka során a feldolgozás teljes vertikumát kellett elvégeznie, a be- naplózástól kezdve a rendezésen, cédulázáson, a katalógus-cédulák megírásán át egészen a cédulák beosztásáig. Írásaiban ugyan nem fogható meg, de akár stúdiumainak folytatásaként is tekinthette ezt az egyes fázisaiban meglehetősen mechanikus aprómunkát, legalább két irányban tovább mélyíthette irodalmi érdeklődését. Egyrészt a filológiai munka szoros kapcsolatban áll koncepcionális, értelmezői döntésekkel. Egy hagyaték rendezése az esetek jó részében az első szintű kontextuális értelmezést is jelenti, hiszen kézirat-együttesek felállítását, tartalmilag egymást értelmező darabok egymáshoz rendelését fedi, alapja azonban minden esetben a filológiai aprómunka. Másrészt a munkák során a hagyatékokban fellelhető hatalmas személyes iratanyagban, főképp a levelezésekben és naplókban a legnagyobb mértékben feltáruhlhattak előtte az irodalmi alkotásnak és irodalmi életnek azok a forrásai, amelyek könyvismertetései szerint már ekkor is izgaták, alkotáslélektani források, valamint az írói személyiség önreprezentációjáról, korába való beágyazottságáról, történeti öndefiníciójáról valló szövegek.

Halász munkája azonban nem csak kézirat-feldolgozásból állt. Említett munkanaplójában sorra regisztrálja a kutatótermi felügyelőként töltött napokat, a franciára fordítandó hivatali leveleket, a könyvtár kiállításainak előkészítésére fordított időt, egy-egy kutató tájékoztatását vagy éppen a

soproni tanítóképző hallgatóinak kalauzolását a gyűjteményben. Mindennek köszönhetően a könyvtár ekkor már nagynevű tudós munkatársai, Rédey Ti-
vadar, Bartoniek Emma, D'Iszo Kálmán, Jakubovich Emil hamarosan egyen-
rangú kollégaként kezelték a fiatal gyakornokot, majd néhány év
12 elteltével ő vált az újoncok egyik mércéjévé. Tolnai Gábor évtizedekkel
később nagyon plasztikus képet alkot a nálánál néhány évvel idősebb
egykori kollégáról, akit mindig szeretett volna megközelíteni, de mind ha-
talmos műveltségében, mind arisztokratikus távolságtartásában mindvégig
megközelíthetetlen maradt. „Jól állt neki a Széchényi Könyvtár” – mondja
Tolnai, műveltsége, magas, sajátosan elegáns alakja, visszafogott, ám az író-
niát sem nélkülöző megnyilvánulásai a tudós könyvtáros ideális alakjának
egyik arcát mutatták. A másik arc azonban még barátai előtt is rejtve maradt,
talán az egy Szerb Antalt kivéve. A munkaidő a könyvtárban délután kettőig
tartott. Ekkor Rédey, a Hírlaptár vezetője, a már tekintélyes Halász Gábor és
a kezdő Tolnai felültek a villamosra, és a Margit körút elejéig együtt utaztak.
Itt Rédey minden nap bement ugyanahhoz a borbélyhoz borotválkozni, Tolnai
a közeli albérletébe indult, Halász pedig tovább villamossal Óbudára, a Sel-
meci utca 25-be. „Otthonát, magán-körülményeit homály borította, lakás-
ában még ifjúkori barátai sem fordultak meg” – talán csak Szerb Antal,
tehetjük hozzá. *Budapesti kalauz Marslakók számára* című „bedekkerének”
egyik különös miniatűrjében megidézi Óbuda Halász Gáborát és magát Óbu-
dát, még ha ez nem is Halász Óbudája. „Valamikor itt lakott Izrael tizenkét
törzse, a csontos Zabulon-fiak és Naftali vérszegény, elefántcsontszínű iva-
dékai és a többiek. Itt előszobáztak, mert a németek nem engedték be őket
Pestre s Budára. Azóta már beköltöztek Pestre, az Orczy-házba és máshová,
sőt a legutóbbi években, vándor hajlamaikat követve, Pestről Budára költöz-
tek. Óbudán már csak az emléküket őrzi a lejtős, elvadult, gyönyörű pálvölgyi
temető. Óbudán nem maradt zsidó, Óbudán csak Halász Gábor lakik, a reme-
telelkű essay-író.”

A sokak által emlegetett arisztokratikus távolságtartásnak, sőt elzár-
kózásnak egyik gyökere talán itt, a Selmeci utca 25. alatt keresendő. Ide, az
egy szoba-konyhás bérelt lakásba született törvénytelen gyerekként 1901-ben.
Apja alföldi református családból származó kisémberek, aki soha nem vitte sem-
mire, élete végéig sem véglegesítették a hivatalban, ahol alkalmazásban volt,
anyjának, Rosenfeld Rozália tanítónőnek zsidó ősei a Dunántúlon éltek a 18.
századtól. Késve adták iskolába, és keresztvíz alá is csak ekkor, 1908-ban
tartották, a református egyház szertartása szerint. Ebben a pillanatban senki
nem láthatta, hogy a gondatlanságnak tragikus következményei lehetnek.
Később azonban mintha taníttatására nagyobb gondot fordítottak volna.
1916-tól a Lónyay utcai Református Főgimnázium diákja volt, és már ettől
az évtől részesült az Egyesült Fővárosi Takarékpénztár évi 200 koronás

ősztöndíjában, amit a gimnázium jó magaviseletű, kiemelkedő képességű, szegény sorsú tanulóí kaphattak meg. Halász minden évben rászolgált az ösztöndíjra, mert minden évet jeles eredménnyel zárt. Ha vallásélményt nem is, református egyházi érzületet és kultúrát mindenképpen magával hozott a Lónyay utcából, említett könyvtári munkanaplójába minden 13 év október 31-hez gondosan bejegyzí: „a reformáció emlékünepe”. Ennél a formálisnak is tekinthető bejegyzésnél azonban sokkal többet mond az érettségi után jó egy évtizeddel publikált írása a *Protestáns Szemlében*, az 1931-ben indult lap első számában. Figyelemre méltó írás, részben azért, mert terminológiája, fogalmazásmódja valami keveset főlár az ezen a téren végképp rejtőzködő Halász református identitástudatából. „A gyermekkor templomemléke, a négy fal szoltáros hangulata, bibliai idézetek, lázadó önérzet és a keresztyénség szóban féltékenyen őrzött „ty” betű maradt bennünk vallásnak a diákévek végén. Azután könyveköl megtanultuk a reformáció kapcsolatát felvilágosodással, kapitalizmussal, modern kultúrával és az eredmények fölötti büszkeség pótolta a vallásos érzést...” De ennél is fontosabb és árulkodóbb maga a gesztus, megkérdőjelezhetetlen evidenciával szóal meg a nagy egyháztörténész, Révész Imre könyve körül fellángolt vitában, református mivoltában, a református egyház történeti útjáról. „...a magunk útját kell végigjárunk. Korunk a megkötöttségekre visszahajlás korszaka. [...] A kezdeti protestantizmus éppen nem az egyén és az egyéni gondolat jegyében indult, sőt ellenhatás volt a reneszansz-katholicizmus individualitása ellen. A bomladozót kellett egységesíteni, a tévelygőt a helyes útra visszatéríteni. A dogmák, a disciplina, az intézményes fegyelmezés kapott új erőre a reformátorok munkájában. [...] Az öszeomló skolasztikát a protestantizmus kelti újból életre...”

A határozott hang mögött első olvasásra is határozott világkép sejtethő, széleskörű és messze ható következményekkel a szerzőnek az európai történelem vonulatáról, a kulturális változások irányáról kialakuló képére és Halász személyes ízlésére nézvést. A protestantizmus történelmi önértelmezésének egyoldalú, tendenciózus elhajlásával szemben parancsoló igénybejelentés az eredeti állapotnak jogaiba való visszahelyezésére, amely a késő protestáns történelemszemlélet felől nézve paradox módon a virágzó skolasztika világképéhez áll közel Halász interpretációjában. Vezérmotívumai a közösség jogai az egyénnel szemben, a rendezettség primátusa a rendezetlenséggel szemben és a történeti múlt – megtagadott vagy legalábbis félreértelmezett – jogai a modernitással szemben.

A probléma megfogalmazása nem új. 1927 őszén, amikor a Széchényi Könyvtár szolgálatába lépett, megjelent a *Magyar Szemle* első számában hosszú könyvismertetése Franz Funck-Brentano *L’Ancien Régime* című kötetéről.

Formai tekintetben látszólag objektív, minden reflexiót nélkülöző könyvismertetést ír, ám már önmagában a reflektálatlanság is árulkodó, nem beszélve a recenzió egy-egy bekezdésének meglehetősen szarkasztikus hang-

14 neméről, ami nem hagy kétséget a recenzens véleményét illetően a 19. századi liberális történelemszövegekről, akik „[b]abonás fanatizmussal hitték, hogy az emberiség egész története a francia forradalom és elveinek előkészítésére szolgált”. Az írás egy pontján aztán teljesen leveti az objektív szemlélő maszkját, ujjongva adja hírül, hogy amit a századelő legérzékenyebb francia gondolkodói megfogalmaztak, kimondatlanul is Charles Maurras-ról és Maurice Barrès-ről beszél, azt most történeti forrásokra alapozva tárta föl Funck-Brentano, az Arsenal könyvtárosa. Miről van szó? Röviden: a forradalmak előtti Európa apoteózisáról. Funck-Brentano különös érdemének tekinti, hogy a hatalmas forrásanyagot társadalmi jelenségek és csoportok, kulturális mozgások szimultán bemutatására tudta megszólaltatni, azaz történeti érzékkel, és nem a jelenből ítélkezve, ugyanakkor mégsem egy-egy korszak sajátos történeti jelenségeinél leragadva, hanem egységben tudta szemlélni az ancien régime világát. A kora középkortól a 18. század második feléig élő civilizáció és kultúra kulcsszava a familiaritás, ami a társadalom teljes vertikumában szervezi az életet. A legkülönbözőbb szinten *pater familias*ok irányítják tekintélyükkel a családot, a király, a nemesek mind apák, akiknek vazallusai nem a szolgák tömegét, hanem a famille-t alkotják, és ugyanígy apák a már a 11. századtól szerveződő parasztközösségek vezetői is, amelyeknek egyike-másika a 19. század elejéig létezik. Horizontális síkon a társadalom egymás mellett szabályozottan él, a törvénytől, apától felvigyázott közösségekből épül föl. Ennek a többsíkú rendszernek záloga a rendezettség, és a rendezettségből következően az egyes osztályok, különösen az arisztokrácia és a parasztság „gondolkodás és érzésközpontú nagy megegyezése”, céljaiknak, vallott eszményeiknek „lényegbeli azonosossága”. (Ezen a ponton nem hallgathatja el nagy Proust-élményét, aminek később egy teljes esszéjét szentel: a regényfolyam egyik lényegi eleme arisztokrácia és parasztság egységes lelki kultúrájának felmutatása.)

A korai publikációk közül kiemelt fenti két írás azért fontos számunkra, mert kulcsfogalmaikkal, gondolati kategóriáikkal expressis verbis megfogalmazzzák a közel egykorú és későbbi nagy tanulmányok és esszék vezérszólását, sőt egy-egy majdani írásának kész szerkezeti vázát adják. Ezen a helyen nincs mód arra, hogy írásait végigkövetve ennek a gondolkodásmódnak és kategóriarendszernek legfinomabb árnyalatait is bemutassuk, ehelyett olyan, egymástól tematikailag, műfajilag és időben is távolabb eső szövegekre vetünk egy pillantást, amelyek jól reprezentálják a gondolati struktúrát, egymáshoz rendeltségükben pedig érzékeltetik a szerző „ahistorikus” szemléletmódját. Halász sokak által emlegetett „ahistorizmusával” kapcsolatban előre kell

bocsátanunk egy distinkciót. El kell különítenünk a maga Halász által is kárhoztatott 19. századi történetírás történetietlenségétől. Ez a modernitás értékkategóriái felől tekint a történeti korokra, Halász viszont a történeti vizsgálódás során azzal, hogy a múlt feltárásához a múlt értékkategóriái felől közelít, paradox módon felszámolja a történetiséget. A mes- 15
terének tekintett Sainte-Beuve-öt idézve az ő eszménye „kritikai szempontokkal helyettesíteni az irodalomtörténetit, ha tetszik, anakronisztikusan kezelni a múltat”. Ennek alapján megengedhető, hogy ne irodalomtörténeti tényeket kérjünk rajta számon, ami az esszéműfaj tekintetében egyébként is eleve elhibázott kísérlet volna, hanem lélektani-kritikai vizsgálatainak gondolati vázát és a ’20-as évek második felére kialakult világképeinek konzekvenciáit próbáljuk felmutatni.

Válogatott írásai jóval halála után megjelentetett kötetének élére a szerkesztő *A magyar középkorról* írott rendhagyó tanulmányát helyezte. Rendhagyó abban a tekintetben, hogy a terjedelmes szöveg hangneme és lendülete esszéisztikus, ám a szerzői intenció tekintetében történeti tanulmányról van szó, lábjegyzetekkel, bőséges szakirodalmi és forrás-hivatkozásokkal. A tanulmány első fele, mondjuk úgy, az irodalomtörténeti rész, 1936-ra készült el. A rendkívül kevés fennmaradt forrásanyag következtében természetes, hogy a 15/16. századra koncentrál, és itt is a legjellegzetesebb irodalmi műfajra, a prédikációra. Michael de Hungaria, Temesvári Pelbárt és Laskai Osvát beszédein mutatja be az irodalom „működését”, elsősorban a skolasztika teológiai-filozófiai struktúráinak hatását a szövegek szerkesztésére, a beszédek felosztására, a szerzők lenyűgöző, ám bőségük következtében időnként bódító retorikai eszköztárát, majd túllépve a stilisztikai eszközök bemutatásán megfogalmaz két nagyon fontos alaptételt: a mű „szépség és erkölcs területén egyaránt valamely kánon betöltése, részletek halmozásával igazolása a már elfogadott eszménynek”, úgy, hogy az alkotás folyamata maga tisztán csak techné. Nem lehet nem érzékelnünk az elragadtatott hangot ezeknek rekonstrukciójakor. „A modern érzület, amely a kiadatlant keresi, alig érti meg ezt a lendületet, hallatlan szellemi erőfeszítést, amellyel a középkori lélek az ismertet aknázza ki, végeérhetetlen idézetekben, lankadatlan felsorolásokban. [...] A felfedezés öröme villant fel új meg új árnyalatot pl. a feltámadásban, külön-külön megtárgyalja vigasztaló, felséges, édes voltát, idejét, lefolyását, igazságát, bizonyosságát, szükségét, és így tovább, kifogyhatatlanul. Milyen gazdag színező lehetősége van a tekintélyek felsorolásában (per autoritates), az észokok előszámolásában (per rationes) és a rokon példák és jelenségek megtalálásában (per exempla et similitudines). Milyen jóleső sokoldalúságot jelent, hogy minden bibliai történetet ténybelileg és morális értelemben is

meg lehet vitatni, váratlan és rejtett jelentéseit megkeresni, a látszatra leg-
egyszerűbbnek is erkölcsi és metafizikai távlatot adni. [...] Vajon csakugyan
üres moralizálást és terméketlen logikai játékot kell látnunk ebben a késő
skolasztikus gyakorlatban? Nem, valódi szenvedélyt, és teljes tuda-
16 tossággal alkalmazott művészi eszközt.”

Még mindig az irodalomnál maradva – a Huizinga óta megke-
rülhetetlen – mentalitástörténeti vizsgálatokra tér át, vázolja a befogadó
közeg, elsősorban a városi polgárság elvárásait a prédikációval szemben, és
ezeknek az igényeknek visszahatását a beszédekre. „Elit és tömeg kölcsönös
egymásrautaltságban és egymást befolyásolással élik életüket. Az írástudó
korszerűsége legtöbbször a közönséghez való öntudatlan alkalmazkodásból
születik, a feléje makacsul áramló igényeknek engedelmességből; a tömeg
egyetemessége, jó értelemben vett korszerűtlensége az ugyancsak öntudatlan
fejethajtásból a felsőbbrendű példa előtt. Kölcsönös vonzás, amelyiknek
egyensúlyban kell maradnia, hogy a termékeny állapot létrejöhessen.” Nem
szükséges szaporítanunk az idézeteket, hogy lássuk, oly nagy hatású olvas-
mányait a magyar középkorra teljesen alkalmazhatónak tartja, a társadalom
szerkezetében és lelki kultúrájában elit és tömeg „egybeillőségét”, az iro-
dalmi alkotások szerveződésében pedig a rendezettség és szabályozottság
ösztönző, felszabadító, gazdagító erejét. A tanulmány második része a tár-
sadalomtörténet felé, a városok világába viszi az olvasót. Vezérszólama a
rend, az a vertikális és horizontális rendezettség, amely a nyugalmat, békét,
kiszámíthatóságot követelő polgári életnek a leginkább lételeme. Sok-sok
példán és részletesen taglalva mutatja be a városi csoportok egymás mellett
élésének kimunkált módját, és ennek zálogát, a törvényességet, melynek biz-
tosítója a király. Az uralkodó nem hibátlan, lépéseit irányítják egyéni érdekek
is a városokkal való bánásmódban, de legfőbb hivatása, személyétől függet-
lenül, az alattvalók védelme. „Mi, akik vállalt uralkodói tisztünknel fogva
alattvalóink békéjén és nyugalmán tartozunk gonddal őrködni...” – idézi sok
más mellett Zsigmond király egyik szabadságlevelét. Ugyanez az uralkodókép
köszön vissza a *Mátyás királyról* írott esszéjében.

Középkor-stúdiukai között egy vitairatról érdemes még megemléke-
zünk. A *Nyugat* 1936-os évfolyamának első számában közölte Ortutay Gyula
kutatásaira reflektálva terjedelmes írását a magyar parasztság kultúrájának
történeti alakulásáról. Tulajdonképpen nem is Ortutayval volt baja, hanem
az egész modern néprajztudomány alaptételével, ami szerint egy-egy pa-
raszti kultúra párhuzamai, generikus jelenségei más paraszti vagy primitív
kultúrákban keresendők. Saját tétele ezzel szemben az, hogy egy paraszti
társadalom történeti kategória, azaz ugyanazokat a történeti mozgásokat
mutatja, mint a saját kultúrájába tartozó többi társadalmi csoport, a polgár-
ság és az arisztokrácia. Tehát sokkal inkább saját kultúrájába ágyazott, mint

a térben és időben korlátlanul gondolt analóg paraszti kultúrákba. Végso-
ron nincs is „parasztkultúra; csak egyféle kultúra van és volt, amelyet [...]
különbözőképpen tör meg minden egyes réteg, megadva így a színpék tel-
jességét”. Kritikai hevületében a néprajz néhány módszertani eljárá-
sát is megkérdőjelezi, majd hosszan ismerteti francia és német 17
kultúrtörténészeknek a saját történeti vízióját igazoló kutatásait: egy
nép különböző osztályai ugyanazon kultúrát hordozzák, megértésük csak lé-
nyegi azonosságuk alapján lehetséges.

Az Ortutay-kritikában Halász még bármifajta mögöttes árnyalat nélkül
idézheti Walther Darrét, aki szerint a német szellemi arisztokrácia fel-
adata megteremteni a parasztságból a vér és a rög új nemességét (Neu-
adel aus Blut und Boden). Azért idézheti bátran a később félelmetes
árnyalatot kapott szavakat, mert tőle sem áll távol valamifajta „új ne-
messég” létrejöttének vágya. Már évekkel korábban, 1929-ben *A líra*
haláláról írván európai válságjelenségekről beszél, ízlésformák válsá-
gáról, ami egyik alaptétele szerint világnézeti válság eredménye, a
polgári világ válságáról, és Európa oly sok gondolkodójához hasonlóan
valamilyen megújulás igényének ad hangot, aminek iránya esztétikai
tekintetben arisztokratikus ízlésvilág felé mutat. Ennek az igénynek
parancsoló megfogalmazása teljesen egybecseng a tőle végletesen
távol álló politikai gondolkodók vagy éppen agitátorok hangjával.
Ő egy tradicionális, még inkább tradicionalista, a forradalmak előtti
Európa eszményeiből építkező megújulást követel, az agitátorok
világa ezzel szemben forradalmat. A '30-as évek második felétől két-
ségtelenül érezhető némi elbizonytalanodás, vagy legalábbis hang-
súlyváltás ebben az alapvetően arisztokratikus, Charles Maurras
nyomán még enyhe royalista színezetet is hordozó világképben. Idé-
zett középkortanulmányának második felében, ami az 1942-43-as
években keletkezett, nem csak a familiáris társadalomszerkezet kap hang-
súlyt, hanem hosszan taglalja a városi polgárság harcait minden idegennel
szemben, aki lét- és jogbiztonságát, integritását veszélyezteti.

Nem volna azonban szerencsés abba a hibába esnünk, hogy a Halászáról
szóló szakirodalom néhány megállapításához hasonlóan ebben a kontextus-
ban kezeljük írásainak egyik-másik kitételét. Mindenekelőtt a Babitscsal
folytatott vitára gondolunk. Babits, aki Halász számára nem volt a megfel-
lebbezhetetlen tekintélyű mester, hanem sokkal inkább szellemi és etikai
mérce, 1928-ban a *Nyugat*-ban publikálta méltán nagyhírű írását *Az írástudók*
árulásáról. A Julien Benda könyvére épülő írás alaptétele röviden összefog-
lalható: az írástudók, amikor bármilyen partikuláris, nép-, csoport- vagy
pártérdek szolgálatába állnak, elárulják a szellemet, amely semmiféle parti-
kularizmushoz nem csatlakozhat, csak a mindentől független örök igazságot

szolgálhatja. Halász még ugyanebben az évben reagált az írásra a *Napkelet*-ben. A hangnem és egy-egy bekezdés dramatikus szerkesztése, mintha egy ifjú zsurnaliszta akarná megmutatni a világnak oroszlánkörmeit. „Babits vádol: >>A modern írástudóknak nem az Igazság a fontos, hanem a világnézet: vagyis a harc, a párt.<< Igen, fontos a harc, mert harc nélkül nincs élet és szellemi élet; fontos a párt, mert az egyéniség fegyelmezését jelenti minden csatlakozás, és fontos a világnézet, mert...”

Talán ezek a sorok váltották ki a Halászáról szóló, háború utáni írások időrenddel és kontextussal nem igazán számoló sejtetéseit, tudniillik hogy itt valamilyen haladó eszme nevében megfogalmazott tiltakozásról volna szó. Pedig éppen nem. Egy – Babitsot idézve – „ultra-tradicionalista” szerző szólal meg, a parttalan, liberális, rendezetlen történetfilozófiai gondolkodás ellenében. Halász, mondanunk sem kell, teljesen félreértette a szöveget, történeti esszéként olvasta azt, ami valójában kiáltás volt. Egy katolikus-egyetemes gondolkodó kiáltása partikuláris érdekek túlhatalma ellen, ami az egyetemes Európa abszolútumra tekintő kultúráját veszélyezteti. „Életének az eseményei mind az irodalommal szövődnek egybe; [...] legtökéletesebb literátorunk” – akár róla is mondhatta volna egy kortárs vagy későbbi méltató, de nem róla írták, ő írta a magyar irodalom valóban legnagyobb literátoráról. Halász Kazinczy-tanulmánya értékkategóriáit tekintve belesimul a hallatlanul tágas életműbe, ám kiemelten fontos, ha a kései utód ízlésnormáit egyben kívánjuk látni. Halász finom történeti-retorikai érzékét dicséri a cím: *Kazinczy emlékezete*, és a mottó: *A legigazibb méltatás a kommentár*. A cím a nagy tudósoknak kijáró akadémiai emlékbeszédek körébe vonja az esszét, a mottó azonban sokjelentésűen árnyalja az írást. A kommentár a hellenisztikus irodalomtudomány óta a legnagyobbaknak kijáró műfaj, klasszikusként kodifikál egy szerzőt. Jelzi továbbá a kommentátor viszonyát a szerzőhöz, tanítványi tisztelettel nyúl a munkához, de ugyanakkor fel is szabadítja, akadémikus ünneplő szózat helyett megengedhet magának értékelő, kritikus megjegyzéseket is. A Kazinczy-esszé fölvezetése nincs híján ezeknek a megjegyzéseknek, ami a nagy literátor személyes tulajdonságait illeti. Hiúság, a vezérszerep féltékeny őrzése, rajongás, bizalmatlanság, uralomvágy és – Kisfaludy Sándort idézve – „asszonytermészet” jellemzik a nagy literátort. Retorikailag jól elhelyezett, hosszan taglalt jellemzése csak arra szolgál, hogy alaptételét annál egyszerűbben mondhassa ki: mindez mellékes, mert az „irodalmi diktátor” minden gyengeségével együtt törvényhozó, az abszolút uralkodó pendant-ja. „Mélységes rokonság közöttük, hogy mindkettőjüknél az uralkodói hivatás a lényeges, nem az egyéni természet, az emberi gyengék. A szerepbetöltésnek kell kifogástalannak lennie, nem a szereplőnek.” Önmagában a szerepkiosztás természetesen kevés volna Halász számára, Kazinczy alakjában azt a törvényhozót akarja megjeleníteni, aki

következetes gondolkodással munkálkodik egy ízlésnorma kialakításán, amely normát a szerző a „klasszikus” jelzővel fogja egybe. Apológiája ez természetesen a 19. század második felére kirajzolódó és a század végére egyeduralkodóvá váló romantikus költészetfogalommal szemben mindannak, ami ezt megelőzte. Középkornak, humanista és barokk 19 költészetnek, rokokó ízlésnek, mindannak, ahol a költői szubjektivizmus nem nőtt sem a tárgy, sem a formák fölé, ahol valamiféle rend fogta egybe a világképet és ennek következményeként az irodalmi ízlést. „A középkori filozófia nem egyeztetni próbált az isteni mindenhatóság és az egyéni akarat szabadsága között, hanem éppen a végtelen hatalomtól függésben jelölte meg a szabadság lényegét. Descartes, ebben és sok másban a skolasztika hű tanítványa, a racionalista bölcselet alaptételévé emelte ezt a tanítást. A vallásos felfogás később elvilágiasodott; az isteni gondviselés trónját az ész, majd az állam foglalta el, a lényeg ugyanaz maradt. [...] a racionalizmus befolyása a tudományban és az esztétikában szinte bálvánnyá emelik a törvény fogalmát, a korlátozottságot érezve mindig a szabadság forrásának. A XVII. és XVIII. század a függetlenséget csak normáknak alávetve tudja elképzelni...”

Az idézett sorok, melyeknek gondolati szála sorra visszaköszön az esszéiben, nagyon fontosak a Halász és a felvilágosodás kapcsolatáról széles körben elterjedt kép árnyalásához. A 18. század racionalizmusa a szerző meggyőződése szerint az összes korábbi „klasszikus” korhoz hasonlóan a legmagasabb rendű törvény szolgáltatában áll, és ebben az értelemben a múltnak folytatója, nem pedig felszámolója. Ha arról beszélünk, hogy Halász szívesen időz a 18. században, akkor erről és nem többről van szó, szívesen időz itt, mert számtalan modern irodalmi szöveg is rendelkezésére áll, amelyek ki-elégítik olthatatlan lélektani, a kultúra és a társadalom struktúrája, mozgása iránti érdeklődését. Emellett az sem lehetetlen, bár erről szöveg-szerű utalások hiányában csak feltételezéseket fogalmazhatunk meg, hogy a „ráció századára” mint modern archetípusra tekint. Az isteni gondviselés oltalma alatt álló korábbi századok nem tudnak értelmezhető mintát kínálni az elvallástalanodott modernitás számára, az ancien régime utolsó korszaka viszont strukturálisan értelmezhető, a szekularizálódott 20. század számára is megfontolásra méltó lényegi elemeket kölcsönözhet.

A Kazinczy-esszé ars poetica is egyben. Itt minden más írásánál kiterjedtebben beszél irodalmi normáiról, még azt is megengedi magának, hogy alig rejtett formában saját kritikusi attitűdjéről valljon: „Vajon a kritikusnak csakugyan bűne a tévedés. és feladata a felismerés? A legnagyobb kritikusok példája mutatja, hogy nem. A teremtő kritika mindenkor abban látta hivatását, hogy irodalmi ideálokat tűzzön ki, az ízlést tudatosítsa, az alkotóerőket

ösztönözve, a közönséget nevelve kedvező intellektuális légkört teremtsen. S természetesen értékeljen, de a maga bevallott és vallott elvi álláspontjáról. Mért csak mértékkel lehet..." Egészen bizonyos, hogy Halász a „bevallott és vallott” elvek következetes számonkérésével saját kritikusai téziseit fo-

20 galmazta meg, amelyek aztán a kortárs irodalomról szóló írásaiban eltérő hangsúllyal jelentek meg. *A líra halálában* bujkáló örömmel adja hírül – nem a líra halálát, hanem – a romantikus költészeteszmény összeomlását, és vizionálja a majdani új költészetnek a klasszikus formák és ízlés általi megtermékenyülését. Ám egy pillanatra sem szabad klasszicizáló igényekre és mindent korlátozó normativitásra gondolnunk. Lélektani-kritikai írásainak egyik legszebbikében, a barokk *John Donne*-ról szóló esszéjében pontosan a személyiségnek és az érzéseknek a kötött formákban is feltörő szabadságát ünnepli, és ugyanezt a költők által megmunkálendő feszültséget, telítettséget keresi a kortárs irodalomban is. Ezen a téren legfontosabb írása a T. S. Eliotról szóló kritika (*Az újabb angol líráról*). Értelmezői felkészültségének teljes fegyvertárát felvonultatja, jelzi, hogyan bontotta le a költő a romantikus pátoz nyelvét, ecseteli a próza felé elmozduló versnyelvet, ennek rejtettebb ritmikáját, a szórendi és rímtechnikai kísérleteket, az akusztikai eszközök megújítását, a szerző ellépését a „végiggondolt gondolatoktól” a „végiglobogott érzésekig”, expresszivitásról és „befelé gazdagodásról” beszél egyszerre, és mindezt ünnepli, mert a kísérletek mélyén lényegi egység áll, a költő belső egysége és egysége a poétikai hagyománnyal: „Eliot az elméletben, tanulmányaiban is újjáértékeli a metafizikus költők elvont, mégis szemléletes költészetét, homályosságát és fojtott tüztét, gyakorlatában pedig újjáéleszti alkotó elveiket. Nem külsőségeket utánoz, legmélyebb formáló ösztönüket lesi meg, [...] a versszerkesztés titkait, az építés alaktanát...” Ennél pontosabban nem fogalmazhatnánk meg Halász Gábor reménykedő vízióját a romanticizmusból kiszabaduló új költészetről. Az idézett írások több darabja már a *Nyugatban* jelent meg, 1932-től kezdve ugyanis a *Nyugat* munkatársának tudhatta magát. Ebben az évben megítélték számára a Baumgarten Díjat is, és mindezek következtében Babitscsal való kapcsolata egészen közelivé vált. Együtt dolgoztak *Az európai irodalom olvasókönyvé*n, a fennmaradt munkacélulák alapján pontosan rekonstruálható, hogy Babits ajánlatait, javaslatait mind a válogatás tekintetében, mind a kiválasztandó magyar fordítások tekintetében hogyan javította, módosította Halász. (Babits egy elterjedt irodalmi anekdota szerint feltétlenül megbízott a tudásában; a fáma szerint, ha irodalomtörténeti műveltségét meghaladó kérdéssel fordultak hozzá, gondolkodás nélkül válaszolta: „kérdézzék meg Halász Gábort”.)

Mindeközben, a tanulmányok és irodalomtörténeti munkák háttérében háborítatlanul és nagy megbecsültségben folyt tovább a könyvtáros élete, noha a történelem örülete egyre több fenyegető jelet küldött a külvi-

lágból. Egy-egy hagyaték feldolgozása mellett elvégezte a magyar nyelvű kötetes kéziratok csoportjában a kolligátumok részletes tartalmi feltárását, Fitz József főigazgató megbízásából részt vett a Szent István törvényeit megőrző legkorábbi kéziratunk, az Admonti kódex hazakerülését előkészítő tárgyalásokon, és 1937-ből, tízévnyi tapasztalatát összefoglalóan egy elméleti kézirattani munkát is köszönhetünk neki. A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének ez évi tanfolyamán az újkori kéziratokról, típusaikról, jellemző műfajaikról és feldolgozásukról adott elő, majd az előadás szövege mintegy módszertani segédletként jelent meg a tanfolyam anyagát publikáló sorozatban. Ekkor egyébként már egy éve a Nyomtatványtárban dolgozott. A főigazgató azért helyezte át ideiglenesen ide, mert nagyon komoly szakmai munkához volt szüksége egy nagyon komoly felkészültségű, széles látókörű munkatársra. Újjá kellett szerveznie az olvasóterem kézikönyvtárát, valamint feladatult kapta az új katalogizálási rendszerben a katalógus irodalom és történelem – továbbá rövid ideig a társadalomtudományok – főszakjainak gondozását. A maga is tudós Fitz nem csak kiemelten fontos szakmai munkák ráosztásával jelezte az iránta érzett nagyrabecsülését, hangot adott ennek minden hivatali jelentésében is; a „kiváló, megbízható, legjobb, nagytehetségű” – visszatérő jelzői Halász Gábor könyvtárosi működéséről szólva, sőt talán emberi közelségének tudhatjuk be egyéb gesztusait, 1934 őszén például, édesanyja halálakor minisztériumi segínyt eszközölt ki a szerény körülmények között élő beosztott számára.

Az elmélyült kéziratári munka valódi irodalomtörténeti találatokhoz is hozzásegítette Halászt. A kötetes kéziratok feldolgozása során ismeretlen Csokonai-művet tárt föl a költő kollégiumi éveiből, és a munkát pontos bibliográfiai bevezetővel azonnal publikálta is az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1938-as évfolyamában. Igazi nagy irodalomtörténeti találatáról viszont a Széchényi Könyvtár folyóirata, a *Magyar Könyvszemle* 1939-es évfolyamának lapjain adott számot, majd az ismeretlenségből felbukkant kéziratot kis kihagyásokkal publikálta is az Athenaeum Kiadónál. Justh Zsigmond naplójáról van szó, melyek az író unokaöccsétől 1939-ben kerültek a Széchényi Könyvtárba. Halász olthatatlan szomjjaal vette rá magát a kéziratcsomagra, hiszen az 1888-ban fél évig Párizsban időző Justh naplójában ugyanazt a világot találta, mint Proustnál, ráadásul a lélekelemzés tekintetében olyannyira érzékeny magyar arisztokrata tükrében, aki maga is részese ennek a világnak, szalonok, írók, pletykák és comtessek kavalkádjának, de aki Halász értékelése szerint minden kozmopolitizmusával együtt is összetéveszthetetlenül magyar. A naplót irodalmi műként olvasta, Justh legjobb munkájaként, és szövegkiadásának könnyített

olvasataival is azt akarta szolgálni, hogy a közönség ugyancsak irodalmi műként vegye kézbe. Óriási munkát végzett Madách Imre összes művének kiadásával, és még ennél is nagyobb tervként körvonalazódott Kazinczy Ferenc minden versének összegyűjtése. 1942-ben a Madách-összes mellett
22 napvilágot látott egyik legkedvesebb munkája is az Athenaeum gondozásában, *Az angol irodalom kincsháza*. A műfajt mintha pontosan neki találták volna ki, óriási olvasottságával és nem kisebb pontosságával szemelvényesen kivonatolta az egész angol irodalmat a középkortól D. H. Lawrence-ig, a szemelvények előtt a szerzők néhány soros portréját hozva.

Fitz József 1943 tavaszán visszavonta a Kézirattár vezetőjének, Bartoniek Emmának megbízását, és helyére Halász Gábort nevezte ki, feladatát és hatáskörét a Muzeális Nyomtatványok Tárára is kiterjesztve. A kinevezés következtében Halász alkönyvtárnokból könyvtárnokká lépett elő. A döntés egyértelmű üzenete Fitznek: mindent meg fog tenni azért a Halász Gáborért, akit a magyar szellemi élet zsidó és nem zsidó származású legnagyobbjai, Szerb Antaltól, Németh Lászlón át Babits Mihályig egynek tudtak maguk közül. 1943 júliusában a főigazgatót vidéken érte a hír, hogy beosztottját munkaszolgálatra hívták be. Azonnal kérvényt írt az illetékes parancsnoksághoz, Halász Gábort nem tudja nélkülözni a könyvtárban őrzött nemzeti kincsek mentési munkálataiban. Őszre sikerült elérni, hogy visszatérjen a Széchényi Könyvtárba. Az 1944. év elején még egyértelműbb üzenetet tett közzé, amit már a sajtó is érzékelt. Az *Esti Kis Újság* január 19-i számában a következő hírt olvassuk: „[E]gyenesen a szellemi közélet szótlan kívánságára rendeztet demonstratív kiállítást a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának főigazgatója, dr. Fitz József Kossuth halála ötvenedik évfordulójára. [...] Dr. Fitz József a kiállítás sokoldalúvá és alaposabbá tétele érdekében a Széchényi Könyvtár tisztviselői karát mozgósította és az előkészítéssel Halász Gábort bízta meg.”

A március 15-én megnyílt nagyszabású kiállítást a német megszállást követően bezárták. Fitz a következő hónapokban fáradtságot nem kímélve keverte Halász menekítésének módját. Ha kellett, alázatos, ha kellett, határozott hangú kérvények és feljegyzések sorát juttatta el a minisztériumba. Június 5-én Szilágyi László osztálytanácsoshoz küldte feljegyzését, Halász tudományos és hivatali munkáját a legmagasabbra értékelve, és jelezve, hogy csatolni fogja Voinovich Géza és Ravasz László támogató nyilatkozatát is. Július 20-án egyenesen Jaross Andor belügyminiszterhez fordult, mint korábban, most is az egyetlen lehetséges jogi eszközre, a tudományos kivételezettségre apellálva. Kérvényét Halász Gábor megrázó folyamodványához csatolta. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1944. július 11-i hatállyal Halász Gábort nyugdíjazta. Fitz kezéből minden eszközt kivettek. Egykori beosztottja és, mint látjuk, barátja augusztus 6-án juttatta el hozzá

utolsó levelét a munkaszolgálatból. „Méltóságos Uram, bevonulásom percétől kezdve ismételten értesültem arról a buzgó fáradozásról, amellyel ügyemet személyesen is pártfogolni szíves volt. Most, hogy az elkerülhetetlen nyugdíjazást kézhez vettem, engedje meg, hogy megírjam, milyen hála-
lával és örömmel gondolok irántam tanúsított jóindulatára [...]. 23
Hivatali működésem alatt is nemcsak a jó főnököt, hanem az igaz barátot ismertem meg Méltóságodban: az ott töltött évekre mindig jóleső lesz visszaemlékezniem.”

Barátai most már különböző terveket dolgoztak ki megmentésére, ám egyikük visszaemlékezése szerint ezekre így válaszolt: „Én nem tudok törvényen kívül élni”. 1944. november 27-én a Józsefvárosi pályaudvarról elindult az a szerelvény Balf felé, ami Halász Gábort, Sárközi Györgyöt és Szerb Antalt vitte.

Új Forrás 2014/7 – Földesi Ferenc: Könyvtár a magasban
Halász Gábor

*

De profundis

„Kedves Sándor, most az egyszer nem irodalmi kérdésben fordulok hozzád, hanem nagyon súlyos egyéni kéréssel. Sáncmunkára vagyok beosztva Balfon (Sopron mellett), otthontól és minden utánpótlástól elzárva. Velem volt Szerb Tóni is, de sajnos csak volt; tegnapelőtt temettük el. Itt van Sárközi Gyuri is, aki majd csatlakozik kérésemhez: küldj valami pénzösszeget kölcsönképpen, amit alkalomadtán majd visszafizetünk. A legjobb lenne persze a természetbeni segítség, élelmiszer, csak félek, hogy a csomag elvész, pénzt állítólag inkább közvetítenek. Ne haragudj, hogy ilyen kéréssel zaklatlak, de igazán a legvégsőkről van szó. Előre is hálás köszönettel ölel Halász Gábor. Sanyikám, de profundis... Segíts rajtunk, ha lehet és ha tudsz. Ölel Sárközi Gyurka.” (Weöres Sándorhoz, Balf, 1945. január 31.)

Weöres haladéktalanul postára adott 500 pengőt. Nem tudjuk, megérkezett-e. Halász Gábor magyar literátor 1945 februárjának ismeretlen napján a balfi táborban elhunyt.

Következő kísérleti nyúlunk a skótok szerencsétlen sorsú, sok kínt szenvedett, nem egy vesszőfutását átélte, vörös hajú, sápadt, sápadtságában is kivételes szexepíli királynőjét szemelte ki Hatvani Istvánunk. A trónjáról letaszított,

24 Balázs Attila

MAGYAR FAUSZT

(az ördögi színjátékból)

később a saját unokatestvére, I. Erzsébet uralkodói parancsára szabadságától megfosztott, jól meggyötört (többször is megerősakolt?), végül 1587. február 8-án Fotheringayben kivégeztetett Stuart Máriát. A fejét

porba hullajtó abszolúte első női golfjátékost, akiről mind a mai napig fellobban a vita, vajon istenhívő mártír volt-e, vagy közönséges szajha, aki meggyilkoltatta férjét, megrendezte a saját elrablását, majd nőül ment a szeretőjéhez. Ráadásul két évtized alatt számtalan udvari összeesküvésben vett részt, így aztán nem csoda, hogy az történt vele, ami.

Hatvani jól megvizsgálta Mária esetét, a királynő visszhangos kettős vetélését, aminek pontos ideje perdöntő bizonyítéknak számíthatott az elhíresült ügyben, a történetek felettébb terhelő bizonyítékokat szülő rekonstruálásában. Ezzel kapcsolatban azt a véleményt alakította ki, amit daczból nem akart megvitatni dr. Fausttal, hogy valami nem stimmel a dologban: Mária hazudott. Hatvani szerint ha csakugyan olyan kevéske idő után következett volna be a magzatvesztés, ahogy azt Stuart Mária állította, akkor annak megállapításához modern mikroszkópra, hovatovább számos később felfedezett tudományos eszközre lett volna szükség.

De nem volt olyan akkoriban.

Jó, félre ezt az egész immár számtalan művészi és egyéb megjelenítést átélte szövevényes, a maga módján patológikus rejtélyeset egészét, mert most Hatvani doktor úr az ítéletre, illetve a végrehajtás megismétlésére összpontosított – egészen más szempontoktól vezérelten. Egy olyan kis kémregénybe vagy James Bond-filmbe illő japán fényképezőgépet szerzett be, s vitt magával a kivégzésre, amelyet mint tiltott listán lévő tárgyat, könnyen el lehetett rejteni a fináncok elől az időzőna átlépésénél. Ugyanakkor nem keltett különösebb feltűnést a háromszáz VIP-es meghívott között sem, aki a kivégzést végigélvezni igyekezett a várkastély egyik alkalmas, ebből a szemszögből belsőleg ritka szerencsés kialakítású termében.

Most is sikerült az emelvényhez egészen közel férköznie, hovatovább egy parányi magnót is különösebb feltűnés nélkül jól elhelyeznie a pódium peremén. Minden meg volt beszélve, a bakóval ismét levajazva-zsírozva a dolog, aztán nem várt oknál fogva mégis balul sült el az egész. Történt

ugyanis, hogy az utolsó pillanatig gyönyörű, mindössze pár szarkalábat növesztő, életét Krisztus Urunk és a Boldogságos Szűz figyelmébe ajánló katolikus mártír nő lángvörös hajától hirterlen elvakított hóhér elsőre rosszul sújtott le, majd ösztönösen meghátrált, s meghátrálva rátiport a kis-magnóra, melyből kiestek és szétgurultak az elemek. Némelyikük 25 egyenest a halált jelentő deszkák alatt kötött ki.

A bajt fokozta az a meglepő fordulat, ami akkor következett be, midőn a hóhér (pontosabban csak a segédje, mert mint utóbb kiderült, a Maestro influenzával ágnak dőlt, viszont nem akarta, hogy vesszen a pénz, ezért fél-cédulás inasát minden szükséges utasítással ellátva gyorsan a helyszínre szalasztotta) harmadikra, mint a mesében, elválasztotta a fejet a törzstől, s hajánál fogva a magasba emelte. Mielőtt pofon vághatta volna, vagy mondhatott volna neki valami ocsmányat, a koponya – zsupsz! – kicsúszott a vastag hajzat lyukas cekkeréből, s Newton el-lentmondást nem tűrő törvényének maradéktalanul engedelmess- kedve: rövid pályát futott be függőlegest lefele, legott pattogva elgurult valahová. Ámulatában Hatvaninak nem sikerült megörökíte- nie a nem mindennapi – kezünket a szívünkre – nem is túl gusztusos jelenetet, amelyet, mint Kordé Saroltának, az öldöklő angyalnak sötét esetében ugyancsak, a nézősereg döbbsen moraja fogadott. Csakha- mar felszabadító paradicsomzápor követte, mialatt dr. Faust olyan po- koli röhögésben tört ki, hogy majdnem lefordult a kakasülőről.

Mások szerint igyekeztél rejtve maradni, egy kínai gyártmá- nyú, madárszerű maszk mögé bújva a díszpáholy mélyén kuporgott, de nem is lényeges. Híres fősvénységét ismerve könnyen kitalálható, melyik állítás áll közelebb az igazsághoz.

És akkor itt már csak annyi maradt megtanácskozandó, vajon Stu- art Mária azért viselt-e az eredeti hajzatára emlékeztető parókát, mert fejtífusza volt? Ahogy akkoriban többen hitték, vagy azért, mert a könnyörtelen valóság rátelepedése a hosszú évek folyamán olyan súlyos búskomorságot ered- ményezett, hogy szép sűrű hajzatát szálszerűen kitépve, szó szerint megette iríg- ylésre méltó hajkoronáját. Miközben dr. Hatvani erősen kétségbe vonta a fejtífusz fogalmát, utóbbi kérdésben se foglalt határozott állást. Szokásától eltérően dr. Faust sem, ugyanakkor abban egyetértettek – nagy pillanat! –, hogy a döntést egy harmadik szakember véleménye után inkább alkalmi konzíliumra bízzák, azzal mentek tovább a még sok érdekes kihívással kecsegtető jövő felé.

Haladtak tova az élet nagy, zezugos, búcsúsóhajos és halálhörgéses kórtermében, át a cúgos folyosókon, át a kutatóintézetben, ahol egyszer majd az agyi neurotranszmitterek kerülnek reflektorfénybe, aztán azoknak a boldog ideje is leáldozik. – Majd, majd, mert megint csak szép sorjában vegyünk min- dent, ahogy azt a bölcsek tanácsolják. Keleten, nyugaton egyaránt.

És gyakran mondják is egész hangosan, amikor nem fojtják beléjük durván a szót.

Mindezek után jött a harmadik kísérlet, mert három a magyaré. (Miként nem egyszer a messzi földről érkező idegeneké ugyanígy, nem
26 beszélve a ráadásról.) Harmadikra dr. Hatvani akképp döntött, hogy ismét a franciákkal próbálkozik, s marad a hölgyeknél, mert azok iránt kétségtelenül erősebb vonzódást érzett örök időktől kezdve.

Mellesleg felvetődött itt Robespierre esetleges elpirulásának kérdése is, aztán gyorsan el lett vetve, mert tudomány ide vagy oda, hiányzott belőle a kellő pikantéria. Az a báj, az a síkamlósság, amelyet a valaha is lefejezett hölgyek közül előráncigáltak egyike sem nélkülözött. Így kerülhetett sorra Mária Antónia francia királyné, egyebek mellett magyar és cseh királyi hercegnő, Mária Terézia legfiatalabb szeleburdi, csacska lánya, aki tizenötödik gyermekként jött császármetszéssel a világra, s ha nem fukarkodunk itt a hellyel, teljes hosszában leírjuk, a Habsburg-Lotaringiai Mária Antónia Jozefa Johanna főhercegnő névre hallgatott. Fejét vették Párizsban, 1793. október 16-án, a Place de la Revolutionon (ma Concorde tér). Olyan körülmények között, amelyek eleve kizárták a lemenő nap sugarainak esetleg megtévesztő, ám kétségtelenül döbbenetes hatását.

Nota bene! A sárgásvörösét, amelyről minden idők egyik legnagyobb írója, Johann Wolfgang Goethe (a továbbiakban csak: Goethe, esetleg G. /amennyiben szerephez jut még nálunk/) is megemlékszik a színéről szóló híres-neves értekezésében, mondván, hogy ha sokáig nézünk egy sárgásvörös felületet, a szín mintha csakugyan befűrődne a látószervünkbe. Mondja még, hogy ez hihetetlen megrázkódtatást idéz elő, és bizonyos fokú sötétségben is megőrzi ilyes hatékonyságát. Ugyanitt nem felejt említést tenni arról, hogy a sárgásvörös textil ingerli az állatokat, de művelt embereket is látott már, akiket mérhetetlenül felbosszantott az, midőn egy felhős napon valaki skarlát kabátban toppant eléjük. Ettől kénytelenek voltak a kezüket tördelni vagy az ajkukba harapni. Esetleg az ernyőjüket tüntetően földhöz vágni.

Item: Mária Antónia, Franciaország legszebben lépkedő, ugyanakkor csillagászati összegekbe kártyázó asszonya, akit a később skrofulában elhunyt beteges kisfiával is hírbe hoztak, kétségtelenül nem volt se vérfertőző, se tolvaj, csak éppenséggel a pompát és a szórakozást kedvelő uralkodónő, aki állítólag annyira belemerült a léha életbe, hogy vesztére nem hallotta meg, amikor az utcán kezdték lekurvázni. Neki tulajdonítják ma is azt a híres, cinikusnak ítélt mondást, amely szerint ha nincs kenyere a jónépnek, egyen kalácsot. Utóbbiban állítólag lelkes példát mutatott, miként a szertelen költekezésben ugyancsak. Imádta a drága ékszereket, a csillogást-villogást, s ma is mesélik itt-ott róla, hogy az édesanyjától örökölt szokása szerint nyaranta tengeri són szánkázott, s a medencében pezsgő volt, azok körül pedig

kaviártól rogyadoztak az asztalok. Meg hogy amikor a barátnőivel rendezett likőrpártit, akkor ott különleges tréningen átesett, a várt teendők szemszögéből sajátos rátermettséget mutató, pucér, meredtre püfölt farkú núbiai fiatal emberek szolgálták fel az andalító nedűket. Melléje finom cukorkákat a péniszükön egyensúlyozott, ánizslevéllel meg mályvaszirommal bélelt illatos kosárákban.

27

Emlékszünk? Biztos olvastuk, hogy hiába intette egykor a jó öreg Rotterdami Erasmus az uralkodókat mérsékletre, óvta volna őket életük nagy részének elherdálásától tánccal, vadászattal, udvari bolondokkal és szereptökökkel, falra hányt *pisarum*. Magyarán: borsó. Márpedig olyankor felborul az állam rendje, háborúk gyötrik az országot, mindenféle lázadások veszik kezdetüket, miközben gazsággal telítődik minden, mint zivatarban a dézsa. Mert, tennénk hozzá, akár forradalmi anarchia formájában, de felüti rút fejét az Antikrisztus.

– És míg ezek történnek – veszi a szót vissza Erasmus –, míg a romlott főhivatalnokok – nem azt teszik, ami jogos, hanem azt, ami kényükre-kedvükre van, míg a szűnni nem akaró fosztogatások éhhalba hajtják a népet, király és királynő kockázik.

– Igen, blattolnak, míg tönkremegy az emberek vetése.

– Míg az istentelen előkelők elnyomják az alsóbbrendűeket.

– Míg a Hadúr emberfejekkel labdázik az égre.

– Mi?

– Míg a szólót elviszi a peronoszpóra, és a kurvák átvágják az embert a sötétben.

– Hogyan tetszett mondani?

– Míg meg nem döglik a szomszéd tehene.

– Kérem, az más.

– Bocsánat.

A valamiért most vörös posztóban megjelenő Mária Antónia kivégzése azért mutatkozott ezúttal is ígéretes szórakozásnak még (a maga munka-jellege mellett), mert sokan úgy tudták, hogy a balsorsú királyné mindenki szeme láttára pillanatok alatt megőszült a vérpadon. Sajnos ez a katartikus élmény, ha egyáltalán létezett, utóbb elmaradt. Miként eléggé érthetetlen, kiábrándító módon a többi is.

Marie Antoinette – ez az osztrák ribanc, a *putaine d’Autriche* – a többi itt felsorolt hölgyhöz hasonló méltósággal lépett ismételtén vérpadra. Hovatovább midőn véletlenül, nem is készakarva, de megint rátapodott a szerencsétlen hóhér tyúkszemtől fájdalmas lábára, még elnézést is kért. Ezzel együtt kétségbeesésnek, öszülésnek, hajhullásnak nyomát se mutatta, vélhetően stresszből eredeztethető korpásodásnak sem. Aztán mielőtt újból fejet hajtott volna a saját sorsa előtt, egész váratlan dolog jött, amire

dr. Hatvani István mind a mai napig nem talált kielégítő magyarázatot. Se tudományban, se áltudományban. (Meg kell jegyezni, utóbbitól erősen idegenkedett is, bár gyakorta tisztában volt vele, hogy biz' a cél szentesíti az eszközt, ezért néha be kell tévedni az alkonyzónába.)

28 Történt mégpedig, hogy ne halogassuk a furcsa végkifejletet a végtelenségig, valamitől úgy esett, hogy mielőtt a fájdalmában csillogokat látó pribék a bosszú édes örömeivel megfosztotta volna ismét egy szál életétől a mesterséges arcpír – nemes egyszerűséggel mondvá: arcpirosító – használatát ilyenkor mellőző, ám mindig illatos virágszál Mária Antóniát, vágtató lovas érkezett tajtékos paripáján. Miután igazoló papírjait felmutatta e férfias profilú, vállas dalia, gyorsan felolvasta csókra álló szájával a konvent utolsó pillanatban hozott felmentő ítéletét. Azzal a halál torkából maga mögé rántva a fordultában felágaskodó, s majdnem elvágódó lóra a meglepődött királynét, rögvest elporzott a szélkakas valamely utóbb teljes biztonsággal aligha megmutatható irányába', mielőtt bárki bármit tehetett volna. Odahaza pedig dr. Hatvani minden lehetséges szöveget elővett, de hiába próbálkozott, egyikben sem találta ezt a változatot, pedig annyit olvasott, amennyit csak régen volt képes, még messzi ifjú korában, amikor tudásra éhesen falt minden lehető kiadványt. (Akár állva, de futva, sőt guggolva is.) Végül egy andalúz szerelmi ponyvában lelt rá nagy nehezen eme napsugaras, felettébb idegesítő, szappanoperára szagló, nyálas, hovatovább filléres végkifejletre. Valami olyan minősíthetetlen silányságú, vérlázító és arcpírító, történelemhamisító műben, a frászkarikába, hogy röstellte, egyáltalán a kezébe vette.

Meg is kellett mosakodnia utána, mindazonáltal a következőt mégis beleírta emlékeztetőül a noteszába: *Nota bene! Megvizsgálni az irodalom, ezen belül a lektűr hatását az életre.*

Másnap dr. Faust úgy tett, mint aki nem tud semmit, csak sietett a maga dolgára valami óriási vájdlinggal a hóna alatt, benne egy elképesztő nagyságú káposztával. Pontosabban, közelebről nézve: nem káposztával, hanem holmi nedves vászonrakással, még köszönésre is alig futotta tőle. Dr. Hatvani sokáig nézett összeszűkülő szemmel, gyanakvón, majdhogynem csípőre tett kézzel utána, ám dr. Faust csak ment behúzott fejjel, némán, mint aki nagy elszántsággal teregetni iparkodik, s nem fordult vissza.

Pillanat erejéig se. Annyi időre sem, amennyi egy véletlenül elszórt orvosi csipesznek, vagy akár egy közönséges facsipesznek kell, hogy derék-magasságból földet fogjon.

A világsajtó közölte a hírt, hogy London patinás múzeuma, a Tate Galéria visszaszolgáltatja jogos tulajdonosainak a romantikus angol festő-nagyság, John Constable 1824-ben alkotott olajképét, amely egy vitorlás sajka part-ravontatását ábrázolja

Brighton partjainál, pá-ráavesző tengervíz sík háttérével, gomolyfelhős ég alatt. (*Beaching a Boat, Brighton*) A festményt 1962-ben egy bizonyos Mister Meyer adta el a londoni Leger műke-

Sárközi Mátyás 29

NEM MAGYAR- ORSZÁGON KÖT KI A VITORLÁS SAJKA

reskedésnek, onnan egy közép-angliai galériába került tovább, ott vásárolta meg egy idős dáma, aki azután 1986-ban a Tate Galériára hagyományozta. Angliában mindennapos dolog, hogy a jómódúak műkincseket hagynak a közgyűjteményekre, olykor nem egészen hazafias lelkesedésből, hanem azért, mert így válthatják meg a magas örökösödési adónak legalább egy részét.

A kép útja simának tűnt, minden érintett fél jóhiszeműen járt el. Nem kutatták, Meyer úr honnét jutott hozzá. Pedig a Tate Galéria idővel gyanút foghatott volna, hiszen ez a szép kis festmény szerepelt Mrázik László *Sacchi di Budapest*, azaz *Budapest megrablása* címmel kiadott leírásában, és az ahhoz mellékelt műtárgy-jegyzékben, mint egyike azoknak a képeknek, amelyeket 1944-ben Hatvany Ferenc bárótól raboltak el. A báró, maga is tehetséges festőművész, a dúsgazdag cukorgyáros Hatvany-család tagja volt, a *Nyugat* folyóiratot támogató, Ady Endrét felkaroló író-mecénás, Hatvany Lajos fivére. Jó ízléssel vásárolgatott külföldön és belföldön, ezt a Constable-festményt 1908-ban vette egy párizsi árverésen. A *belle époque*, az első világháború előtti aranykor idején másként éltek a gazdagok, mint a későbbi években.

Ha sétát teszünk a budai Várnegyedben és kiérünk a Dísz térre, tapasztalhatjuk, hogy a tág panoráma folytonosságát megtöri egy épület. A Városlaliba, támfalakra épült elegáns villa. Gondolhatnánk, hogy a 19. századból maradt itt, megtépázta az ostrom, s nagy műgonddal rendbe hozták. De nem így van. Vadonatúj a nyom nélkül eltűnt régire hajazó úgy nevezett Ybl-villa, terveit az Ybl-díjas Kerényi József készítette egy fantáziagazdag vállalkozó megrendelésére. Gondolkoznak, mi célt szolgáljon, de remélhetőleg lesz a Duna felőli szintjén kávézó vagy étterem, mert innen élvezhetné a betérő vendég Európa egyik legszebb örök-panorámáját.

E csodálatos látványt a múltban elsősorban ketten élvezhették: a kiegyezés utáni kor második miniszterelnöke, gróf Lónyay Menyhért, majd báró Hatvany Ferenc. Lónyay építtette az eredeti villát Ybl Miklóssal 1870-72-ben,

az Aranybástya ötszáz éves maradványaira, a Csónak utca – Magas utca – Királylépcső határolta területen. A Vár általános rendezési terve 1873-ban készült el, Schulek Frigyes is akkor kapott megbízást, hogy a Mátyás-templom szerényebb, komorabb régi változatából varázsoljon neogótikus Ste-fanskirche-féleséget. Tehát a város nem szólt bele, hogy a nagypénzű és nagytekintélyű Lónyay gróf megbontja-e ezzel a jókora épülettel a Vár keleti sziluettjét. S akkor még senkit sem kötelezett törvény arra, hogy az alapozásnál régészeti kutatásokat végeztesen.

Lónyay gróf agg napjait akarta ebben a gyönyörű villában tölteni. A kormány éléről 1872-ben vonult nyugalomba, itt üldögélt, nézte a Dunát és az egyre épülő Pestet, írogatta *Közügyeinkről* című, kétkötetes könyvét. Nem volt igazán boldog ember. Ugyanis a miniszterelnöki távozása zűrösre sikerült. A parlamentben Csernátony Lajos imigyen rohant ki ellene: „Kérdem gróf Lónyay Menyhért kormányelnök urat, nem épített-e házat, nem vett-e uradalmakat akkor, amikor az ország deficitben van?” Ez a túlméretezett villa tehát hozzájárulhatott ahhoz, hogy az ország elforduljon miniszterelnökétől. A gróf csak hatvankét éves volt, amikor 1884-ben meghalt.

1923-ban vásárolta meg az épületet báró Hatvany Ferenc, a festő, aki Fényes Adolfnál, Bihari Sándornál továbbá párizsi mestereknél tanult. Kvalitatosan festett, és nagyon tudta, mi a különbség egy jó kép meg egy műre-mek között. Műgyűjteménye 1905-től 1942-ig Budapest legnagyobb magánkollekcijává növekedett, 750-900 tárgy szerepelt benne. Nem csak El Greco, Cranach, Courbet, Corot, Ingres, Daumier, Renoir, Degas, Constable, Pissarro, Rippl-Rónai, Paál László, Munkácsy és más mesterek festményei, hanem drága bútorok, szőnyegek, kerámiák, szobrok is.

Thomas Mann fia, Klaus Mann szeretett Budapesten időzni. A Vár másik végén, báró Hatvany Lajos palotájában, vagy a hatvani Hatvany-kas-télyban tejben-vajban fürösztötték, egy budai szanatóriumban megpróbálták leszoktatni a kábítószerезésről, éjjelente járta a mulatókat, ott talált magá-nak egy jóképű angol fiatalembert boy friendnek. Hatvanyék igyekeztek szó-rakoztatni, mulattatni, írói ambícióit ápolva érdekes emberekkel összehozni. (Ő írta sógoráról, Gustav Grüngens színészről a Szabó István által megfilme-sített, *Mephisto* című regényt.) Sajnos végül 1949-ben Cannes-ban öngyilkos lett. 1935. októberi naplóbejegyzésében olvashatni látogatásáról az Ybl-villa kincsei között: „Délelőtt Hatvanyékkal megnéztem a fivérük, Hatvany Ferenc házát. Inkább fényűző, semmint hangulatos. Néhány nagyon szép festmény. (Egy női arckép Manet-től, két bájos Renoir, egy Delacroix – lovak tág, romantikus tájban – Greco, Tintoretto, Pascin, Rodin.)”

A *Mephisto* baljós üzenete beteljesedett. Hitler megkezdte felfalni Eu-rópát. Hatvany Ferenc egyik leányával, régi barátja és festőtársa, Czóbel Béla házában húzódott meg, nem sokat érő mentesítő papírokkal, mint „kertész”.

Mindenki tudta, hogy Czóbeléknek soha nem volt kertészük, de a báró megmenekült.

Húga, Hatvany Irén (akiről Thomas Mann *Doktor Faustus* című regényében Mme de Tolna alakját mintázta) és annak férje, Hirsch Albert egymillió pengőt fizetett a Gestapónak, hogy bántódás nélkül, repülőgépen távozhasson az országból. A Gestapo a pénz átvétele után a repülőtérről hurcolta őket Auschwitzba, a halálba.

31

Hatvany Ferenc műgyűjteményének egy része a cég két művezetője nevében három különböző bank széfébe került, más része a Mauthner-villába, föl a Budakeszi útra. Csányi Dénes, a zsidó műkincsek lefoglalásának kormánybiztosa, 1944-ben a Hunyady János utca 26. pompás épületében már csak hatvannyolc műalkotást talált, ebből huszonnyolc Hatvany Ferenc saját festménye volt. Százhatvannyolc kép bujkált a Magyar Kereskedelmi Bank páncélszekrényeiben. A szovjet hadsereg szabadította fel ezeket, hadizsákmányként mindmáig Oroszországban vannak, 1991-ben fedezték fel hollétüket Nyizsnyij Novgorodban.

1944-ben az Ybl-villát, amit előzőleg tisztí kaszinónak használt a Waffen SS, telibe találta egy gyújtóbomba. Összeomlott. 1946-ban még álltak az üszkös falai. Különös módon a telket elfelejtették államosítani. Maradt az eredeti bejegyzés, miszerint a tulajdonos báró Hatvany Ferenc és a felesége. A kerület elbontatta a romokat és játszóteret létesített a palota helyén. A Hatvany-örökösök, a néhai festőművész két leánya: a Genfben élő Szonja és a Párizsban lakó Antoinette de Montferrano elkezdtek visszakövetelni javaikat. Az ő emigrálásukat 1952-ben engedélyezte a kommunista kormányzat, egyenként háromezer dollár lefizetése ellenében. A Hatvany-kincsek-ből Budapesten immár mást sem láthatunk, mint Courbet *Birkózók* című olajképét, meg két Ingres-rajzot a Szépművészetiben. Az örökösök ügyvédje kezdte meg a harcot a Constable-festményért. Sikerrel járt, de bizonyos, hogy a Tate Galéria által rövidesen visszaszolgáltatandó Constable-mű nem a Szépművészeti Múzeum látogatóit fogja gyönyörködtetni. A Nyizsnyij Novgorodban lévő, hatalmas értékű képeket pedig hadizsákmánynak tekinti Oroszország.

Új Forrás 2014/7 – Sárközi Mátvás: Nem Magyarországon köt ki a vitorlás sajka

keresi a vitorlát

montázs Ladik Katalin verseiből

a homályos folyosó mélyén
növekedni fog az égbolt egyre vakítóbb lesz
a művészet intuitív fölfogása
vérző varródoboz csak rá kell nézni

mert nem akarok műtárgy lenni
de nehéz állhatatosan a középben maradni
nedves utazótáskából kirohan vadul
a művészettörténeti figura aki benne van a tripben

marad a csúszós árnyék
egy pohár kellemes költészet
remegett ha ráleheltek
a személyiség halála után

*

ott észleli ahol van
az élettelen szürke égen
egy cukorkás dobozban
a főbelőtt sirályokat

mit akar ez a ritkuló idő?
van levegőd?
tükörök mélyén keresem fogaidat
talpig csillagos sapkában

ez a táguló fekete négyzet
boldog volt állkapcsa égbe kiáltott
fekete széttárt esőkabátja nő egyre
keresi a főbelőtt vitorlát

kőpadnak döntött házfalon

ott a kőpadnak döntött házfalon
az összpontosított figyelem fókuszában
kókuszpálma
árnya

akkor ez trópusi vidék?
maga a pálma miért nincs jelen?
korábbi létből származó
karmikus visszahatás a ház?

azon a kőpadon ült régen valaki?
a házfal árnya
a pálmafa hiányára vetül
a gyümölcs gömbölyded kőmagja kemény

a távollét gyümölcse beérik
vastag a réteg a héj belső falán
a házfalra az ok és a tett gyümölcse
árnya vetül

a kőpadnak támasztja hátát a ház

Kokoschka osztrák festő önéletírásában (annak 1975-ös magyar kiadásában) van egy érdekes bejegyzés, amely jóval többet árul el az alkotói szándék erejéről, mint a félreértések, a látszólagos felületesség híres eseteiről. Kokoschka

szóbanforgó *Transzjátékos* című képe az Ernst Reinhold színész barátjáról készült híres portré. A festő a tárlaton vette észre a következő hibát(?): *A nekem különösen fontos ké-*

34 Takács Zsuzsa

A NÉGYUJJÚ FÉRFI

pek egyikén,....van egy eddig észrevétlenül maradt részlet. Sietségemben egyik kezének, melyet mellén nyugtat, csak négy ujját festettem meg. Vajon egyszerűen feledékenységből maradt volna le az ötödik? Nekem nem hiányzik, mert a modell pszichéjének felderítését fontosabbnak tartottam a részletek – öt ujj, két fül, egy orr – felsorolásánál. Kokoschka ezzel a bravúros főnévvel, a szarkasztikus *felsorolás* minősítéssel cseppet sem mentegeti magát – ki nem mondva – azokat bírálja, akik ragaszkodnak képükön a kéz mind az öt ujjának ábrázolásához. Azonnal eszembe jut, hogy ki mindenki tesz így a világhírességek közül. El Greco kéz- és lábujj ábrázolása talán a legpéldásabb. Nála a megnyújtott összekulcsolt, szabadon lecsüngő, vagy modellje mellére helyezett kezek, és a keresztről lelógó, vagy égbe emelkedő lábak ujjai az áhítat kifejezésére, a gótikus forma hangsúlyozására szolgálnak. Ő biztosan örült az öt karcsú ujjnak. Soha nem téved, amikor az imára, könyörgésre összekulcsolt kezek mind a tizennyolc, előlnézetből jól látható ujját ábrázolnia kell. Nem hibázza el a számokat, gondosan utal a hüvelykujj épp hogy látható porcaira is. Ha tévedett volna, inkább hat ujjat festett volna, mint négyet. Egészen más miatt keveredett gyanúba a két lábon álló, kétszemű kritikusai előtt. Látástorzító szembetegségben szenvedett, állították. A cáfolat azonban pofonegyszerű volt, ha abban szenvedett volna a figurákat úgy rajzolta volna meg, ahogyan asztigmatizmusa miatt lát, azaz a néző a korrekt változatot láthatná.

A művész és/vagy zseni közötti különbség, kamasz koromban különösen foglalkoztatott. Barátnőm édesanyjától hallottam 14-15 éves koromban Riedl Frigyes megfogalmazását, mely szerint Petőfi zseni volt, Arany János pedig művész. Nagyon tetszett a különbségtétel – de sajnos régóta nem hiszek ebben. A részletekbe menő kidolgozás éppolyan zseniális lehet, mint a lényegre törő vázlatosság (s itt nem is részletezem a Riedl megállapításának ellentmondó Arany-balladák modernségét, a homály megteremtésének bravúrját, a közlés töredezettségét, amellyel hallgatóságát a történet elbeszélésébe belekényszeríti).

A szaggatott beszéd a gyötrelmesen pontos megfogalmazás párja. Egy-egy részegen fogant vers (lásd Ady), Beethoven süketen komponált zenéje, a süket, öreg, embergyűlölő (mélyen depressziós) Goya vázlatai. A szépség és

ifjúság, az egészséges szellem a művészetben nem nyeri el jutalmát. Győz a süket, a részeg és öreg. De mégsem elég részegnek, süketnek, öregnek és depressziósnak lenni. Az eredményhez, mondjuk a tárlaton egy üres vászon kiállításának jogához a meggyőző képek megfestése, a teljes, elszánt élet kell.

Volt a hatvanas évek vége felé egy – zseniálisnak éppen nem mondható – ifjú költő, akivel egy antológiában szerepeltünk. Keményen ivott. Merő véletlenségből a felesége mellett ültem egy irodalmi esten. Kiöntötte a szívét nekem. Esténként leissza magát, mesélte, ha a férje nincs otthon, odaül az írógép elé, és verset ír. Megrendített a vallomás, férjét a rendszer melletti kiállása segítette a közléshez. Sem az ifjú költőnek, sem ifjú feleségének nem volt fogalma a költészetről, amire az életüket szándékoztak építeni.

Nincsenek azonban előítéleteim, tetszik, amit a 16. században állított az újplatonista iskola, hogy csak az *opera non finita* lehet hibátlan, mivel csak Isten műve befejezett, azaz tökéletes. De vannak – „befejezetlen” mivoltukban is – zseniális könyvek, versek, zenék és képek. A legjobb példa talán Dosztojevszkij *Karamazov testvérek* c. regénye. Szerencse, hogy nem akadt vállalkozó, hogy befejezze. De az is lehet, hogy tévedek, a könyvek hetipiacán van ilyen.

Dosztojevszkij egyébként hogy egy-egy kulcsjelenet indítása-kor, nem motivál, *sietve* szinte kötelességszerűen sorolja a tudnivalókat, azaz kihagy jó néhány ujjat, mivel fontosabb közlésekre szorítkozik. Leírja ugyan, hogy hol vagyunk, ki van jelen, honnan jöttek és hova tartanak a szereplők. Érezzük azonban, hogy engedményt tesz, udvariaskodik velünk. A lényeg a sorsfordító, a felemelő, tragikus, kiheverhetetlen vagy felháborító jelenet, melyben a szereplőknél sokkal inkább nekünk, az olvasóknak kell jelen lennünk.

Pilinszky *Apokrif* című versének elemzésekor általában felteszik a kérdést, hogy ki lehet a vers megszólítottja, Isten vagy a szeretett személy? Ez még nem is volna baj, az igazán szomorú, hogy meg is válaszolják. Pilinszky hol egy nőhöz beszél, hol a szerelemben megmutakozó Istenhez, esetleg mindkettőhöz egyszerre. A nők és a költők és a misztikusok ismerik a magukból való kilépés szerelmi tapasztalatát. Lehet, hogy a kákán is csomót kereső bírálók, vagy az államférfiak nem, de erről nincs tapasztalatom.

Pilinszky János a térről gyakran tér és idő függvényében beszél esszéiben, ami a költeményekben is visszatér. Ekkor konkrétan is utal Simone Weilre, akinek nevét még *Naplórészlet* című költeménye idevonatkozó részébe is fel-

vette, amikor a weili gondolat hatása alá került:

36 Szalagyi Csilla

NINCS KIJÁRAT

Nyitott és zárt terek geomet-

riája Takács Zsuzsa és Pilinszky

János költészetében

*Latrokként – Simone Weil
gyönyörű szavával – tér és
idő keresztjére vagyunk mi
verve emberek.*

(Naplórészlet)¹

Mégis: elvonatkoztatva
az idő koordinátájától,
Pilinszky János költésze-
tében az ember és a tér

viszonyának, az ember létbe ágyazottságának volta igen gazdag kifejezés-módot tudhat magáénak. A költemények három fő alakzattípus köré rendeződnek: kiolvasható belőlük a középpont felé rendeződő, a körkörös és a határátlépés lehetőségét megfogalmazó nyelvi megformálás. Így lesz megkerülhetetlen a tér, hisz középponti elrendeződésű, elhatároló vagy körkörös alakja az állás („Sírása hideg tengelyében áll a fiú” *Önarckép 1944-ből*), az őrlődés kiüttalan körbeforgását megidéző mozgását (A pokol első, második, / harmadik, negyedik köre, / majd az ötödik, hatodik/ és végül is a legutolsó. *A pokol hetedik köre*) és a határátlépés vízióit („Átkelek a tükrök mélyén heverő szobákon” *Utószó*) teremtik meg.

A térképzetek hangsúlyosan jelennek meg Takács Zsuzsa *Tiltott nyelv*² című, 2013-as kötetében is, ami indokolja a szempont kiemelését és fogalmának közelítését, ráadásul a Pilinszkyhez köthető költészeti kapcsolódás fontos pillére is a térre, helyre utalás, illetőleg – paradox módon – leginkább a hiányból fakadó térképzetekből való építkezés. Mindeközben azonban érdemes közelebbről is szemügyre venni, hogy Takács Zsuzsa költészete – dominánsan az utolsó köteteket szem előtt tartva – a térnek milyen megformálásait nyújtja, milyen geometriai formákat használ a poétikai kifejezés.

Hasáb, henger

A szögletes vagy gömbölyded alapokat jelző, fölfelé is terjeszkedő formák, mint a hasáb vagy a henger, olyan alakzatokkal mutatnak egybeesést, melyet Pilinszky az evangéliumi esztétika körvonalazása közben így vázolt: „a stílárís kultúrák hideg palotára emlékeztetnek”³. Ezt a képi jelenetkezést találjuk Takács Zsuzsa egyes verseiben is: „November volt, és én fáztam, hiszen /

fűtetlen műteremlakásomból: az Északi / Sarokról jöttem minden találkozóra” (*Egy beszélgetésre*). A műteremlakás nagy belmagassága, hatalmas üvegablakai, ezek a visszatérően megjelenő „ragyogó üveg-/ táblák, keletre és nyugatra nyíló / ablakok [...] az üvegcsillárok alatt / az egymásba nyíló szobákban” (*Izolda szerelmi halála*) – mind a ridegség képzeteivel kapcsolódnak össze. Itt ellentétesen működnek a hőérzetek, s életalkotóvá válik a hideg, míg a melegség az életellenes dinamika alkotóeleme: „Ám ha a fagy fölenged, / s szívemen megtörik a jég, / elveszek mindörökre és velem / együtt a tojásban fuldoklók is.” (*Egy beszélgetésre*). 37

A lépcsőházak henger alakú elrendeződései az őrlődés, a keresés képzeteivel fonódnak össze – a megérkezés kilátása nélkül. „Épp elmentem volna egy fogadásról, / de beléd botlottam a lépcsőházban” (*Épp elmentem volna*) kiem. Sz. Cs.]. Takács Zsuzsánál az alliteráció rövid zeneisége gyakran határként értelmezhető – így van ez a *Beteglátogatás*, a *Föliadtam* című versekben is. A hétköznapi, szokványos kifejezés konkrét jelentéstartalmaikat dinamizálva fordul át a költemény eseménysora a ’botladozás’ és ’botorkálás’ felidézésével a múlt és jelen tapasztalati síkján történtek egymásba fordításával. A következőkben így halad egymás mellett a kettős tudati szint, mely a találkozást és újra elválást követően az emlékezést, a jelen idejű eseményeket valamint a víziókat teszi az érzékelés helyenként érzéki színterévé: „Mintha csak ma lett volna, nem harminc / évvel ezelőtt, karodba vettél, könnyem le-/ pergett egykori mellkasodra” (*Épp elmentem volna*). A jelen és a múlt látomásosan idézik fel egymást: a múltban a jelen, a jelenben a múlt tárul fel. A tér így gyakran az időegységek egybeérésének színtere, vizionált elmúlás: „de a tálcák ezüstje szemünk láttára kopott” (*Épp elmentem volna*). Ugyanezt a kölcsönös felidézést teszi nyilvánvalóvá a *San Vicente veintitrés* költemény: „Odalépett hozzá egykori szerelme és táncoltak, mint/ egyébként soha”, vagy a *Tér* című költemény: „Fondorlatos módon a szerelemről / beszélsz. Szemmel láthatóan cáfolni / akarod, hogy visszautasítottál, amikor // még éltél”. Pilinszky-nél is megtalálható a múlt és jelen együttlátása – a jelen magán viseli a múltat, hangsúlyosan az elmúlásra emlékeztet a *Keringő* című költeményben: „A zongorát befutja a borostyán, /s a gyerekkori ház falát/szétmállasztja a naplemente.”. A múlt eseményei „halhatatlan[ok]”, a tárgyak, a tudatok megváltozott létezésükkel is hordozzák őket.

A térformák tehát csillogó hidegségükkel, nyitottságukból eredő átláthatóságukkal összezavarják az emlékek és jelenlegi tapasztalások, a vizionált és valóságosan megtörtént eseményeket. A kommunikáció elakad („Te, mintha meg sem hallottál volna, / mereven néztél az ablakon túlra” *Épp elmentem volna*), hiszen a múlt által determinált térben és időben zajlanak a

jelen cselekvések, s „Ettől bizonytalanná vált a hely jelentése.” (*Épp elmentem volna*) Ezekben, a csak meghatározott mozgásformákat lehetővé tevő, az álom múltból és tudatalattiból építkező determinált közegében botladoznak és sodródnak az eseményekkel a beszélők.

38

Térelrendezés szempontjából Pilinszky *Terek* című költeménye hasonló tanulságokkal szolgál. A tér felfelé nyitott, ám a határ nem léphető át, így változó alaprajzú, de zárt terek rajzolódnak ki: „A pokol térelmény. A mennyország is. /Kétféle tér. A mennyország szabad, / a másakra lefele látunk, / mint egy alagsori szobába, / fönről lefele látunk, mintha / egy lépcsőházból kukucskálnánk lefele / egy akaratlanul nyitva hagyott (felejtett?) / alagsori szobának ajtaján át.” (*Terek*) A pokol képi megjelenítésénél a hétköznapi térelrendezések és cselekvésfolyamatok válnak felismerhetővé, ahol az átláthatóságot lehetővé tevő nyitott ajtó az akaratlagos vagy véletlen hozta determinációra kérdez rá („hagyott (felejtett?)”). A lépcsőház elválasztó tere a mélységet, a bezártságot érzékelteti. A hétköznapi apró eseményeire csak innen nyílik rálátás, s épp e betekintés által válik a pokol térelményé a felidéző számára elviselhetetlenné („ami épp nekem/ kibírhatatlan”), hisz a történetek jóvátehetetlenül peregnék. Pilinszky engagement immobile-nak nevezi „a vallásos léleknek ezt a sajátját, mely annyira hasonló a múlt mozdulatlan realitásához. És rokon értelemben, a művészet is mi egyéb, mint engagement immobile, mozdulatlan elkötelezettség, totális odaadás? Nem tudom elképzelni, hogy a múlt felé – s elsőként annak tragikusan lezárt eseményei felé, mi vonzaná a művészi alkotóerőt, ha – túl az emlékezet lehangoló illúzióján – nem épp a múltban érezne meg először a konkrétumok ízét, a konkrét cselekvés lehetőségét, a mozdulatlanságban először a konkrét tett lázát, először a részvét hatékonyságát – anélkül hogy bármit is megváltoztatna, bármit is megakarna változtatni.” (*Ars poetica helyett*) Takács Zsuzsa költészete ezt úgy gondolja tovább, hogy a folyamat a téma újra- és újraírását hozza magával: az elvesztés, a kitaszítottság, a nehéz – mert teljes életet élni nem tudó – sors történeteinek új és új összefüggésbe emelését egész a teljes kiüresedés könnyűsége felé vezető kiútig. Ezt a végpontot jelzi a *Vizitáció*ban a kötelékeiből szabaduló test tértapasztalata is, mely könnyűsége által téren és időn kívüli dimenzióba jutott: „*Nincs idő*, hogy szeletekre vágja a könnyeidet. / *Szabaddá tesz az éjjel. Angyal / kapja föl kötelékeitől szabaduló tested*” [kiem. Sz. Cs.].

Szűkös és sötét – a visszavágyott akolmeleg

Pilinszky *Válasz* című írásában a fent idézett stílárak ellenpontjaként az evangéliumi esztétikát körvonalazza. Kicsit hosszasan idézve, a következő belátásokra jut: „a formát ismét el kellene, de csakugyan el kellene felejtenünk. Számomra a stílárak hideg palotára emlékeztetnek, míg az Evangélium meleg ól (mint például Dosztojevszkij regényei). Isten itt akart megszületni,

ebben a sötét és szegényes melegben, még akkor is, ha valóságban ezek az istállók jéghidegek. S a hűvös eleganciájú paloták jól fűtöttek. Századunk annyi kísérlet és vereség után vissza kell hogy találjon – szerintem – ebbe az ólmelegbe.”⁴. A visszavágyott, a múlt érzelmi fűtöttségű közegét idézik a Takács Zsuzsa-költemények: „a rozoga ablak, az egyetlen szobából / álló 39 menedék” (*Izolda szerelmi halála*), miként a harmonikus szólamokat idéző zenei alkotások is tükrözik az egykor megélt egységet: „inkább kamarazenét / hallgattak szűk, panzióbeli szobájukban” (*San Vicenete veintitrés*).

Ennek a megidézett és folytonosan visszavágyott akolmelegnek ironikus megjelenítése az *Ady*-vers, ahol a múzeumlakás gyullad ki a poétikai szerelem hevében: „A ránk emelt tekintet fölgyújtotta a meghitt / akolt”. A költészeti integráció (ki)tarthatatlanságát jelzi, hogy egyedül az irónia fosztó közege jelez kivezető utat az érzelmileg telített, levegőtlen térből: „Füstben és forróságban támolygunk a kijárat felé.” A narratív váz illúziójának felkeltése nélkül veti fel a kijárat lehetőségének, egyben a megérkezés kilátásainak kérdését a *Nagyvárosi ikonok Múzeum* részének személytelen beszélője: „A gyémántüres múzeum / közepében egy mellű lángol. / Lerombol és megőröki. / Hová jutunk e lángolásból?”, s miközben a Pilinszky-költemény oximoronnal kapcsolja össze a hideg fényt a tűz forróságával, a Takács Zsuzsa-vers a múzeumlakás preparátumszerű ridegségéből ér el az intim tér végül elviselhetetlenül fullasztó közegébe, vagyis a művészet közegén keresztül megtapasztalt személyes kitettség állapotába. Itt, ebben a kiemelt, anakronisztikusan hazug térben („Szerintem sosem élt. Csak lázas / képzeletünk sorolja közénk az Ugarra. / Nem lakott a Veres Pálné utca első emeletén, / a hétköznap négy és hat óra között látogatható / múzeum-lakásban”) zajlanak a változások. A találkozás kijáratatlanságával („Nincs kijárat.”) egy akaratlan akart leépülést hajt végre, ahogy a Rilke-vers fogalmi összegzése is felidézi („Du musst dein Leben ändern.” *Archaischer Torso Apollos*), illetve Krasznahorkai László *Christo morto* novellájának a múzeum időn kívül álló, változatlan terébe tért hőse kezdi érintett bolyongását, miután a keresett festmény előtt megáll, s „a Krisztus szemébe mélyesztette a saját szemét”. Az elbeszélő már mindent tud ennek következményeiről, vagyis, hogy a kijárat számára megszűnt, a főszereplő lelki minőségében már a tekintet térbe ágyazott foglya marad: „...és látta, hogy már indul is a főlépcsőn lefelé, látta, hogy elhagyja az épületet, és felszáll egy vaporettóra, és elhalasztván ezúttal a vacsorát, s odahagyva a csomagjait a S. Polo 2366 alatt, a S. Tomától egyenesen kiviteti magát a Stazionéig, és onnan tovább az Aeroporto San Marcóra, hogy elmeneküljön Velencéből, vissza, oda, ahonnan jött, igen, látta, hogy elindul valóban a nevezetes lépcsőn – csak nem tudta, hogy neki, ebből az épületből, kimenni, már soha többé nem lehet.”⁵

Kizárt alakzatok

A 2013-as kötet egyik domináns jegyét képezik a kitaszítottságot kifejező vizuális megformálások variációi. Először csak néhány példát idézve: „de visz-
40 sza-/ rángattak a márványlépcsőházból”; „erre minden kertből
kitiltottak minket. / Azt hittem, mindkettőnkre áll a tilalom, de, / úgy
látszik, ebben is tévedek” (*A látásról*). „Az ünnep / folytatódik immár
nélkülöm.” (*A vendég monológja*).

A *Gyász előérzete* ciklus több pontján erőteljes kontextuális és moti-
vikus összefonódásban áll az *Utószó* című Pilinszky-verssel. A kizárt alakza-
tokra a következő szöveghely utal: „Csukott ajtókon zörgetek. / Sötét szobád,
akár az akna. / A falakon hideg lobog. / Sírásom mázoló a falra.” A körül-
kerítettség, mégis kívül-maradottság paradoxonát jelzi a megformált költé-
szeti tér, ahol a fal színe a „hideg lobog” oximoronnal ezt a hőérzetet még
ellentmondásosabbá teszi. A hideg statikus jelenlétét hozza mozgásba és ál-
landósítja a lobogás, s lesz ezzel a tűz ellentételező minősége. A fal nem vé-
delmet nyújt, a körülkerítettség nem ad otthont. A sorok a megérkezés vágyát
az otthontalanság-lakhatatlanság dimenziói közé helyezik. A hideg lobogása
ismét a „stiláris kultúrák” ridegségét idézi, a hideg falak, az aknaszerű térbeli
képződmények a kiúttalanság képzeit kapcsolják a víziókhoz. A zörgetés
keltette hanghatás az ajtó nyikorgása helyére a kizártság lenyomatát képező
sírást állítja („sírásom mázoló”), így a sírás a csikorgás hiányhanghatása
lesz: helyette és nélküle áll. A *Fölríadtam* Takács Zsuzsa-versben egy fekete
lepke maradványfoltja rombolja le a fehér fal esztétikájának töredékes töké-
letességét („szétmorzsolódott [...] a holtápadt falon”), s lesz negatív hír-
nök, a ciklus címét képező *Gyász előérzetének* fizikai alakzata. Az elliptikus
szerkezet pedig a hely hiányképzeteit veti fel, ahogy a Takács Zsuzsa költe-
ményben is a semmiben függés, a tér negatívja olvasható ki a sorokból:
„A kinn feledt nyugágyban az éjszaka felé / fordítva arcodat lehuny szemmel
pihensz. / A szájalom hullámai elapadnak. / Alvás, mely nem kíván téled je-
lenlétet. / A villamos sínein fájdalom nélkül halad. / Nincs idő, hogy szele-
tekre vágja könnyeidet. / Szabaddá tesz az éjjel. Angyal / kapja föl
kötelékeitől szabaduló tested.” (*Vizitáció*) Az elvesztéshez így a kirekesztett-
ség képzetei kapcsolódnak, ahogy a halál pillanatában sem szegődhet már
senki társul – senki, aki „tér és idő keresztjére” van függesztve, ahhoz, aki
ezeken a dimenziókon épp túllépni készül.

A következő kapcsolódási pontot Pilinszky János *Kis éji zene* című köl-
teményének *Párbeszéd* fejezete jelenti, mely már a határ meglétét is lerom-
bolja: „Eresszettek be, itt vagyok, / nyissatok ajtót, megérkeztem. // Nincs ajtó,
mit megnyithatunk. / Nincs retesz, ami kirekessen.” A határ hiánya az örökös
kirekesztettséggel párosul. Az idézett sorok a terek atópikus⁶ értelmezését
kínálják: a lét helye *áthelyeződik*, miáltal a megérkezés kísérletei válnak

lehetetlenné. A határ előtt állva az átlépő alakzat (ajtó) és a kizáró alakzat (re-tesz) metonímiája a létezés kívülségének lerombolásával a mindenkori megérkezés lehetőségeitől fosztja meg a várakozót. Az atópiának mint a kívülség léthelyének a *Tiltott nyelv* c. kötet a téma további megformálódását is adja: „Holdverte árnyék, fényverte / utcán állok, hogy beengedjenek” 41 (*Ha érintene bárki*) – szerepel a *Gyász előérzete* ciklusban, de az *Emlékezőgyakorlatokban* is visszatérő variációként formálódik a költemények allegorikus és metonimikus motívumaiban: „De mit / tegyünk mégis, akik tiltása ellenére / eljöttünk és várunk a bebocsáttatásra?” (*Hideg gyíkok*) Az árnyék-én és a meleg emberi test helyett szereplő hideg hulló test kimozdítja helyéből a hagyományos érzékelést, s a fénykép negatívját ill. a test negatívját állítja a testet érzékeltető hiányalakzatok közé. A következő példák egy történet keretei közé foglalják a kizárt térbeli képződményeket: „Behúszom magam mögött az ajtót” (*A vendég monológja*) „Tegnap beengedtek a házatokba, de vissza-/ rángattak a márványlépcsőházból” (*A látásról*) „Emlékszel a neulengbachi háziúrra? Képzeld, / kidobott, azt mondta, keressek új festőt / magamnak.” (*A látásról*)

A tér kinyílása: az elvesztés terei

A költészeti folytonosság legfontosabb, már-már emblemikus terepe az elvesztés képzeteinek erőteljes hangsúllyal szereplő költői megformálásai.

Az elvesztés vagy a hiány erőteljes jelzését kiemelő téma közelítéséhez a tér kinyílásának, a határ átlépésének már tárgyalt összefüggései vezetnek. A határátlépés terei az alliteráció gyakori előfordulása mellett Takács Zsuzsa költeményeiben az időből származnak: „hajnali három”, „Most bénultan betegágyadnál ülök,” „Nem mint *hajdan*, a tükrök nélküli / kertben, amikor szomjúságotól / hajtva egy növényevő állat euforikus / mozdulatával leverte a gyümölcsöt / a magát kellettő ágról” (*Tiltott gyümölcs*). A tapasztalat fogalmi körülírással is megjelenik: „Ettől bizonytalanná vált a hely jelentése, az *idő számontartásának kényszeréről* / nem is beszélve. (*Épp elmentem volna*) [Kiem. Sz. Cs.]. A tér tehát az időn keresztül nyílik meg. Pilinszky-nél a *Nagyvárosi ikonok* egy részlete a megidézett időpont (*Hajnali három*) összetett szimbolikájára irányítja a figyelmet: nyitott térben a közeledés és a távolodó elröplés a megfoghatatlan, megérinthatetlen, öntörvényű képzeteit kapcsolja az időponthoz.

Hajnali három

Megindulunk egy kőrakás felé,
és fölröplül mögüle egy madár.

(*Nagyvárosi ikonok*)

A kőrakás és a madár röpte közt feszülő ív a kiemelt időpontban a jelenlétnek való kitettség váratlan folyamataira figyelmeztet. Ahogy a mozgásirányok utalnak rá: a közeledő egyenletes mozdulatsor („megindulunk”) a fölfelé irányuló mozgás sohasem távolodó, végtelenített folyamat hozza létre,
42 s vezet el az egyszerűségében megnyilvánuló szépség váratlanságában is szabályszerű megtapasztalásához.

A *Fölriadtam* című Takács Zsuzsa versben különösen szembeötlő az ajtó által zárt és kinyitott terek metonímiája: a *bent* zárt, körkörös, a személy őrlődésére utaló víziói, a *kint* kizárt alakzata ellenében válnak nyilvánvalóvá a költeményben: „Fölriadtam, mert egy ajtó becsapódott,/ félelem fogott el, hogy most haltál meg / [...] /Hajnali három óra volt.” A lakást körbejáró mozgásával önmagába visszatérő térbeli alakzat rajzolódik ki a versszubjektum mentális képzetében („körbejártam”), mely kijáratlanságával, kiúttalanságával nem kellemes formára utal – ezt erősíti a „hajnali három” konnotációja, valamint az éjszakai felriadást követő ellenőrző körút. Mindemellett, ha önmagába visszatérő, kiúttalan mező keletkezik is, az legalább biztos határformákkal rendelkezik. S minthogy a tér lényegileg határok között nyilvánul meg,⁷ az ajtó reprezentálja a kilépést ebből – jelen esetben a kilépést az élet, a biztos formák uralta világából. Kontroll csak a belső térben érhető el. Az erőteljes csapódás megidézése (a fölriadás oka: „egy ajtó becsapódott”) hanghatással nyomatékosított elválasztott terek keletkezésére utal a versszövegben.

Az alliteráció („Hajnali három”) határalakzatként vesz részt a folyamatban: míg eddig egy elképzelt de hiányos párbeszédet idézett meg a költemény, ettől kezdve a vízióknak kiemelt szerep jut. Ezáltal a költemény tere is elveszti biztos támpontjait. „Két fekete / lepke szárnya súrolta arcomat, / ahogy a lakást körbejártam, két / undorító hírnök.” Itt a körülhatárolt, biztonságot adó fal kezdetben védettséget jelentő térelhatároló sík, ahonnan a fehérségének beszédes „holtsápadt” színe, valamint a fehér falon szétkenődött lepke maradványa a tér ’tisztaság’ és ’védelem’ jelentését vonja vissza. Vagyis nem biztonságos, hiszen két „undorító hírnök” repült be. Nem meghitt, hiszen színe nincs, a rávetülő fény hideg („holtsápadt falon”), s esztétikája mindenkor a visszataszítót fogja mutatni – a maradványfolt nem tűnik el: „szétmorzsolódott a zseb- /kendőmön és a holtsápadt falon.”. A látomás másik eleme a belső térben hajtja végre ugyanezt a funkciót, a két lepke tehát egymás helyettesítője a versszubjektum külső és belső világában.

Az ajtó becsapódását egy nyitott állapot előzte meg: éppen hogy a nyitás, a tér kinyílása okozta a félelmet, lett forrása a bizonytalansági tényezőnek. Ahol a tér kinyílik, ahol elveszti biztonságot jelentő határait, ott válik az elvesztés terévé. A térelhatárolás vágya és félelme a vers megformált tudati tere, melyben az ajtó, mint határalakzat és átjáró – a másiktól való

visszafordíthatatlan elválást helyettesíti metonimikusan: nem a megidézett lakás ajtaja, de a földi létezés végződik, a halál idejét jelezve. A lakás bensőséges tere formálódik ezáltal. „Az embernek a meleg csend kell, és jeges tumultust adnak neki”⁸ idézi Simone Weil Pilinszky. Ebbe a védett csendbe érkezik a „két undorító hírnök”, s borul föl a „tőled kapott 43 lámpa” a *Tizenkilencedik napja* című költeményben. Mindeközben a megszemélyesítés (a szél életre keltése), mely hétköznapi formában jelentkezett „bevágta az ablakot”. A folyamat metaforikus jelentést kap: „Pusztuljon minden, azt akarja”, tehát mint életellenes erő rögzül. Minthogy „lakni, békességre jutni azt jelenti, hogy a szabadból körülkerítettünk egy olyan teret, ahol lényünk kíméletet talál. A lakás alapvonása éppen ez a kímélet”⁹. A lakás védettségének megszűnése lakójának egzisztenciális kiszolgáltatottságára mutat: a szeretett tér megváltozása és a szeretett személy végleges elvesztése a nehéz sors megelőlegező alakzatai lesznek. A lakás így az együttlét teréből válik az elvesztés terévé. Az *Alszol mélyen* című költeményben visszatér az ajtó csapódásának motívuma, a vízió a tudatvesztés belső terét és a külső tér kíméletlenségét metonimikusan összefűző térképzeteket kapcsolja össze: „Szetretnék / üveg arccal ébredni, ha egyszer itt / a reggel. Nem tükröz semmit, / bevágja egy hirtelen kerekedett / vihar. Csörömpölés, szilánkok. / Ó, üveges szemem.” Az idézett szakaszban az arc nem-tükröként (ellen-tükröként) való megjelenítése, a visszatükrözés elutasítása kap hangot (a csörömpölés hangját), formát (egyfajta ellenformát, a szilánk deformált, esetleges formáját) és hőérzetet (hidegséget). Az *Alszol mélyen* című költemény a hideg, éles anyaggal, a csörömpölés hanghatásával él, hang, fény és forma motívumai által felidézve az *Apokrif* „Éles kövek közt árnyékom csörömpöl” sorait, valamint a még erőteljesebb kapcsolódást mutató *Utószót*: „Ez hát az arcom, ez az arc? / A fény, a csönd, az ítélet csörömpöl / ahogy az arcom, ez a kő / röpül felém a hófehér tükröből!” Az *Alszol mélyen* költemény tehát a tükrö hanghatásával, anyagával és hőérzetével él, de lerombolja annak funkcióját, s csak az üveg lényegét, annak kifejezőtelen, csak bizonyos helyzetekben és csak részlegesen tükröző sajátosságát emeli a versvilágba, majd az utolsó sorok ettől is megfosztják ezt az elsajátított, vagyis a szubjektumot kifejező tárgyi világot. Az „üveges szemem” tehát az önkifejezést és a másinak a saját tekintet általi visszatükrözését vonja vissza. Sem az én, sem a te nem látszik a közönyös tekintetből. De még az üveg jelentéstelensége is semmivé foszlik a szél hatására. Csak hiányalakzatok léteznek: szilánk az üveg helyett, üveges tekintet a kifejező tekintet helyett, hiányzó üvegbetét az ajtón, az ép ajtó helyett. De hogyan lehet a hiány, az üresség poétikai megformálása versalkotó tényező? Az üresség Pilinszky-nél és Takács Zsuzsánál

egyaránt hiányalakzatként van jelen; a hiány jelenléte egyben jelen nem létet jelöl. Läger, pokol, űr, sivatag, vesztőhely – Pilinszky János költészetében a megfosztottság metaforikus kifejezése. Az üres tér megközelítése azonban más irányból is megtörténhet. Heidegger *A művészet és a tér* című írá-
44 sában erre utal: „És mivé válna a tér üressége? Túl gyakran tűnik egyszerűen csak hiánynak. Az ürességet ilyenkor úgy értik, mint a hézagok és köztes terek kitöltésekor fellépő hiányt. [...] Mégis vélhetően az üresség éppen a hely sajátosságának édestestvére, s ezért nem hiány, hanem létrehozás. [...] Az üresség nem semmi. Nem is hiány. A plasztikus megtestesülésben az űr úgy lép be a játékba, hogy kifürkészve-kivetítőn helyeket alapít”.¹⁰ Ezek a megfontolások tehetik világossá, hogy a hiány is lehet a költemény mozgatórugója, s a költeményekben és esszéikben egyaránt meghatározó jelentőségű paradoxicitás – „Megtesszük, amit nem teszünk meg, / és nem tesszük meg, amit megteszünk.” (*Hommage á Isaac Newton*) – poétikai működtető elv. Ekképp a tragikus megformálása lesz az üres tér, ezzel a tér negatívjának megtestesülése az elvesztés képzeteivel rokon.

Foucault az *Eltérő helyek* című írásában a tükörről a következőket alapítja meg: „átmenet az utópia és a heterotópia¹¹ között, mindkét térfajtának a jellemzőit magáénak tudhatja: hely nélküli hely (utópia), de egyben valóságosan létezik, és valóságos benyomást gyakorol a helyre, ahol vagyok. Itt hiányzónak vélem magam a helyről, ahol vagyok.”¹² Ahogy erről már volt szó, *A gyász előérzete* ciklus is több pontján mutat kapcsolódást Pilinszky *Utószó* című költeményével. A kívüliség megformálásán túl kiemelkedik a határátlépés alakzata, mely a tükörben valósul meg, miáltal a vers beszélője mintegy önnön árnyékába lép át: „Boldogtalan erejű kép. / Van itt valaki? / Éber álom: /felelet nélkül átkelek/ a tükrök mélyén heverő szobákon.” A beszélő ezzel oda téved, ahol nincs, ettől a ponttól kezdve a valóság támpontok nélküli víziók világává válik, melyben saját tudatalatti tere lesz a megélt életfordulat helyszínévé.

A gyász előérzete című ciklus kiemelt tere a kórterem, a „közös terem”. Itt átmenetileg életalkotó, a föld felé húzó agresszív erő a gép, miáltal a gépek életben tartott objektuma a testben tartott személy. „A gépek lélegzenek és alszanak helyetted.” „Alszol mélyen a közös teremben”. „Huszonharmadik napja fekszel értünk a hófehér teremben” – formálódik a tematika a ciklus verseiben. Innen az álom, az álmot jelző szemmozgás által a mentális képzelet nyit utat a másik térbe, ahol a valóságfoszlányok az abszurd – helyenként akár szürreális – képalkotással vegyülnek: „Ő, Kék Golyó! Végigszáguld / a burkolaton, leüti aki áll.” (*Ott járkáltál altatás közben*), ahogy a *Vizitáció* utolsó szakaszában, a köztes hely megelevenített utópiájában. Ennek térérzete, a semmiben függés képeit implikálja: a tér is bizonytalan „az éjszaka felé fordítva arcodat”, és az idő is végtelenül lelassult: „nincs idő,

hogy szeletekre vágja könnyeidet”. A jelenléthiányos állapotból („alvás, mely nem kíván tőled jelenlétet”) következik a teljes jelenlétvesztés. A rövid, szikár kijelentő mondatok egyirányúsítják, ezzel mintegy visszavonhatatlanná teszik a történet jelen idejét.

Pilinszky *Apokrif* című versének egy emblematisz tárgya, a dölt 45 betűvel szedett „*kin feledt nyugágy*” atópikus elhelyezkedése megidézi a korábbi vers hiánypépet: „Sehol se vagy, mily üres a világ. Egy kerti szék, egy kinfeledt nyugágy.” A pihenés közkeletű kelléktárgyából helyképző metafora válik, ahol a tér bizonytalan alakját az idő negatívja csak tovább relativizálja: nincs jelenlét („alvás, mely nem kíván tőled jelenlétet”), „nincs idő”, ami pedig van: „szabaddá tesz az éjjel”. A vilamos mozgása, a síneken haladó csikorgó hang megidézése a tér nélküli mozgás képzetével fosztja meg a világra utaló képzeteket. Nincs idő, s már tér sincs. A jelenlét helye a semmi, az űr, ahonnan a megjelenített *te* is eltűnik („kötelékeiből szabaduló tested”). Így a jelenlét valójában a jelen-nem-lét helyett áll, ahogy a pihenés az alvást, az alvás pedig a földi létből való szabadulást előlegezi meg. A költemény az *Apokrif* megidézett soraitól az *Utószó* záró szakaszáig ér el. Itt a vizionált kép: „S a lovasok zuhogó, sűrű trappban /megjönnek a csatakos virradatban.” az apokalipszis képzeivel kapcsolja össze az elvesztés jelenvalóságát, melyben a tér telítődése a semmi keletkezését rejt magában. A lovasokkal a tökéletes kiüresedés paradoxona érkezik el, hiszen a képek szintjén akár egy kisebb hadsereg vonul is fel. Azonban: „Az *Utószó* eltávolítja a természetlen emlékezés, a válasznélküliségben való időzés állapotát, átfordítja az újakezdés idejébe, és ekként a beteljesítő beszédcselekvés mond ítéletet a múlt apokalipszise, az összetorlódó emlékek jelenlétének időtlen ideje fölött.”¹³ Az emlékezés kiúttalan terébe mintegy a valódi létezés jelene, ebben pedig egyúttal a jövő felé való kényszerű megnyílás érkezett el. Takács Zsuzsa *A gyász előérzete* ciklusának utolsó darabját, az *Utóiratot* is a jelen idejű víziók töltik ki: „Keres / egy elveszettet az éjszakában. / Fölemel egy rongydarabot /és elejti. Éles csörömpölés. /A hó szilánkosra fagyott.” A keresés folyamatos cselekvéssorozata önmagába visszatérő, szabálytalan útvonalú pályát hoz létre. „Mint háborodott, kolompolva / föl-alá jár a villamos.” Ennek a végítéletszerű gyászfolyamatnak, az emlékezésnek külső meghatározottságú pontját jelzi a tél beállta, a hétköznapi kelléktárgyainak megváltozott földi jelenléte. A folyamatosságot hangsúlyozó igealakok után következő egyszeri cselekvéseket a megdermedést jelentő igealak zárja. Ahogy a jég magába zárja a víz szétfolyó minőségét, úgy ékelődnek az emlékek darabjai a jelen által elzárt múlt költészeti formáiba. A szilánk, a hó mint a keresés deformált alakzata lesz nyilvánvaló. A keresés tárgya: az elveszett, vagyis maga a már

létrejött hiány. Ez a paradox szituáció eleve jelzi önnön képtelenségét, miként a költemény *A gyász előérzete* ciklusban kialakított központot, a keresés tárgyát, az elvesztett személyt kivéve a versfolyamból homogén versteret alakít ki.

46 „Hová jutunk e lángolásból?”

„Nincs kijárat.” – szól a válasz Takács Zsuzsa *Ady*-múzeumából a *Pilinszky-Múzeumban* feltett kérdésre. Nincs, mert „a tér hazafelé vezet” (*Tér*), s az ebben rejlő önellentmondás a geometriai alakzatokról szerzett tudást bővíti a test térbe vetettségével keveset törődő lelki dimenzióval, mely más irányokat ismer. Az elmúlásra, illúzió nélküli szembenézésre fogékony Takács Zsuzsa-költészet tragikus minősége mégis a romantikussal fonódik össze, s poétikájának helyenként paradox alakzataiban is az élet ellenállhatatlan szeretetét hordozza:

*Megvizsgáltuk – mondta
az orvos –, de nem tudunk
segíteni magán, élnie kell.
(Ítélet)*

¹ PILINSZKY János *Összegyűjtött versei*, Századvég Kiadó, 1992.

² TAKÁCS ZSUSZA, *Tiltott nyelv*, Magvető, 2013.

³ PILINSZKY János, *Válasz = Uő, Tanulmányok, esszék, cikkek*, Századvég, 1993, 234.

⁴ PILINSZKY, uo.

⁵ KRASZNAHORKAI László: *Christo morto = Uő., Seiobo járt odafönn*, Magvető Könyvkiadó, 2008, 122.

⁶ „Szokatlanság, furcsaság, fonákaság, értelmetlenség [...] az atópia térbeli eltolódás eredménye, amikor a dolgok nem a feltételezett, szokásos, megszokott helyükön vannak” BÖHRINGER, Hannes, *Az iskola – egy hőbort*, ford. TILLMANN J. A., 2000, 2013./ 10., 68.

⁷ vö.: „Raum is wesentlich das Eingeräumte, in seine Grenze eingelassene.” HEIDEGGER, Martin, *Bauen, wohnen, denken = Uő., Gesamtausgabe. Band 7. Vorträge und Aufsätze*, Vittorio Klostermann GmbH, 2000, 149.

⁸ PILINSZKY János, *Az egyszerség kínja = Uő., Beszélgetések*, Századvég Kiadó, Bp. 1994, 66.

⁹ vö. HEIDEGGER, M. uo. 151.

¹⁰ HEIDEGGER, Martin, *A művészet és a tér = Uő., Költőien lakozik az ember*. Válogatott írások. T-TWINS Kiadó, 1994, 216-7.

¹¹ „A tér [...] maga is heterogén – írja Foucault. – Tehát nem valamiféle ürességben élünk, amelynek belsejében helyet találunk az emberek és a dolgok számára. Nem űrben élünk, hanem viszont-együttések közepette, amelyek egymásra visszavezethetetlen és fedésbe nem hozható szerkezeti helyeket határoznak meg.” A heterotópiák pedig mint ellen-szerkezeti helyek jelennek meg: „kétségek elé állítják, kiforgatják a kultúra belsejében fellelhető valódi szerkezeti helyeket; azok a helyek, melyek külsők minden helyhez képest, mégis tökéletesen lokalizálhatók” (F. 149.)

¹² Michel Foucault, *Eltérő helyek*, in: M.F., *Nyelv a végtelenhez*,

¹³ MÁRTONFFY Marcell, *Távolság és tapasztalat. A közvetlenség ambivalenciája Pilinszkyknél*: „Visszhangot ver az időben”. Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára, Kalligram, Pozsony, 2013. 491-2.

mind az égre
nyílnak magam maradok
csak szárazon öreg ág
az avaron szarvasok figyelik
évről évre testem ráncos
kopárságát

Tokai Tamás 47

FELJEGYZÉSEK A SZENT HEGYRŐL

Xuanhe periódus, 6. év

magam mögött
hagytam a botom így
mesélik majd száz szirt
alatt apró menedékházakban így
tudják majd ezt mondják ezt
vésik kőbe ezzel melegednek amíg
odakint ordít és szakad az eső és
magasba kiáltott szavaim
visszhangjai árasztják
el az utakat

az ősz 9. napján

alant cseperegnek
szavaim a ködben ázott
ruháim csapzott szárnyak ki
merészeli hát azt mondani
hogym repülni nem lehet?

Chongning periódus, 2. év

simára koptatott kövek
közt mohos fatörzseket
üdvözlők távolról jött
barátom kérdő szemekkel
néz rám de mielőtt szólhatna
őt is teával kínálok

tavaszi tó dala

48

hová ez a sok bolond
napfény? ez mind ölem
boldogsága tükröt s hullámot
vetek lábadon párálló lányaim
gerinceden keresik a zarándok
nyomát

a tavasz 12. napján

illatos ruháid bomlanak
mintha én érnék ágaidhoz
testem árnyával holott csak
a vízpára az hánt
meztelenre bőrdöd árnyas
csendjében vadludak
ringanak

az áldozómester éneke

a Kincses Udvarra
lépek elfújom gyertyáit hogy
sokáig ne sejszék e helyet hogy
egy régi kolostor rejtezik
köves testemen hogy romjai
csak fák és bokrok hogy
innen terül szét az est
sötétje ahogy rejtekemből
az utolsó füstcsíkokat
elnyelő felhőket nézem

mondd egy hang mi
az hogy bomlik lombokra
ecsetem hol lelem színeim
páráját a nyomokat amiken
járhatunk aztán tudom kérdezel
majd sokat hús ligetek
oltalmában haladunk ott
kérdesz majd verseink száradó
cseppjei alatt a szikár
hegyoldalban egy csésze bor
marad velem és a kérdések
egy lombokra kopott
ecseten

útszéli kő

fekete erdő
fekete erdő
erre tartottam a nyílt
tetőre egyedül az
égmezőre gyökeret
gyűjteni akkor egyedül
jöttem egyedül mentem
sorokat véstem nyomaim
vittem te követsz csak a
fekete erdőn

napra nap fordul
ahogy a kőlépcsőket koptatom
sarkaimon lapulevelek lábaim
kemények akár az időtlen
kövek ősi faragások azt
mondják a démonok műve
ez az ösvény most már tudom
láttam nyomaik az avaron
ahogy pár régi oszlop
tetejéről torz fejükkel fájó
sarkaim nézik hideg szél
támad az árnyas oldalon

Zhenghe periódus, 3. év

névtelen pavilon
árnyába húzódunk az ég
perzsel hús forrásvizet
veszünk kísérőink könnyű
teát főznek a korhadó falakon
rég homályos versek elmúlt
délutánok teái hallgatag
sziklákra telepedett
meséink kérget növesztenek
a rengeteg árnyékában

Zhou királynőre emlékezve

lent forrás mellett
hallgattam a mámort
madaram dalai lassan
ereszkedtek mint utolsó
kavics ülök partodon
a vándorok már mind
hazamentek

(i.) Bocsássanak meg nekem, hogy csak ilyen messziről tudok elindulni, időben és térben, a csaknem kétezer éves kínai bölcsektől, kedvenceimtől, akik a szépség szívében laktak. De higgyék el, meg fogunk érkezni végül, *ahogy megjött ő is a Bibliában,*

hisz tudják. Kezdjük talán mindjárt Hszie Hóval, aki azt mondja, „ha kiterítünk egy festményt, lehet, hogy mint valami tükörben, megelevenedik előttünk ezer esztendő mélységes csendje”. Ha

ma állítja valaki ezt, finoman szólva erős túlzásnak tartanánk, ő viszont kétezer év csendjéből beszél hozzánk. A festészet hat törvényének egyik lényeges pontjáról azt tartja, hogy a hagyomány folytathatósága érdekében *mintaképek* alapján kell festeni. Többet nem árul el, akkor nyilván evidens volt, de én fűzöm hozzá, hogy a mintakép lehet külső, valós minta alapján értett táj vagy épület, építmény részlete, például műterem. Vagy külső, nem valós minta alapján követendő *példa-kép*. Jelen esetünkben Váli Dezső vagy Nádor Tibor neve hangozhat el segítségként, előzményként. És van egy belső mintakép is, ami a külsők alapján vagy éppen attól függetlenül alakul ki az emberi lélekben. Amit a külső támpontok segítségével meg akar valósítani a művész. Legjobb esetben ez sikerül is neki, és akkor ott/itt láthatjuk egy/a galéria falain a lenyomatot, az eredményt.

Jász Attila 51

MŰTEREM-TÉS, AVAGY AZ ÜRESSÉG FELÉ

Fischer Balázs képeiről

(ii.) „Ha az igazság behatol egy dologba, árnyként visszatükröződik annak megnyilatkozásaiban.” Mondja ugyanezt Cung Ping, csak sokkal filozofikusabban. Ezért fordítottam le a konkrétumok nyelvére. Az igazság *vak*, így is, úgy is behatol ahova kell, és visszatükröződik. A festészet számára, mint az igazság egyik megjelenési formája számára evidens dolog, hogy a kép nem manuálisan készül, nem az ecset és az ujjak mozgatása által, hanem az igazság, másképp nevezve a szellem behatolása által a képbe. Engedni kell persze, hogy behatolhasson, így Vang Vej. „Ez a festés belső természete.” Írja. Ne veszítsük el a fonalat, segíték! Gondoljunk csak a megvakuló/megvakult festők képi világára. Piero della Francescától Degas-ig. Öreg korukra szembe kell nézniük a megvakulással, mégis talán életük legjobb műveit hozzák létre ezen időszak alatt. Hogy jön ide Fischer Balázs, esetleg a fiatal festőnek is romlik már a szeme? Nem. Megint segíték!

(iii.) De előbb egy másik párhuzam. „Én vagyok a *világ világossága*”, mondja Jézus. Amikor is a vak ember meggyógyítását magyarázza. Mintaképet ad, mutat a vak ember szemvilágának visszaadásával. Egy másik világosságra, a lelkire utal, a belsőre. És segít, ha még nem értenénk: „Én vagyok a világ világossága”. Megígértem, én is segíték Fischer Balázs képeit látni.

(iv.) „Fischer Balázs *az üresség őre*. Telepakolja műtermét, hogy annak megfestésekor az esszenciális ürességet mutathassa meg. Hogyan? Gyönyörűen tünteti el a zsúfoltságot, a rengeteg lim-lomot a képtérből. Hosszú folyamat eredményeként. Addig dolgozik a képen, míg az egyensúly helyre nem áll. Forma és üresség között. A kísérlet tárgya mindig ugyanaz a tér, saját műterme, amiben először elmozdítja a korábban beállított dolgokat, mintha új kompozíció lenne, majd lassan átfesti a konkrétumokat, csupa sejtelem és szépség lesz minden képe.” Írta Fischer Balázs párizsi kiállításának katalógusába Silent Pen, alias Csendes Toll. És az igazi, személyes téma megtalálása az igazság behatolása a képbe. A személyes téma a legszemélytelenebb módon tárul fel, egy műterem belsejének állandó megfestésével, ahogy Váli Dezsőnél vagy Nádor Tibornál is láthatjuk. Így számolják fel egójukat, ahogy Fischer Balázs is saját énjét, újból és újból megfestve műtermét, újabb és újabb lépést téve a megtisztulás, vagy nevezzük másik nevén, *az üresség felé*. Ennek elérése a festészet által nem csupán út, hanem maga a cél is. Egyszerre út és egyszerre cél. Ennyit akartam mondani! (*Kecskemét, 2014.05.22.*)

(csend)

KAVICSHAJIGÁLÁS

csigaház roppan
eső utáni járdán
szavak a csöndben

Zalán Tibor-alkalom (60)

#

eső utáni
járdán csigaház roppan
szavak a csöndben

#

szavak a csöndben
eső utáni járdán
csigaház roppan

**Magyar származású kortárs japán költő. A zen buddhizmus tanulmányozása miatt utazott Japánba negyven éve, azóta szerzetes lett és a mai japán irodalom egyik elismert szerzője. Műveit japánul és angolul írja. (A ford.)*

(nyomok)

hóban a nyomok
leginkább önmagamhoz
vezetnek vissza

#

nyomok a hóban
leginkább önmagamhoz
vezetnek vissza

#

nyomok a hóban
önmagamhoz vezetnek
leginkább vissza

(ünnep)

kivágott fa áll
ablakom előtt lombja
sötéten ragyog

#

sötéten ragyog
ablakom előtt a ki
vágott fa lombja

#

a kivágott fa
lombja sötéten ragyog
ablakom előtt

(Fordította: Jász Attila)

56 Zalán Tibor

és néhány haiku... 16.

Meg kell várnia
hogy bealkonyodjék A
színek megölik

*

Ez alighanem
a cseresznyevirágzás
Habzás-szólamok

*

Az árvaságról
beszél Nincsen senkije
Betakaratlan

*

Kint hajnalodik
A szürkeségből élek
válnak ki Nem él

*

Nem él Elválnak
Nincs aki betakarja
Szürkeség-árva

*

Oda fog érni
Nem várják csak szólítják
Sápadtan kilép

*

Boldoggá tenni
annyi boldogtalanul
áldani gyónni

*

A fény közbeszólt
Már nem tudja takarni
léttelenségét

*

Beszögelt ablak
mögött a tükrébe néz
Letörli magát

*

Lassan vergődik
előre Nem siet A
vágóhíd zárva

*

Szentivánéji
körtáncra készülnek a
meztelen bokrok

*

Az ablakon túl
egy állomás vesztegel
Nem száll le senki

*

Kérné Remeg a
keze Nincsen megbánás
És felmentés sincs

*

Elkövette A
többi elgurult kavics
semmiben csobban

*

A szavakon túl
keresi a megértést
Deres némaság

ANIMA

ha tízen voltunk, ha hatan
soha szebben, soha szebben
csak egyedül, már ha voltam
soha szebben, soha szebben
elhittem, hogy vagyok magam
soha szebben, soha szebben
szépen mozdultam és szóltam

a vár alatt szikla lakott
nem lett ám a várnak neve
nagyon sok benne a halott
oly kevés volt a mestere

akiben vörösbegy lüktet
soha szebben, soha szebben
s járja idegen lélek át
soha szebben, soha szebben
elém állt olykor egy füttyhegy
soha szebben, soha szebben
megsokszorozta önmagát

az üvegszárny az üvegben
soha szebben, soha szebben
széjjel terül, lassan kilebben
soha szebben, soha szebben

„Első jó Veszprém-könyvem” – mondta nemrégiben egy beszélgetésünk során Gécz János a *Fegyverengedély* című, 1994-es kiadású kötetéről, részben arra utalva, hogy alkotói szándékait anno, jó évtizedes Veszprém-élményének birtokában, maradéktalanul meg tudta valósítani e sajátos kiadvány szövegei által. Húsz évvel a mű keletkezése után – mintegy három és fél évtizednyi veszprémi illetőséget követően –, életút és életmű számvetéskészítő helyzetében azonban szerzőnk most megválílik

Juhász Attila 59

EGY „ELTŰNT” VERS- CSOPORT NYOMÁBAN

A Fegyverengedély című

mozaikregény lírai szövegeiről

városától. Költődésének gyengülését az utóbbi évek művei már sejteni engedték, legfőképpen talán a *Múlik* című kötet esszéi, melyekből még az is kiderül, hogy a lelki leválás-folyamatban a legendássá vált kerttől való sajátos elidegenedésnek is fontos szerepe volt.

A hatvanéves szerzőt városa egy lokális kötődésekre épülő válogatás-kiadvánnyal (ld.: *Szélbe burkolt város*) ünnepli (búcsúztatja?), melyben természetesen a *Fegyverengedély*, illetve annak részletei is helyet kaptak. Lehetséges, hogy a kötet szerkesztője, Benke Gábor a válogatáshoz nem az eredeti kötet corpusát tekintette forrásnak, hanem a *Tiltott Ábrázolások Könyvét*, s mivel annak sem részenkénti (ld.: II. rész, 2002), sem teljes kiadásában (2008) nem szerepelnek az 1994-es tomus versbetétei, az egyébként sok Veszprém-verset is tartalmazó jubileumi gyűjteményben sem kaptak helyet az eredeti szövegközlés lírai tételei.

Gécztől egyébként megszokhattuk, hogy kötetről kötetre, újraközlések alkalmával saját koncepcióból, azaz aktuális élethelyzetének, illetve esztétikai és ars poetica elképzeléseinek függvényében jelentős mértékben is változtat az eredeti közlések makrokontextusán, külső-belső viszonyrendszerén, s erre való hivatkozással sejthető is, hogy egységesen prózaszöveggyűjteményt kívánt alkotni a *Tiltott Ábrázolások* egészére vonatkozóan. Felmerül azonban, hogy ha következetes a szintén jubileumi kiadványként megjelent interjúkötetben (ld.: *Egy teremtés története*, beszélgetőtárs Onagy Zoltán) egy bizonyos kijelentés („A *Fegyverengedély* a *Tiltott Ábrázolások Könyvének* első egysége, akként is készült” – ld. ott, 114.), akkor a *Fegyverengedély* első kiadásának tizenkét verses darabja – a függetlennek készült lírai opusok folyóiratközléseit követően – csak ad hoc, alkalmi jelenlétre kapott jogosultságot az 1994-es kötetben, s azokat szerzőjük nem gondolta konstansként beépítendő, továbbviendő, illetve emblematis opusoknak

sem. (A szerző 40. életévében megjelent kötetek közül a *fonalvers, figurával* című nem került kereskedelmi forgalomba. Ennek 76 tételnyi versszövege között azonban szerepel két olyan opus is – ld.: a *háromezerévnnyi galagonya.*

60 *balácavers*, ill. a *macskás Nofretu. szomorú selyemfenyővers* –, amelyekről így nehezen eldönthető, hogy eredetileg a *Fegyverengedély* vagy a *fonalvers* számára készültek.)

Mindezekhez képest érdekes, hogy a lírai életmű első demonstratív áttekintésében (ld.: *Versek – Orpheusz*, 1996) a válogatást végző Tandori Dezső a tucatnyi *Fegyverengedély*-költeménynek a kétharmadát is reprezentatív alkotásként kezelte. Az ott saját elnevezésével jelölt verscsoportokban két cikluson belül nyolc művet szerepeltet, s egy esetben a cikluscímadáshoz az átvett opusok egyikét kiemelve, annak címét is kölcsönveszi (*hó a mandulaágon*), másszor pedig – a *Fegyverengedély* szereplőirai szemelvényeihez csoportosítva a válogatást – egyfajta „fa-vers” összeállítást hoz létre más források egyidejű felhasználásával. Szintén érdekes, hogy a szerzőnk ötvenedik születésnapjára készült újabb reprezentatív szemelvénygyűjtemény (ld.: *Részkarcs – Kortárs*, 2004) Reményi József Tamás szerkesztésében formailag úgy tekint vissza az előző válogatásra, mint eredeti közlésre, s az ebben újra megjelentetett öt *Versek*-vers közül kettő *Fegyverengedély*-rész továbbra is megőrzi – ha némi formai-írásképi modulációval is – a marandóságát (*Hó a mandulaágon*, *A szemtanú*).

A recepció lelkesedéssel fogadta anno a *Fegyverengedély* eredeti kiadását, igazolva az alkotói elégedettségérzet utólagos megnyilatkozását is. A már említett interjúkötetben Géczi utal arra, hogy a *magánkönyv* mozaikos struktúrájával rokon hálós szerkezet kiépítésének hatékony módszérére talált rá itt, s élvezte annak önfeledt, évtizedekig kitartó inspirációját, alkotói lehetőségeit. A beszélgetőtárs ez esetben szintén „elképesztően hatékony” konstrukciós technikáról tesz említést, mely az olvasó számára egyaránt nagy inspiráló erővel bír, hiszen sok szabadságot biztosít a gondolkodáshoz, továbbgondoláshoz, gondolat- és képzettársításokhoz, az értelmezés sokféleségéhez, a kalandozó szöveg-bejáráshoz. Az egykorú kritika hasonló okokból méltatja a fülszöveg által regénynek, mozaikregénynek nevezett kötetet, s miközben leíró szövegek és kis novellák gyűjteményének, illetve sajátos útikönyvnek titulálja azt, furcsa módon említést sem tesz a könyv lírai részleteiről. Hasonlóképpen elsikkad ezek méltatása a recenziók észrevételei közt, pedig az említett erények mellett ezek elismerőleg beszélnek arról a műfaji összetettségről is, amely szintén fontos és jól működő, bevált Géczi-attribútum, s jelen esetben az említetteken kívül még kisesszék, műelemzések, miniportrék, tudományos jellegű ismeretők, naplórészletek karakterjegyeit is magukon viselő szövegrészek jelenlétét eredményezi.

A mozaikos, szerkezeti-műfaji komplexitás lehetőségeinek alkotói számbavétele tulajdonképpen a pályakezdettől jelen van Géczi János műveiben. A legkorábbi nagymozaik, az ötkötetes *Vadnarancsok*-ciklus esetében ennek megvalósulása még köteten belüli egyneműséghez, illetve kötetek közötti műfajváltásos egymás mellettiséghez kapcsolódik (a teljes mozaik egyben-szemlélhetőségét csak az Orpheusz Kiadó 1998-as életmű-válogatása tette lehetővé), habár az első rész kötetnyi hosszúvers-kompozíciója már eleve mutat bizonyos műfaji variabilitást a vizuális kompozíciók beszerkesztése által. A kötetegész szintű, azonos poétikai elképzeléshez kötődő műfaji komplexitást elsőként az *Elemek* című, szintén nagy kritikai elismeréssel fogadott kiadvány valósítja meg, mely a szerzői terminológia szerint könyvműként azonosítható, s ez az egybeérlelttség-törekvés később is, más módozatokban is felbukkan a szerző kötetekben.

Amíg az *Elemek* alapvetően lírai közlésformákra hangolt kompozíciót hoz létre, addig három újabb kötetet követően a *Patkányok* című kiadvány – talán ez a legkorábbi Veszprém-könyv Géczitől – lesz az, amely (eredetileg a rádió, valamint az *Élet és Irodalom* igényeihez készült esszék és beszédek nyomán szerveződővén egésszé) először a prózai megszólalásmód primátusával valósítja meg szerkezeti és műfaji értelemben egyaránt a könyvmű-komplexitást. Az alcíme szerint „kisnovellák és egyéb mulatságok” eme kötet hat versszöveget is magába foglal, melyek aztán nagyjából hasonló sorsra jutnak, mint a *Fegyverengedély* költeményei (a Tandori-féle válogatás kettőt, a *Szélbe burkolt város* egy harmadikat vesz fel belőlük, ld.: *akárjáték, versszag*, illetve *veszversprém*). Az „egyéb mulatság” kategóriába sorolt versek gondolat- és érzelmvilága persze cseppet sem mulattató, viszont mind témáikat, mind pedig formai-terjedelmi sajátságait tekintve igen közeli rokonságban állnak az 1994-es kötet verseivel. Megkockáztatható, hogy ha nem érik össze a 90-es évek elején annyi ihlet és alkotás, az öt esztendő alatt megjelent 7 önálló kötet mellett a *Patkányok* és a *Fegyverengedély* versei akár független tomusként is megjelenhettek volna, s azt minőségük, jelentőségük alapján meg is érdemelnék, főleg hogy a későbbi válogatások is érdemibb módon vehessenek róluk tudomást.

A *Patkányok*ban felismerhető egy központinak tűnő történeti vonal, függetlenebb kisprózái pedig nem is mindig kis lélegzetűek. A Tandori által tovább éltetett két vers itt kötetkeretező funkciót kapott, s ezek tekinthetők leginkább a *Fegyverengedély*-versek tematikus előképeinek az identitás-problematika általánosságban vett felvetése kapcsán. További három alkotás (*versrobot*, *verskerameikosz*, *cso *pa *n *k *tum*) már a konkrétabb önismeret-bölcseleti megközelítés, a szubjektum-feltérképezés konkrétabb lehetőségeit

is beleszővi a lírai alany önvédő, néhol önmegszólításra váltó mondandójába, így például az áthatás-átlényegülés ars poeticus programját („ahová kivonulhatok és ahonnan vissza / ide-oda járok talán ez a természetes”, „a lábak nyomaiból / erős fonalak futnak húsomba”, „a tárgyakon átjárok –
62 s átlátszanak rajtam”, „merész ívelés / a létezés otthonai között / ószthatatlan mi”), mely aztán főként a már említett fa-versek szereplírikus megszólalásmódjában „ölt testet”. Ezekre a szövegekre, akárcsak a *Fegyverengedély* tizenkettőjére önmagában is jellemző a mozaikos szerkesztéstechnika (ld. az utalást az egyik címben is: *verskerameikosz*), mely mindkét kötet költeményeiben az életképi bepillanások kisebb-nagyobb halmazát szövi hozzá az egyébként is asszociatív szerteágazású verstextúrákhoz.

A *Fegyverengedély* szövegtételeinek mindössze egy huszadát teszik ki a versek, jelentőségük azonban ezt a számarányt messze meghaladja. Miközben az itteni „kis novellák” kevés kivételtől eltekintve valóban igen rövidek, a lírai kompozíciók relatíve korpulensnek mondhatók, s némelyik már-már hosszúvers léptékűnek tekinthető, ezáltal a maguk sajátos nyelvén – nem mellőzve persze a képzettársítások, szóképek kontextusrétegeinek olykor cseppet sem könnyed feltárhatóságát – a mondandónak talán árnyaltabb kifejezésére képesek. Érdekes, hogy míg a prózai részek némelykor csupán egy-egy lírai impressziót szólaltatnak meg, addig a versek többségében epikus narratíva is felismerhető. Mindent egybevéve úgy tűnik, hogy a versszövegek legalább olyan fontos szerepet kaptak a kötet céljainak megvalósításában, vagyis a Veszprém-kötődéseken keresztül demonstrált környezet-feltérképezésben és önmeghatározásban, mint a többi „kísérő” komponens. Mielőtt azonban a versek többi érdemi jellegzetességét szemügyre vennénk, vessünk egy pillantást a „többi” komponensre is.

Géczi korábbi komplex köteteiben mindig jelentős funkciót kaptak a vizuális kompozíciók, azaz többnyire a különböző műfajvariánsokban megjelenő képversek. Mostani kötetében, melyben értekező vagy anekdotikus formában a Veszprémhez kötődő vizuális műalkotások és művészek több alkalommal is említésre kerülnek, szerzőnk Györgydeák Györgynek, a veszprémi Bakony Múzeum egykorú grafikusának alkotó közreműködésével készítette el könyvművét. A rajzok alkalmi jelleggel, nagy számban fordulnak elő az egyes szövegrészek elején, s ha nem lenne érezhető szürrealisztikus karikatúra jellegük, akár az iniciálék rokonának is tekinthetnénk ezeket, melyek egyfajta képi-hangulati előkészítő szerepet játszanak az aktuális textusokhoz rendelve. Bizonyára ironikus stíluskarakterük is indokolja, hogy egyetlen verses kompozíció mellett sem bukkannak fel, ebből pedig – noha a versekben is találjuk nyomát reflexív ironiának, önironiának – tán arra következtethetünk, hogy ekképpen is e szövegrészek komolyan veendőségét, bölcséleti súlyát erősítené a szerző, illetve itt talán jobban

ragaszkodik az immanens, de egészében az olvasó fantáziájára bízott tudati-képi megjelenítéshez, belső leképezéshez.

A kötetben három preparált, azaz grafikusunk által „kiegészített” város térkép-részletet is felfedezhetünk. Szó szerint vett rásegítés ez tulajdonképpen a szerző részéről, hogy olvasóját egyfajta bebarangoló, 63 kalandozó befogadásra inspirálja. A könyv fülszövege maga is használja a térkép, feltérképezés szavakat az instruáláshoz, s emellett olyan szinonimákat még, mint a környezet megközelítése, útikönyv, útmutató, a kötetben való mozgás, iránymutató jelek. Ez a gesztus lényegében szimbolikus utalás arra a célképzetre, mely szerint végül is viszonyrendszerünk feltérképezésével önmagunk univerzumának teljességét törekedhetünk befogni és befogadni, különös tekintettel arra, hogy kortárs világmépünket mind inkább a szétesettség-tapasztalat, a létélmény töredékessége, a versekben többször is említett egzisztenciális vagy éppen alkotói magányérzet határozza meg, s ha nem vagyunk képesek személyiségünket, személyes világunk identitását árnyaltan meghatározni, magunk is felőrlődhetünk, megtörethetünk illúzióinkat és önhitünket végképp elveszítve (visszatérő motívum a versekben például a levélhullás).

A remélt teljességképzet kötetkompozíciós leképeződése egyrészt az önálló textusok nagy mennyiségében érhető tetten, s a rendezett teljesség, sőt a fülszöveg szerint a szigorú rend képzetét keltheti a szövegrészek sorszámozottsága, amely lineárisan növekszik. A teljességérzetet szolgálhatja még a művek közti gyakori visszatérésekkel megalkotott motívumhálózat gazdagsága és árnyalt következetessége, valamint a versszövegek tekintélyes területi kapacitása, illetve a szövegekbe kódolt, korokon és kultúrákon átívelő, azokat egybefogó, szimultán is megidézett utalásrendszer. A kalandozó-ba-rangoló, szabad koncepciójú befogadás azonban átértelmezendővé is teszi a rendezettség aktuális fogalmát, főként azért, mert a számsorrendi tagoláshoz nem, illetve nem feltétlenül kapcsolódik rendezett, szövegszomszédságra irányuló tartalmi-motivikus linearitás. Így van ez a versszövegek esetében is, melyek aktuálisan egy-egy sorszámmal és a betűvel jelölt prózarész csatolt egységének tűnhetnének (vö.: „egyéb mulatságok”). Érdekes ugyanakkor, hogy a numerikus jelölés néhol egyfajta számmisztikai többlettel is együtt jár: a kötet címadó kispróza pl. a 13. sorszámot kapta, a 167.b jelű (*duplikát*) című vers éppen 168, a 214.c jelű (*barbarikum*) pedig 215 sor területelmű.

Igaz ugyan, hogy a versek személyes életrajzi és lokális városismereti információkat egyaránt tartalmaznak (pl.: „ez az óváros tér – / s ez a matulka-pékség – ez a lépcső lesz / ami 1991-ben hozzám vezet” – *fossziliavers*),

a lírai közlésmód azonban a szubjektív nexus ellenére, a gyakran nyelvi neologizmusokat is alkalmazó, és csak a szerzőnkre jellemzően antropomorfizáló motivikus-szóképi szemléltetés ellenére is általános érvényű gondolatisághoz kötődik, melynek ars poetica, illetve megismerés-
64 bölcséleti, időfilozófiai és nyelvszemléleti áttekintése már egy másik önálló tanulmányt igényelhetne. A magánemberi vagy alkotói maszk levételének programjától az átlényegülésben is önfeltárást megvalósítani képes, szerepszerű megszólalásig, a személyiségrétegek mélyfúrásos feltárásától a testi-fizikális emlékezet imaginált felidézhetőségének örökidejűség-képzetéig, a versalanynak a verstárgyban való, illetve viszonságban is akár többszörös vetületben (a Géczi-groteszk szerint „vertstrágyában”) létrejöhethő tükröződésig, a műalkotás részleteinek a befogadó tudatában való önazonosság-elnyeréséig gazdag kínálatban lehetünk együttgondolkodó partnerei a verses inspirációk nyomán az alkotónak.

„a ceruza pedig tovább ír téged / megír mielőtt elemekre esnél / szenvtelen ha már elárultak és -árvultál ... jogszerű ez a sziklapofájú gyűrt papíron / ott a képed nem hiába ültél kétszer / kilenc évet előtte belevésődtél” – olvashatjuk (*A szemtanú*) című költeményben, mely ugyan az első verses szövegrésze a kötetnek, mégis tekinthető egyfajta számvetéses és ars poeticus összegzésnek, az itteni versek legfőbb problémaköri kivonatának is. Ugyanebben a műben többször említődik egy bizonyos hang is, amelyet talán Radnóti *Negyedik eclogájának* misztikus, mindentudó szellem-énjével rokoníthatnánk, bár Géczinél ez nemcsak biztat, hanem „kiharap / belőled és habzsol majd visszavonul”, illetve „menekszik és oroz egyszerre”, tükrözve azt a több irányú és több forrású ambivalenciát, amely az identitás-problematikának jelen kötetbeli lírai megközelítését egészében is jellemzi. S mivel ez a hang „amúgy is messze haladt” és „hívogat veri a fiók dobját”, érdemesnek és fontosnak látszik az egészében nézve szintén mozaikos szerkezetű életműben jelenlétének további tetten érése és inspirációinak folyamatos vizsgálata, különös tekintettel az *Ezer veszprémi naplemente* és a *Nyom* című vers-, illetve esszékötet Veszprémhez, a szerző veszprémiségéhez rendeltségére, valamint arra, hogy az az identitását meghatározó várostól, kerttől, egzisztenciától elváló, bár lassan már lokálpatriótává érett lírikus időközben a fél világot maga is beutazta-feltérképezte, illetve hogy az egykor *Visszhang* címmel folyóiratot alapító Géczi talán az imént említett mitikus külső mozgatóerő természetét is feltérképezendő, évek óta írja legújabb, *A hang* című regényét, melyet talán nemsokára egészében is megismerhet a hűséges és figyelmes olvasó.

– Imádok esőben vezetni! Ha érkezik a zivatar, keresem a slusszkulcsot, s irány, megyek a budai hegyekbe. – Anikó a szokásait kávézás közben számolja elő. Anikó szenvedélyesen szeret vezetni. Lendületes asszony benyomását kelti amúgy is, aki sosem hagyja el magát. Judith néhanapján beszélget vele, valószínűleg ezért, mert Anikóval szemben mindenekelőtt otthonülő, szeret aludni, s ritkán jár el otthonról esténként. Judithtal koncerten fut-

Géczi János 65

A HANG

(regényrészlet)

nak néha össze. Azzal a magas, jóvágású férfiúval látogatja az előadásokat, akiből, annyira szűkszavú, senki nem tud néhány mondatnál többet kihúzni. Hacsak nem a zenéről. Abban azonban a kedvét leli.

Anikó elsőként szerez tudomást Judith autóvásárlásáról. Sőt, maga is hozzájárul ahhoz.

– A kocsí a komfortérzetemet növeli. Jobbá teszi az életem minőségét. – Anikó elneveti magát, s hogy ezt leplezze, sietve rágyújt. A páciensekhez valónak érzi a Judithnak szánt mondatot. – Nem kérsz?

Judith azonban nem dohányzik. S jól tudja, hogy időnyerés miatt kérdez tőle Anikó. S hogy valamit korrigálni akar. Ezért nem a fejével int nemet, hanem indokot keres.

– Köszönöm, továbbra sem. Nem találom elég izgalmasnak. Szerintem a hajamnak sem tesz jót.

– Kinyissam az ablakot? – pattan fel Anikó. Szolgálatkésznek mutatkozik.

– Nem félsz, hogy betódul a meleg?

– Rendelés előtt úgyis szellőztetnem kell. Majd visszazárom. A falak még húsek. A füst nem árt a hajadnak, mivel erős szálú és fekete.

– Gondolod?

– Olyan strapabíró. Sokat is gondozod, látható.

Judith tíz napig marad Trabant-tulajdonos. A Trabanthoz olcsón jutott ugyan hozzá, mivel ütött-kopott jószágot vásárolt. Judith azt reméli, megfelel a munkahelyre járásra, hetente egyszer elviszi a professzorhoz, és pótolja a szatyrot a bevásárlásokon. S alkalmakként, ha Hanna igényeli, kimennek vele a hegyekbe. Judith tehát megfuttatja a lányt is, a kocsikát is. A Trabant az első szemrevételezés alkalmával nevet kap. Kocsikává avanszál. Ugyan hirdetés útján kerül a családba, de ismerősnek bizonyult a tulajdonosa, s Judith ezt garanciának gondolja. S meg is nyugtatja abban a tekintetben, hogy utóbb, ha bármi gondja akad a járművel, lesznek, akik autós tanáccsal szolgálnak. Kocsikának mindaddig,

míg át nem gurul az Attila úthoz, ahol Judith lakása előtt posztol, az útszélen szépen nevelkedő akácfá árnyékában, két gazdája is volt. Apa és fia felváltva használták, az apa a hétvégeken, a fiú pedig naponta. Ők majd, fontolgtatja Judith, tanácsokkal szolgálnak, mikor és kihez viendő szerelésre, milyen 66 trükkök hasznosak tolatáskor. És egyebekkel. Kocsikának nem nehéz a szolgálat, magyarázta az ősszel iskolába készülő Hanna az anyjának, reggelenként, ha teljesíteti első kötelességét, s Hannát elfuvarozta az iskolába, s Judith is bejut vele a munkahelyére, szabadon poroszkálhat a parkolóban, szunyókálhat is, ha arra mutatkozik kedve. És nézegetheti az utcák házainak homlokzatát, Budapesten az első emelet magasságától minden ház falán szobrok, félszobrok vagy képek találhatók, minden utcának megvan a maga felfedezésre érdemes, autók számára is érdekes műtárgy-utánzat kollekciója.

A betegek ovációval fogadják Judith begördülését a pszichiátria udvarába. Számukra, ha nem is a Trabant, de újdonságot jelent a pszichológusnő vezetési tudománya. Hiszen a Trabantok mellett mindenféle ismeretlen autómárkák is feltűnnek újabban az utakon. A kelet- német kocsikat a hivatalnokok és a fiatal családok használják.

Az osztályon majd' mindenki Trabanttal közlekedik, még a főorvos is. Iván is, aki orvos, s rákbetegsége ellenére dolgozik. Anna ugyancsak, akit néha női magazinok címlapján látni, bár lélekgyógyász, s éppen annak a pszichológus-dinasztiának a sarja, amelynek csúcsán Judith szeretett analízis-professzora trónol. Anikó is, aki az alkoholista nőkre specializálódik. Karát doktorról nem beszélve, bár ő alkalmakként a főorvosos kocsiában érkezik, utasként. Továbbá György úr, Iván barátja, aki a kopaszságát arra használja, hogy a koránál bölcsebbnek tűnjék fel: a pszichológiai ismeretterjesztésben előnyei származtak ebből. És Trabantjuk van az ambiciózusabb ápolónőknek, még azoknak is, akiket helyettesítésre rendelnek át a központból, mi több, a takarítónőknek, akik, ha tízkor befejezték a munkájukat, azonnal gépkocsi pattannak, s ettől az időponttól egy-két magáncsalád életterében raknak rendet. E kórházban másodállásuk van az orvosoknak és a pszichológusoknak. Judith erre nem vállalkozhat, nem futja az idejéből.

A pszichiátria kicsi udvarán nem ritka, hogy tucat Trabant parkol, okkersárgán, kéken és műanyagszürkén. A szürkék a diplomás alkalmazottaké. Igaz, az első és a hátsó szélvédőn megkülönböztető jel is mutatja, hogy a jármű tulajdonosa orvos vagy afféle egészségügyi dolgozó, ez teszi lehetővé, hogy a közönséges autókkal ellentétben rövid ideig akár tiltott helyen álljanak. Mindenesetre a munkahelyi közösség tagjait autójukról is tudják azonosítani a betegek, s többnyire azok adnak felvilágosítást arról, hogy ki az, aki benn tartózkodik, és még fellelhető-e valamerre a kórházban. Maga a főorvos sem gondolja másként, ha valamelyik kollégája jelenlétét ellenőrzi, ki pillant az ablakon, s utána néz a galambszürke Trabant-állománynak.

Judith Trabantja Anikó kolléganője betegének családjától származik. A család, gondolja Judith, de már csak akkor, amikor bosszúságában túlad a kocsin, s napjában kétszer ismét busszal zötykölődik a hegyre, s gyalog vagy trolival igyekezik az egyetem Pszichológiai Intézetébe, amely majd-hogynem a bábszínház és a művészeti egyetem épületében egyszíntől azóta, hogy Magyarországon egyetemi tudománnyá vált a diszciplína, a család, aki számára eladta a gépkocsit, talán azért tehetett ilyet, hogy pótolja a családjának betegségéből adódó jövedelemkiesést. Vagy magánorvosra, gyógyszerre, speciális terápiára kell számukra az autóban tárgyasított pénz. Talán helyes lett volna először számukra felajánlani a vásárlást, azaz megnyitni az utat nekik a visszavásárláshoz. Ámbár látta, Anikó nap mint nap fogadja az alkoholizmusból kilábaló páciensét, aki utókezelésre jár vissza, s többnyire még kísérettel, a férjétől vagy a fiától támogatottan. Ők nyilván már tudomást szereztek arról, hogy Kocsika eltűnt Judith életéből.

Judith sosem próbálhatta ki, milyen esőben vezetni. Valóban oly felszabadító érzés az, amilyennek Anikó állítja? S ugyan az esőben való vezetéskor dohányzik-e kolléganője, vagy, mint egyéb alkalmakkor az autóban, sosem teszi? De ki akarja azt próbálni, így Trabant-tulajdonossága tizedik napján, azután, hogy kilép a professzor villájának kapuján, a munkájában adódott kérdések megbeszélésén túl, könnyeden és gondtalanul, hogy megvillan az ég, s a csillagokat nyugaton elfedik a felhők, arra gondol, ad még magának fél óra szabadságot, s nekivág a Budai-hegyeknek. Fél óra az húsz kilométer, s abban még az oda- és a visszavezető út is benne van. Átvág a kihalt Moszkvaterén, a Hűvösvölgy sem mutatkozik forgalmasnak, s a villamosremizék mellett surran be a vihar előtti hegyek közé. A tüdőszanatórium előtt balra veszi az irányt, s az elhagyatott, aszfaltos úton a rengeteget veszi célul. Sötét árnyak közé hasít az autó reflektorának fénynyalábja, zúgnak a lombok, a villámok és a mennydörgés között egyre kevesebb idő telik el. Közelebb jutottam a vihar centrumához, állapítja meg Judith, amikor felfedezi az út közepén bandukoló férfit. Félszegen halad az ember, előre, a testtartásában nem mutatkozik semmi veszélyes.

– Uram, félreállna egy pillanatra? – hajol ki Judith a letekert ablakon. De amint nem veszi észre a férfi, hogy utoléri egy autó, úgy Judith kiállását sem. – Uram! Szeretnék tovább menni! – S Judithnak ekkor jut eszébe, hogy dudálhatna is. De dudálni nem illik közletről, az agresszió, sommázza, ezért hát hagyja, hogy a férfi tovább haladjon, s csak hogy kellően eltávolodik, dudál. A Trabant dudája azonban nem szólal meg. Kapcsolgatja a kart, nézgeti a gombokat, hátha eltévesztette a kürt megszólaltatóját, s néha ki-ki-fülel a lehúzott ablakon, talán csak ő nem hallja a dudahangot, mert gyenge.

– Segíthetek?

Judith összerendez. Az a férfi, akit nem tudott megelőzni, mindkét tenyerével az ajtóperemre támaszkodik.

– Segíthetek? – és bedugja az utastérbe a fejét! – Látom, nem
68 boldogul itt valamivel.

– Csak a duda! Valamiért nem szólal meg.

– De jó illat van itt benn. – és a férfi odafordítja az orrát Judithhoz. Szinte bedugja az orrát a mellei közé.

– A dudával van valami probléma, de sebjaj. Majd megnézetem. – Judith megragadja az ablakot feltekerő kart.

– Ez nem virág!

– Eltévedt? Segíthetek valamiben? – és érzi, mint nedvesedik a tenyere.

– Hiszen éppen magának kell a segítség!

– Köszönöm, az enyém majd megoldódik. Megyek is tovább! – és rátapos a gázra. A férfi gyorsabb nála, átnyúl a kormányon, elfordítja slussz-kulcsot és kiveszi a zárjából. – Judith felkiált: – Hogy képzeled ezt?

– Nem képelem! Csinálom! Szálljon ki! – s a férfi, kezében az autó kulcsával, hátrább lép az ajtótól.

Judith této vázik. Elzsibbad az alsó ajka.

– Pattanjon kedves, mindjárt itt a vihar, még elázunk!

S máris kinyílik az ajtó, s a férfi előre nyújtja a karját, hogy segítsen a kikászálódásban. Judith nem tehet mást, kilép, s a kocsi mellett hátrább húzódik. Belenéz a férfi vakító kék szemébe, nem tud a tekintetből semmilyen következtetést levonni. Néma a szem.

– Meg tudja csinálni? – s rámutat a kallantyúra.

A férfi bepattan a vezető ülésbe, nullába teszi a sebességváltót, behúzza a kéziféket és a kulcsot óvatosan behelyezi a zárba. Egyetlen poccenésre felberreg Kocsika.

– Most akkor próbáljuk meg! – s a férfi a dudára dől. Az autókürt megszólal. – Ennyi volt. A Trabantoknál van ilyesmi. – S száll máris ki a férfi. – Parancsoljon.

Judith remegő térdekkel ül vissza az autóba. Gázt ad, s köszönetképpen felemeli a kezét.

– Azért megkérdezhetette volna, hogy elvigyen-e egy darabon! – kiáltja a férfi. – Hamarosan itt a zivatar.

– Sietek, ne haragudjon! – de a férfi ezt már nem hallhatja.

Néhány kanyargós, hosszas erdei kilométer után, túl a város peremén, valahol a buszfordulóban megáll, leállítja a motort. Végig kell gondolnia a történeteket. Nem tudja, mennyi ideje nyugtatja magát, az eső zuhog, majd abbamarad, nincs időérzéke. Lassan besötétedik. Az utca fölött denevérek

csapongnak. Judith nem érez annyi erőt és összeszedettséget magában, hogy tovább hajtson. S felcsapódik az anyósülés mellett az ajtó, s a csuromvizes, erdőben hagyott férfi behuppan az autóba.

– Látom, megvárt. Köszönöm. Igaz, alaposan eláztam. Most vizes lesz az ülés.

– Mit akar?

– Jó itt a szag. Vagy már mondtam? Az esőtől talán még jobb, mint anélkül.

– Mondta.

– Fiatalos.

– Az autó légfrissítőjét érzí! A lányom választotta.

– Ezt? – mutatott rá a férfi a visszapillantóra akasztott papírdarabra.

– Azt. Kéri?

– Nem. Most nem.

– Akkor eldobom! – és Judith letépi.

– Ez nem méltó egy nőtől.

– Mi már találkoztunk?

– Nem.

– Szereti a természetet?

– Ott mindig történik valami. Most is történt. Jött.

– De hiszen rám nem várhatott.

– Senkire se vártam.

– Hát akkor örülök, hogy találkoztunk. Nekem indulni kell.

– Arról szó se lehet. Ha már itt ülök az autójában!

Egy busz érkezik szemből, majd elhalad s visszakanyarodik. Nagyot szusszanva beáll az üres várakozóhelyre. A sofőr kiszáll, s hátrasétál, rágyújt. Rápillant a Trabantra, a benne ülőkre. Judith felemeli a kezét.

– Menjünk inkább. Adja rá a gyújtást!

Judith indít.

– Kösse be magát! Ha nem, nem indulok el.

– Ha így magának jobb! Nekem ugyan mindegy. – s a férfi átveti a váltán és bekapcsolja a biztonsági övet.

– Köszönöm. Akkor minden rendben. – S Judith úgy dönt, hogy neki-megy a buszmegállóban várakozó autóbusznak. A sofőr megkövülten figyel, hogy a személygépkocsi nem kanyarodik, hanem nyílegyenesen meglódul s a járművének hajt. A csattanással egyidőben az első sárhányója letörik a Trabantnak, szertefröccsen a jobb oldali reflektor, majd felcsapódik a motorház teteje. S a vezetője, egy nő ugrik ki a roncsból és sikoltozik.

„Hogyan is lehet egy kertet lezárni? A kert arra való, hogy sétáljon benne az ember.”

(Frances Hodgson Burnett: *A titkos kert*)

70 Nagy Tamás(?)

A kijárat, ami bejárat

MEGHÍVÁS A TITKOS KERTBE

„belépsz a kertbe
s a kert rád dől”
(Ezer veszprémi
naplemente)

Géczi János(?) *Kiegészítések*

egy Vörösmarty-sorhoz című

kötetéről

Csak néhány levélnyire ismertem az angallétű Viottit, aki megmutatta a vészkijáratot, mielőtt az kinyílt volna – pont úgy, akár egy könyv, ami még

meg sem jelent. Géczi János (akit egy másik világban Viotti Mór Aurél Ágostonként ismernek) életműve annyira szerteágazó, mintha négy vagy öt élet alatt alkotott volna. A magánutakon járó – és magánkönyveket író – biológus előszeretettel alkot minden (irodalmi) műfajban (regény, esszé, elbeszélés, dráma, képers stb.), de mindig visszatér „egyetlen szerelméhez”: a költészethez. Egy újabb szerelmi vallomásnak lehetünk szemtanúi, amikor kinyitjuk Géczi *Kiegészítések egy Vörösmarty-sorhoz* című új válogatáskötetét. A költő egy kertet épített szerelmének, amelybe kertészként idősebb és fiatalabb növényeket (verseket) ültetett (át). A mágikus kert és a térképe egymást teremti meg.

A kötet a hatvanadik évét betöltő alkotó verseit tartalmazza, a költői ouvre már megszilárdult vázát adja. Géczi alapvetően eddigi köteteiből, folyóiratokban megjelent verseiből válogat: ez rajzolja ki a kert alapját, amelynek elkülönülő, de egymásba nyíló részeibe plántálja még újabb verseit.

A kötet hat ciklusra tagolódik, melyek címeikkel egy-egy bennük szereplő verset idéznek meg: *a vers csak vészkijárat, hány elhalt szegfű, magával hurcolja a tenger, az ányos pálból nőtt trombitavirág, kitámasztott virág, örökre befejezetlenül*. A kert bejáratához legközelebb eső részbe, *a vers csak vészkijárat* ciklusba a *Magánkönyv* (1993), a *Látkép a valóságról gepárdal* (1989), a *Gyónás* (1988) című kötetekből kerültek vers-virágok.

Géczi a kert második részébe, a *hány elhalt szegfűbe* elsősorban *Az egyetlen tőr balladája* (2005) és a *Visszavont tekintet* (2002) verseit ültette át, de az életmű korai szakaszából (*Látkép a valóságról gepárdal*) is fellelhetők művek, valamint olyan alkotások is, amelyek korábban a *Jelenkor*, az *Élet és irodalom*, a *Kortárs*, és a *Pannon Tükör* hasábjain jelentek meg.

A *magával hurcolja a tenger* ciklus – talán azért, mert Géczi kertjének ezt a részét egy képzeletbeli tenger határolja? – válogatás a *21 rovinj* című munkából (1. nap, 7. nap, 11. nap, 15. nap, 14. nap, 20. nap, 21. nap), amely „maga a mediterráneum (mintegy „látkép a valóságról gepárddal”)”.¹ Géczi így ír Rovinjhoz fűződő viszonyáról: „Kevés városban nem tévedek el. Velencében, Firenzében Rómában például, Rovinjt a sajátomnak tudom, talán azért is, mert nyomot hagytam rajta: krétalila borítójú könyvvé alakítottam.”²

71

A térkép szerint Rovinjhoz egészen közel található az *ányos pálból nőtt trombitavirág* ciklus, ahonnan Géczi-perspektívából szemlélhetjük a Cholnoky Jenő óta a „Szelek városának” nevezett Veszprémet, ahol a költő úgy él, „mint a tömönadatban.”³

A *kítámasztott virág* ciklusban *Az egyetlen tör balladája* című kötet versei dominálnak – olyan frissebb művek mellett, mint a *Nyárvégi kert*, a *Végső utca*, a *The end*, vagy az *Istent is meglepí*. Utóbbi alkotások előrevetítik az utolsó ciklus válogatási szempontját, ugyanis a kötet – kert – végén főként olyan versek szerepelnek, amelyek eddig csak napi- és hetilapokban, valamint folyóiratokban jelentek meg.

Költészet és kollázs

„Nézz bele a rózsába
a vers képébe”
(*Divina Commedia*)

A *Kiegészítések egy Vörösmarty-sorhoz* versein is megfigyelhető a Géczi-líra – és egyben az életmű – egységessége, melynek fő jellemzője a sajátos idiolektus. A kötet címe is a nyelvvel való, szinte azonosuló, de küzdelemmel teli viszonyra (a nyelv sajátos megújítására) utal. Géczi szabadon építkező művészi világa „felszippannt minden tudásrészletet, amely a biológus író színes műveltségélményéből adódik: ennek eredménye az a műfaji sokszínűség, amely írásaira jellemző.”⁴ A különböző műfajú Géczi-műveket – a szerző személyén kívül – az egyedi nyelvhasználat köti össze. Annak érdekében, hogy a teljesség érzetét keltse, Géczi már korai munkáiban (*Vadnarancsok*-versciklus) kidolgozott egy sajátos versnyelvet „a hétköznapi létből és a tudomány területéről (geometria, botanika, a Pierce-i jelelmélet, matematika történet stb.) elvont jelrendszerekből.”⁵ A magánversnyelv experimentális jellegéről Géczi így nyilatkozott egy interjúban: „A nyelvhez – ami ugye létezési és gondolkozási mód – sok kísérlet kell. Hát kalandozom a műfajok között, innen is onnan is elcsenek némi hasznosíthatót, ami kelles vagy érdekes, ami ez ideig specifikusnak látszott.”⁶

Új Forrás 2014/7 – Nagy Tamás(?): Meghívás a titkos kertbe
Géczi János(?) Kiegészítések egy Vörösmarty-sorhoz című kötetéről

Bohár András szerint Géczi a neologisztikus nyelvhasználattal új tradíciók alkotásába kezd. „A nyelv kiüresedett jelentéstartományának feltöltése, érzékvé tétele az egyetlen poétikai esély, amely Géczi számára mindig újraértelmezendő problémaként formálódik. A szavak egymásra vonatkoztatása, eddig nem használt szóösszetételek kimunkálása az egyik út”, hogy a költő látóterünkbe hozza a lét jelentésperspektíváit, amelyek a semmi és a káosz határmezsgyéjén körvonalazódnak.

72 A Bohár által említett jelentésperspektívák szorosan összefüggenek a szavak átlényegülésével: az ige testté lesz Géczi költészetében. A szavak a képzelőerő segítségével képekké és tárgyakká változnak. „Számos Géczi-vers olvasásakor úgy tűnik, mintha egy kép rajzolódna elénk, annyira éles a nyelvileg kifejtett látvány – írja Sz. Molnár Szilvia. – Képet látunk, holott szavakat olvasunk [...] A vizuális effekt – szemben a képverseknél tapasztaltakkal – nyelvileg megformált versekben nem előzetesen adott, hanem az olvasó hozza létre imaginatív módon, és emiatt a vers egy lépéssel később érkezik el ugyanahhoz a stádiumhoz, mint a képvers, amikor a kép észlelése/létrehozása megelőzi az értelmezést. A képiség ezen esetekben nem a trópusok retorikája szerint működik, nem a jelentéslétrehozásban játszik közvetlenül szerepet, hanem azt megelőzve a kép látványa által egy még szélesebb játékteret nyit a verseknek.”⁸ A *hó a mandulaágon* című költemény sorai túlmutatnak a szókép és az ekphraszisz fogalmán, a testet öltött szavak inkább kollázsszerűen állnak egymás mellett: „a japán metszeten a selyemfenyő / és az agyagkatona közül éppen / de onnan mozdíthatatlan / akár a rizsszalmakalap alól / a cseresznyebogárszárny s a széttárt / figyelmes legyező / nos a közöttből kihüppög a fatermelő erdők félelmetes látványa”.

A kollázs aragoni újraértelmezésével – miszerint ahogy a piktúrában az ábrázolt tárgy a szó szerepét tölti be, úgy a szkriptúrában egy szó helyettesítheti az ábrázolt tárgyat, valamint, hogy a kollázst célszerű idézetként felfogni⁹ – a Géczi-művek nyelvi sokrétűsége is más megvilágítást nyer: „a darabjaira hullott világ olyan versnyelvet kezd építeni, amelynek nyelvi alapja nem zár ki magából egyetlen nyelvi regisztert sem: a világ mindenféle töredékekből kollázsol és montázsol.”¹⁰

Az idézetként újragondolt kollázs-fogalom azért fontos a *Kiegészítések egy Vörösmarty-sorhoz* kapcsán, mert a kötet nemcsak válogatás, hanem *idézetgyűjtemény*, „öncitátum” is. Ezenkívül a szöveg- és médiumköziség sok Géczi-versben meghatározó szerepet játszik. A *Látkép a valóságról gepárdal* című költemény „helyzete” és alapmotívuma Rilke *A párduc* és az *Archaikus Apolló-torzó* verseit idézi.¹¹ „Szeme a rácsok futásába veszve / úgy kimerült, hogy már semmit se lát” – mondja Rilke. „a gepárd aki néz a rácson át / látja bennem rácson túli önmagát” – válaszolja Géczi. „Különben csak torzult és suta kő / lenne, lecsapott vállal meredő, / nem villogna, mint tigris bőre,

nyersen, / s nem törnék át mindenütt busa fények, / mint csillagot: / mert nincsen helye egy sem, / mely rád ne nézne” – fénylik a torzó. „És megszólít mert úgy néz / akárha szólna / világít a ketrecben valamennyi foltja” – szikrázik a gepárd szeme és bundája.

A *részkarok*ban Géczy nemcsak E. T. A. Hoffmann arany virág- 73 cserepéből merít („ő serpentina serpentinám / te zöld szalamander lánya / főkönyvtáros és kir. Tanácsos”), hanem Caspar David Friedrich *Életkorok* című festményét is áthelyezi a szkriptúrába („öt emberként nézem a kerek kőről / a tengert ruhám kékje és barnája / lassan egybefolyik / hold kél és vitorlás a vizen / miért nézem ötként a hajót”). Kép és textus úgy olvad egymásba, akár a színek a vásznon. Vagy ahogy a papír issza be a tintát – és együttal a szavakat.

Ha párhuzamba állítjuk a kollázstechnikát és Géczy-Romanosz mozaikos szövegalkotását, mely jellemző stratégiája a *Tiltott ábrázolások* könyvének is, kirajzolódhat a szerzői intenció: „Aki az örökkévalóságot vágyja, mozaikot készít.”¹²

Az egymásba nyíló kertek

„Érzem az egymásba nyíló zárt kertekben
az éden útvesztőjének édes illatát.”
(*Labirintus*)

Géczy mozaikja a legtöbbször egy tájat – olykor egy kertet – ábrázol, amely maga a szöveg. Géczy írásainak legfőbb jellemzője a táj és a szöveg azonosulása. „A táj már maga a szöveg” – írja Tandori a *21 rovinj* kapcsán.¹³ Zalán Tibor szerint „a világnak nyilván létezik egy olyan leírata, amelyben minden lefordítható versre, jelzőre, ígére, metrumra, tehát sajátosan működő irodalmi frazeológiára.”¹⁴ Géczy élet(műv)ében szöveg, táj és környezet egyé válik: „környezetem természetes tulajdonsága a műalkotássá változás” – írja Géczy.¹⁵

Szitár Katalin így magyarázza a szöveg és a természet hasonlóságát: „a természet világa is szöveg: jelrendszer. Nemcsak életünk tere, hanem figyelmünk tárgya is (lehet), – nem pusztán léteznünk adatott benne, hanem ’el is kell olvasnunk’, mert éppen olyan bonyolult jelentéseket közvetít, mint az írás. [...] Van tehát – vagy elképzelhető – olyan írás, amely nem pusztán hírt ad a létezésről, hanem maga is létezik, valósága van – ez az írás pedig a természeté.”¹⁶ A „természet egy szöveg” fogalomkörhöz kapcsolódik „a költő egy kertész” metafora, amely szimbolikusan motivált: „a növényeket ültető kertész – nem szokványos betűkkel, hanem a betű, a jel értékére emelt virágokkal – alkotja meg saját ’szövegét’”.¹⁷

A költő a szöveg része, a kertész pedig a kerté. Mindkettő beleíródik a saját szövegébe. Előfordul, hogy összeolvadnak – egymással és a szöveggel is: „Ez voltam én Gyökérben laktam – írja Géczi a *szabad kis zsandárversek*ben – Fű-fa-bogarban Száz alakban / A piros a szívben Boldog / mikor ma-
 74 gukra mutattak a dolgok / Fecsegetem patak mód Ennyi / Jó volt pat-
 aknak lenni / S ahogy virítottam minden sorban / amikor pipacs voltam”. A szöveg-kertben „a lírai alany úgy válik részévé a megismert és megszeretett élő környezetnek, akár egy műalkotásnak, illetve olyan ottho-
 nosan mozog az írásmű világában, mint a természeti térben.”¹⁸ Ismerős ez már a teremtetéstörténetből: Isten az embert kertbe helyezte. Kertet, rendezett és számára átlátható közeget szánt neki lakóhelyül, elkülönítve az átláthatatlan, így félelmes egésztől. A kiűzetés után is visszavágyunk a kertbe: magunk által, a magunk számára kialakított természetet kívánunk magunk mellé, kultúrát. Egyben vonzódunk is az egészhez, ami úgy válik érthetővé, hogy azonosulunk vele, a puszta természettel: kővé, vízzé, fává lényegülünk, így válik lehetővé a kő, víz, fa megértése. GJ a kettő között oscillál, hol a kertben van, hol azon kívül keresi a kapcsolatot, és teszi az olvasó számára is átélhetővé.

Géczi a szöveg(alkotás) által ismeri meg mélyebben környezetét, de nyelvhasználatának nemcsak kognitív (a lakóhely megismerése), hanem performatív funkciója is van (a lakóhely [műalkotássá és szakrális térré] formálása). „Számára a lakóhely akkor válik minden értelemben élettérre, ha sikerül azt íróként is feldolgoznia. Életszerűen azonban csak a már felfedezett és átszajátított hely írható meg: az otthonra találás egyszerre feltétele és eredménye a művészi munkának. Az alkotói készítés tehát ígérettel társul: Formáld műalkotássá életed helyét, hogy otthonod legyen!”¹⁹ Az sem véletlen, hogy Géczi a líra segítségével teremti otthonát magának: a versírás rítussá, a vers varázsigévé válik. „Géczi költészetében a szó lényegíti át a belakott helyet. Minél mágikusabb az ‘ige’, annál nagyobb a felszentelő ereje.”²⁰

A költő nemcsak környezetét ismeri és mutatja meg. „A kert szimbolikájába természetszerűleg beletartozik az emberi lélek elvont megjelenítése.”²¹ Nemcsak a kertész íródik bele a kertbe, hanem a kert is a kertészbe. A táj és a szubjektum elválaszthatatlan. „Gnóthi szeauton”, azaz „Ismerd meg önmagad!” – tanácsolja a delphoica. „Ismerd meg a kertet!” – mondhatná sokat sejtetően Géczi. Mert – ahogy Sri Chinmoy írja *A lélek kertjében* – “mindannyiunkban van egy gyönyörű virágoskert – a lélek kertje. [...] Minden lelkével, amit az élet tanít, lélek-kertünk növekszik, és egyre ragyogóbbá válik. A lélek-kertek békéje, fénye és boldogság-illata végül pedig szétterjed majd a világ széltében-hosszában.”²² Géczi (kertjei) lezárhatatlan(ok), hiszen „a világ a világgal egybeér” (*Egy mondat maradéka*). Az életműben nincsenek határok melyek elválasztanák a szövegeket – az objektív(?) valóságtól sem...

A lezár(hat)atlan és határtalan szövegek egymásba nyílnak, akárcsak a kertek Burnett *A titkos kertjében*. Géczi kertje azért van, hogy sétáljon benne az ember. És a vers a vészkijárat a szövegek által teremtetett boldogság kertbe, mellyel az olvasás folytán kerülünk szimbiózisba, és ahol talán megtalálhatjuk „az élet csak önmagával mérhető értékét [...] élő mű a kert, s magunk is lassan művészeti alkotássá leszünk.”²³ 75

Patak a kertben

Géczi olvasásához beavatottság kell, amit Géczi olvasása révén nyerünk csak el. Olvasni kell tudni e versvilág jeleit. Egyszerre kell ismerni a kultúrtörténetet (Jacob Böhme azonosuló szemlélődését, a vámos Rousseau jaguárját, Borges papírtigriseit, kertjeit és labirintusait, Pilinszky rovátkákkal teli kő-arcát) oly mértékig, hogy az nyelvként legyen használható; ugyanakkor meg kell tanulni átlényegülni anyaggá is: a vegetáció szemével is kell tudni látni. Kettős beavatás, kettős átlényegülés. Nem példa nélküli, a példa nagyon is régi, csak rejtőzködő természetű a beavatottság igénye okán. Búvópatakként azonban mindig is meg-megmutatja magát, intuíciónk által mindenképpen, amely azt mondja: alkotó, alkotás és befogadó egyneművé kell váljon. Az egyetlen hibátlan megértés az azonosulás, mondja Géczi, miként ezt mondták a gnosztikusok is, Hermes Trismegistos Smaragdtáblája is: „Való hazugság nélkül, biztos és igaz. / Az, ami lenn van, ugyanaz, mint ami fenn van, és ami fenn van, ugyanaz, mint ami lenn van. Így érted meg az egyetlen csodát.”²⁴

Géczi kertje ezért és ily módon (is) titkos, de ezért és ily módon (is) megismerhető.

A recensens pedig azt teszi, amit Simone Weil javasol a szépségről írva: invitál. „A szépség labirintus. Sokan indulnak benne, de félúton elfáradnak. Egyesek azonban elég erősek, és eljutnak az útvesztő közepébe. Ott Isten várja, fölfalja és kiokádja őket. Akkor kijönnek a labirintusból, és megállva bejáratában, az arra menőket szelíden befelé tessékelik.”²⁵

Új Forrás 2014/7 – Nagy Tamás(?): Meghívás a titkos kertbe
Géczi János(?) Kiegészítések egy Vörösmurty-sofhoz című kötetéről

¹ Tandori Dezső: *A „magyar mediterránum”*. Ez az Géczi János költészetéről. *Tiszatáj*, 1994/4: 30.

² Géczi János: *A naplementéhez*. In: *Ezer veszprémi naplemente*. Budapest, Holnap Kiadó, 1999: 10.

³ *uo.*

⁴ Marton Sándor: *Élőhely – élő irodalom*. Az ökológiai szemléletmód alkotói lehetőségei Géczi János műveiben. In: *Szöveg-tér-kép*. Írások Géczi János műveiről. (szerk. H. Nagy Péter) Orpheusz Kiadó, Budapest, 2001: 11.

⁵ Csapody Miklós: *Jegyzőkönyvek a létélményről*. *Jelenkor* 1984/10. 956.

⁶ Keresztury Tibor: *Féltérpeszben*. *Arcképek az újabb magyar irodalomból*. JAK – Magvető, Budapest, 1991: 149.

- ⁷ Bohár András: „a maszk mögött ott az újabb”. *Géczi János: Versek*. In. *Szöveg-tér-kép. Írások Géczi János műveiről*. (szerk. H. Nagy Péter) Orpheusz Kiadó, Budapest, 2001: 86.
- ⁸ Sz. Molnár Szilvia: „a versem csupán ráadás”. *Géczi János: Versek*. In. *Szöveg-tér-kép. Írások Géczi János műveiről*. (szerk. H. Nagy Péter) Orpheusz Kiadó, Budapest, 2001: 100-101.
- ⁹ Aragon, Louis: *A kollázs*. Corvina Kiadó, Budapest. 1969: 80.
- 76** ¹⁰ Sz. Molnár Szilvia: „Leírás nem adható” – *Vadnarancsok III.*. In. Sz. Molnár Szilvia: *Narancsgép*. Géczi János (vizuális) költészete és az avantgárd hagyomány. Budapest, Ráció Kiadó, 2004: 23.
- ¹¹ Lőrincz Csongor: *Kánon és az „én” alakzatai*. *Géczi János: Versek. Szöveg-tér-kép. Írások Géczi János műveiről*. (szerk. H. Nagy Péter) Orpheusz Kiadó, Budapest, 2001: 106-107.
- ¹² Géczi János: *Anekdoták. Tiltott Ábrázolások Könyve*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009: 117.
- ¹³ Tandori Dezső: *A „magyar mediterráneum”*. *Ez-az Géczi János költészetéről. Tiszatáj*, 1994/4: 31.
- ¹⁴ Zalán Tibor: *Egy költő magánútjai. Kortárs*, 1989/12: 144.
- ¹⁵ Géczi János: *A paloznaki kert*. In. *Esszék*. Budapest, Orpheusz könyvek, 1995: 21.
- ¹⁶ Sztár Katalin: *Alkotásról és nyelvről. Géczi János Prózákat című kötete kapcsán*. In. *Szöveg-tér-kép. Írások Géczi János műveiről*. (szerk. H. Nagy Péter) Orpheusz Kiadó, Budapest, 2001: 116.
- ¹⁷ i. m. 117.
- ¹⁸ Marton Sándor: *Élőhely – élő irodalom. Az ökológiai szemléletmód alkotói lehetőségei Géczi János műveiben*. In. *Szöveg-tér-kép. Írások Géczi János műveiről*. (szerk. H. Nagy Péter) Orpheusz Kiadó, Budapest, 2001: 19.
- ¹⁹ i. m. 13.
- ²⁰ i. m. 14.
- ²¹ Felkai Piroska: *Táj/kép/írás. Géczi János: Esszék*. In. *Szöveg-tér-kép. Írások Géczi János műveiről*. (szerk. H. Nagy Péter) Orpheusz Kiadó, Budapest, 2001. 29.
- ²² Sri Chinmoy: *A lélek kertje*. Budapest, Magyar Könyvklub, 2003: 9.
- ²³ Géczi János: *A kert*. In. *Esszék*. Budapest, Orpheusz könyvek, 1995: 15.
- ²⁴ Hamvas Béla: *Tabula smaragdina, Mágia szútra*, Medio Kiadó, Budapest, é. n.
- ²⁵ Idézi: Maár Gyula: *Egyenes labirintus. Pilinszky-portré a televízióban*.
<http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky00989/pilinszky01017/pilinszky01017.html>

Július elején a Napsugár óvodában tisztasági festést végeznek, két hétre bezár, így a pszichiátrián ismét elkezdődik egy újabb nyárra a gyermekterápia. Hanna reggelenként az eddigieknél is gondosabban készül a napra, megtervezi az öltözetét, a blúzhoz próbálgatja a szoknyáját, hosszan fésüli a haját. A buszon összeméri magát a vele hasonló kislányokkal, megjegyzést tesz rájuk, s elírigyel tőlük egy-egy csatot, bábut. S kérdez felőlük, főleg, ha

Géczi János 77

A HANG

(regényrészlet)

sóvár szemekkel néznek rá vissza, miért ilyenek, miért is olyanok? Hannát és a vele pusmogó lányát sokszor megmustrálják, Judith érzékeli, ahogyan az anatómusi tekintetekkel összevetik őket. Hanna bőrszíne minduntalan bámulat tárgyává válik. Talán emiatt. A lányka arcszerkezetét gyakorta át-pásztázzák. Talán másért. Judith arra törekszik, hogy lássák rajtuk: külföldiek. Már mint, hogy külföldiek is. Igyekszik felismerhetővé tenni a márkás, karban tartott cipőjét. Az ujjára húzott, egyedi kivitelezésű gyűrűt. Máskor angol nyelvű mesekönyvet nyom a gyermeke kezébe.

A kórház udvarán szabadjára engedik a gyermekeket, s Judith ehhez hasonló szabadságra vágyott, bár hiába, saját gyermekkorában. Törp papa, látszólag nehezményezi ugyan, ideiglenesen mentesül orvosi teendői alól. Ilonka nővér a tízórai után ismét csokoládédarabokat osztogat. Az ápolónők, ha valamelyik gyermek betéved valamelyik kórterembe, kézen fogva vezetik ki őket, miközben megtárgyalják az élet ügyes-bajos dolgait. A betegek örülnek a gyerekek által adódó elfoglaltságoknak. Labdázna velük, felügyelik a homokvár építését, a nyári étrend anomáliáit, s apró titkokat fürkésznek ki a gyermekek révén a szülőkről. Judith, aki az év kezdetén megkapta az önálló rendelés lehetőségét, saját szobához jutott, s naponta öt beteggel – délelőtt kettővel, délután a könnyebb három esettel – folytat terápiás beszélgetést. A váltások szünetében ránéz a lányára, s persze a többi gyerekekre is. Felügyeli a csoportdinamikát. Rögzíti az átalakult csoportszerkezetet. Visszaszorítja az agressziós megnyilvánulásokat. Szót vált egyik-másik magányosan tevékenykedő gyerekkel. Kémleli a beteg felnőttek reakcióit. Aztán még megiszik egy kávét, többnyire Anikóval vagy Ilonka nővérral, ámbár ha Ilonával, akkor a főorvos is fel-feltűnedezik.

Hanna az elmúlt nyárhoz képest megváltozott. Egyedül is játszik, vagy ha nem, a felnőttek hódolatát fogadja. Apró, egzotikus, kegyes uralkodónővé alakul, ha lányok közé keveredik, de ha fiúk legyeskednek körülötte, érvényesíti az akaratát. Judith egyre-másra felfedezi benne az apai tulajdonságokat.

Vajon miért nem érdeklődik a lánya felől, tépelődött sokszor Hanna apjáról? Él-e, hal-e? Létezhet-e úgy, hogy ez mindig így marad? Hanna és Törp papa továbbra is szeretnek együtt lenni. Hanna, Judith meglesi, bele-belecsúsztatja apró kezét Törp mancsába, s hagyja, hogy vezessék. Judith nyilvános helyen sosem foghatja meg újabban a lánya kezét, kirántja, ezzel is mutatja nagylányságát és függetlenségét. Törp keze azonban fontos. Mert férfikéz? Mert apró?

– Láttam Törp papa fenekét! – szalad ujjongva a nyári egyik napján feléje a lánya.

– Ne kiáltozz! – vonja a hozzá tapadó lányka fejét magához Judith. – Mit láttál, te? – faggatja.

– Törp papa fenekét. Szép kerek!

– Hol láttad? – hajol le Judith. De az aggodalmat nem érzi ki a kérdésből Hanna.

– A kulcslukban.

– Mit kerestél te ott? – fordítja a lány arcát tenyerével a magáé felé Judith.

– Meg akartam nézni, milyen belülről a kulcsluk.

– No és milyen?

– Sötét. És a végén van egy másik luk.

– Hol volt a kulcsluk?

– Törp papa irodája ajtaján.

– Ugye tudtad, hogy ez illetlen dolog? Nem szokás leskelődni.

– Én nem leskelődtem! – toppant Hanna, s farkasszemet néz anyjával.

– Érted? Nem tettem olyat.

– A kulcsluk olyan, mint egy kaleidoszkóp. Nem a valóságot mutatja, hanem különös ábrákat. – állítja Judit, de tudja, ilyesmit nem hisz el egy hamarosan iskolába menő lány.

– És akkor mit csinált a szobájában Törp papa?

– Dolgozott. De te, lányom, nem Törp papát láttad.

– Csak a fenekét.

– Azt a kaleidoszkóp csinálta!

– Anyu, te hazudsz nekem! Nő az orrod, már egészen hosszú! És én tudom is, mit csinált Törp papa!

Judithban megáll a szusz, nem szándékozik a baljós helyzetet tovább kísérteni, de nincs épkézláb ötlete sem a helyzet megoldására. Hanna siet a segítségére!

– Terepautóztott!

Judith elneveti magát, a tarkójára paskol a lányának, ad a fejbúbjára egy pusztit, s meglódítja, induljon játszani.

– Igen. Terepautóztott, mert melege van.

Az ebédnél Ilona nővér, áthajolva a tányér fölött a szemközt ülő Judithhoz, kajánul közli, hogy Hanna mindenkinek elújságolta, Törp papa a szobájában terepautózik. S azt is, hogy utána nézett, ő, azaz Ilonka nővér, hogy Dzsejb, az a céda is a szobában tartózkodott, időpontja volt neki, és nem tudja, hinni lehet-e a leánynak, mert akkor érdemes lenne, 79
ugye, a főorvosnak szólni, vagy sem, és akkor fátylat a dologra, az egész történet betudható a gyermekszájnak.

– Terepautó! Képzeld, terepautó! – dohog Ilonka nővér, mert megjelenik az ebédelők között az ülő étkezőknél nem magasabb Törp papa. Aki azonban, úgy tűnik, s ennek a képességének a bizonyosságát is adja, tud szájról olvasni.

– Nem inkább terapeuta? – Törp papa odaférfkőzik Judith és Ilonka nővérhez. – Jó étvágyat! Szabad ez a hely? Ehető az étel? – Judith paprikavörös arcán keveset tűnődik, majd átfordul a merev de-
rekú, szájában gombócot forgató Ilonka nővérhez.

– Pukkadjatok meg! – és elpirulva áll odébb. De azért egyet visszakacsintott. – Meglátogatom Hannát! Ő szívesebben lát, mint ti!

Új Forrás 2014/7 – Gécz János: A hang
(regényrészlet)

Úgy tudjuk, szépíróként ez az egyetlen, többször bővített, átdolgozott dokumentumértékű munkája. Miért nem írt több hasonló művet? Annak idején miért kezdett bele a *Vadnarancsok*ba?

80 Ayhan Gökhan- Izsó Zita *

„A NYOMOR MÁRA TELJESEN ELFOGA- DOTTÁ VÁLT”

Interjú Géczi Jánossal

A *Vadnarancsok* ciklus öt műből szerveződött, egy neoavantgard, heves hoszszúversből, egy élettörténet-rekonstrukcióból, beszélgetésekből, egy regényből és egy bemutatáshoz el nem jutott drámából, egykori enciklopédikus igényem mentén. A ciklus két

kötete – a második és a harmadik – vált a maga idejében széles körben ismertté, részben egy bezúzott *Mozgó Világ* szám miatt, részben az engem sújtó tiltás okán, részben mert olyan kollektív jelenségekről beszéltem, amelyet az önmagát jóléti társadalomnak nevező formáció eltagadott. A *Vadnarancsok* élettörténet-rekonstrukciós egysége a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg, a szexuális deviánsokkal készített monológok sorozatából készült anyag pedig a József Attila Kör Könyvek egyik kezdeti részeként, a Magvetőnél. Az első erősen cenzúrázott formában, a második pedig értelmező utószóval. Az utóbbi kötetkiadások ekként nem bővített és átdolgozott munkák, hanem az eredeti szöveg visszaállítói. A legpontosabb editio az Orpheusz Kiadónál látott napvilágot, a több kötetes életmű-válogatás negyedik és ötödik könyveként.

Miért nem írtam hasonló művet? Ezt a kérdést sokan feltették egykor, s olykor-olykor ma is, olvasók, szakmabeliek és könyvkiadók. Csalog Zsolt, az oral history magyar nagymestere számára talán érthetővé tettem az érveimet. Ő aki elvárta, hogy szociográfusként tevékenykedjem továbbra is, elfogadta a megfontolásaimat. Költő vagyok, a részleteket csupán azért kutató, mert a teljesség érdekel, s magamat képviselem. Erőtéljes a közösségi elköteleződése, távol ugyan a napi politikától, a köz dolgai mindig foglalkoztattak. Gyorsan azonosulok a fókuszált érzésekkel, személyekkel, kérdésekkel. Nem tudtam volna azonban hosszasan kívül maradni az interjúalanyaim világán – azért, mert hamar beláttam, magam nem tudok számukra semmi segítséget adni, de még csak ígérni sem. Bármelyik szubkultúra foglyának lenni ugyan sok haszonnal jár, de a fegyenclet mégiscsak fogság. A költő nem értelmiségi fazon, aki nyugodt, szürke orvosi szemmel pásztázza a világot, s aki meg tudja őrizni hűvös kívülállását. Így pedig már tisztességtelen alakká válok, ugyanolyanná, mint a velük, a mindenkori margóra kényszerítettekkel szemben a társadalom. Avagy képmutatóvá, aki

azzal, hogy rámutat a problémára, azt hiszi, meg is tette a maga kötelességét, ellátta a feladatát, s fűtyörészve tovább állhat. Költőként azonban többet tehetek: olyannak vállalom magamat, amilyen biológiailag, antropológiailag, szociálisan és kulturálisan vagyok. Költőként, ez sem elhanyagolható, kizárólag a magam életét, a magam eszméit teszem kockára. 81

Szegeden, a TTK-n végeztem el az egyetemet, és szakbiológusi diplomához jutottam. S azt a koherens természettudományi gondolkodást, élet- és kognítívtudományi szemléletet, amelyben kezdeti jártasságot kaptam (s azt a felismerést, hogy a science oldaláról inkább be lehet fogadni a bölcséleti és a társadalomtudományi eredményeket, mint fordítva) használni akartam az irodalmi tevékenységemben. A biológusi és az irodalmári ambíciók közössége terelt a tényirodalom irányába. A *Vadnarancsok* ennek az egyik tematizációja, de ugyancsak azok például az utóbbi években írott és kiadott esszéköteteim is.

Hogyan választotta ki a könyvben szereplő alanyokat? Ütközött nehézségekbe a velük folytatott beszélgetés? Miként sikerült megnyernie a bizalmukat?

Móricz Zsigmond-ösztöndíjasként a veszprémi biológus-szerkesztői állásomat felfüggesztve elmentem a budapesti Semmelweis Kórház pesthidegkúti osztályára, amelyről hírtett, hogy rendkívül toleráns az alternatív nézetekkel és életmódokkal szemben. Valóban, azon az aziliumi helyen sokan fordultak meg tudósok, művészek, vezető értelmiségiek, s nyilván politikusok és politika-közeliek is, olyasféle szabadelvű, az önmegvalósítást támogató menedék, mint manapság egy-két értelmiségi szalon (természetesebben-brutálisabban és valódi kockázatokkal) annak ellenére, hogy a betegek többsége szabályos beutalással érkezett. Humánus, s mélyen megérett intézmény, bölcs és nyitott vezetővel, ambiciózus és kitűnő, a csoportmunkától nem idegenkedő fiatal szakemberekkel, orvosokkal, pszichológusokkal és pszichiáterekkel. Maguk közé engedtek, jól tudták, mire vállalkozom, egyetlen elvárásuk volt felém, hogy az ápolts személyiségét nem károsíthatom, a lehetőségeiket nem korlátozhatom. Munkahelyszerűen tartózkodtam az – amúgy Klebelsberg Kunó villájából átalakított – osztályon, hagytam, aki meg akar ismerni, ismerjen, álljanak szóba velem, kérdezzenek írói terveimről, a szándékomról, s viszonylag könnyedén kialakult az a kör, amely tagjai nyitottaknak mutatkoztak a hónapokon át tartó, rendszeres beszélgetésekre, s az életük több alkalommal való elmondására. Kb. harminc megkezdett életinterjú rögzült, de befejezetté csupán öt vált. Ezek közül négy került be a kötetbe. Az ötödik nem, mivel

a mélyinterjú befejezése után nyilvánvalóvá vált, hogy a lány, rettenetes élet-pálya tulajdonosa, mindenki kizsákmányoltja, viktimológiai eset, sajnos valóban pszichiátriai betegségben szenved, s bár a társadalmi közeg a soknyűgének az egyik okozója, a sorsa nem csupán a társadalom megbetegítő hatásait jeleníti meg. A töredékinterjúk némely mozzanata bekerült a szexuális deviánsokkal foglalkozó JAK-kötetbe, abból a felismerésből, hogy a margóra szorulóak halmozzák a másság jegyeit, s mindegyikben jelen van a szexus átlagtól távoli gyakorlása, mondhatjuk azt is, hogy szabálymentesebben használják a kapcsolatlétesítésre és -tartásra a nemiség kínálta sajátságait.

Tud valamit a könyvben szereplő emberek utóéletéről? Kinek miképpen alakult a sorsa?

Nem, részletgazdagon nem tudok. Mindenekelőtt azért, mert akik megnyitották egykor számomra, majd pedig az olvasóknak az életüket, nem igényeltek egyebet. Sejthető volt ez előre, s ez a mentalitásomnak is megfelelt. Nem arra voltam egykor kíváncsi, hogy az interjúalanyoknak mi a valódi történetük, hanem az izgatott, hogy az életüket miképpen találják megragadhatónak, s hogyan formázzák át saját históriává. Olyan ez, mint a művészet – egy költőnek nem a vele történt események képezik a históriáját, hanem az azok kapcsán született művei. A történet elmondása legalább annyira jellemzője a személyiségnek, mint a saját történethez rendelkezésre álló élettények, s ez persze jellemzője a korszak, a világképek hálójában függő kor emberének. Beszélgetőtársaim semmi olyasmit nem mondtak el, amely szándékukkal nem állt összhangban, megismerték a közlésre szánt szöveget, s a beazonosításra alkalmas pontokat átalakítottuk. A történet elmondása lehetőségeinek arzenálja a kollektív történelem tárgya. A *Vadnarancsok*nak, mostanság úgy látom, a gondolkodás- és mentalitástörténeti jelentése a gazdag, s az egyéb aspektusai pedig múlandóak.

A könyv szereplői nem váltak az életem maradandó személyiségeivé, mivel vagy elsodrótak mellőlem (ez a valószínűbb), vagy úgy döntöttek, hogy nincs közük ahhoz az életszakaszhoz, amelyben magnós interjú részesei lehettek, hogy az alapanyaga legyen egy szociográfiai karakterű (ma már úgy gondolom: társadalomtudományi) szakmunkának. Biztos, hogy mindegyikük számára kiemelten fontossá emelkedett az a több hónapos illetve éves időszak, amelyet a pesthidegkúti pszichiátriai osztályon, a Goldschmidt Dénes dr. vezette intézetben beutaltként, s az is, amelyet ott, saját életük fölött gondolkodva velem töltöttek, de annak a terápiának illetve feltárlkozásnak a végeredménye prognosztizált: egyszer vége szakad, le kell zárni, el kell tőle távolodni. Olyanná váltam magam is, mint a rousseau-i tanító:

a nevelő ügyel arra, hogy a támogatottja, ha a tőle kaphatóakhoz hozzájutott, képes legyen róla leválni, hiszen éppen az a célja, hogy saját lábón álló, autonóm lényt neveljen. Természetesen akadt, akiről ilyen-olyan hír elért, de azok valóságértelme kétes. De tudom, hogy Juli (hogy a műben használt nevén nevezzem) meghalt. A másik lány férjhez ment, 83 s mintha könyve is megjelent volna, éppen a rendszerváltás idején, amelyben a maga szövegalkításával adta közzé a történetét. A fiúk egyike hospitalizálódott, tovább marginalizálódott, a másikat, úgy ahogy van, megőrizte a vallási közössége. Azaz, akinek a család, a kortársi közösség segítséget kínált, s elfogadták a sorsát, felszínen maradt, akinek nem, azok számára nem sietett hasznosan segíteni semmiféle intézmény, s az ügyükben maga a társadalom is érdektelenné vált.

Két interjúalany utóbb a szűkebb vagy tágabb környezete számára tudomásul hozta, hogy az ő története jutott szerephez a kultuszkönyvben, ketten azonban nem.

Az állam fenntartotta intézetekről a mai napig elkeserítő hírek látnak napvilágot. A nevelők sokszor durvák, erőszakosak a bentlakókkal, s az is előfordul, hogy a fordítottja történik. Ön szerint volt „rendszerváltás” ezekben az intézményekben? Milyen javítást javasolna? Mi az akadály a humánusabb bánásmódnak, az intézetek emberibb voltának?

Az állami intézetek, a nevelők és a bentlakók meglehet fásultak és embertelenek, erről nem sokat tudok mondani, de bizonyosan nem saját elhatározásból olyanok amilyenek. Minden egyéni tragédia ellenére, az intézethez bármilyen módon kötődő emberek sorsát nem tudom csak személyes életnek tekinteni, ami az övéké, az a mienk és az enyém is. Ismerek, munkám okán, nem egy kutatást, tanulmányt, törekvést a helyzetről, részletesen kidolgozott alternatívákat is a javítás módjairól, s azt gondolom, hogy sem a társadalom, sem a társadalmat vezetni igyekvő politika, sem pedig a neveléstudomány (továbbá az ahhoz muníciókat szolgáltató társtudományok) nem nyújtanak a praxishoz elegendő segítséget. Valami okból nem tudják elég fontosnak a leszakadó rétegekkel való – ideológiai vezérléstől mentes – törődést, a nyomor elfogadottá vált, a kényszerpályák normális útnak mondatnak, a szegénység és a butaság inkább tűnik kanalizálhatónak, mint a nagyobb szabadsági fokkal rendelkezők magánya vagy sok apró csoportja, és a társadalmunk megalapozott jövőképe kialakulásának is elképesztően sok az akadály. Amíg a társadalom, a világképe szerint kialakított emberképe, műveltségképe s az ezeket érvényesítő intézményei nem humánusak (vagy azt, amit korlátaival együtt képvisel, nem fogadjuk el

nekünk tetsző emberképűnek), hogyan is lennének az emberek humánusab-
bak. Nem, nagyon sok téren nem történt meg a rendszerváltás, és a margóra
kerülők sorsával, ha foglalkoznak, akkor látszatokra törekedve, efemer
módon teszik. Mindazokat, akik terhet jelentenek, nem képezzük át
84 önfenntartóvá. Leginkább az intézményhálózat alakult át – a mögöt-
te álló világ/ember/műveltségkép kaotikus, minden egyezményességtől
mentes. Úgy gondolom azonban, a másik lehetséges utat is lezártuk: az a
szűkös nemzeti jövedelem, amelyet megteremtünk, egy jobb elosztással bő-
ségről fedezné valamennyi családhoz, munkához, kultúrához nem férő hon-
fitársunk minimális ellátását, természetesen, ha ez a közös vagyon nem lett
ezeregy módon megcsapolva, máshová kanalizálva. De szemléletváltásra, új
etika elfogadására nem látok lehetőséget.

A hivatali gondoskodásra, éppen a közelmúltból akad egy szomorú
példám. A budai kertes ház asszonyát, leromlott, de öreg korának megfelelő
állapota miatt kórházra bízta az amúgy beteg férj, aki azonban hamarosan
elhalt. A házuk üresen maradt, ki is fosztották hamarosan. A magatehetetlen
néni egykori barátnője látogatta, intézte az ügyeit, már amíg beengedték
látogatásra – mert hozzátartozók híján s a rendelkezéseknek megfelelően
egyik lerakatból a másikba utalták, s ide-odahurcolásáról tájékoztatást nem
adtak senkinek. Aztán valaki megsúgta, hová is dugták, ahonnan – a hiva-
talból kirendelt gyámja tiltása ellenére is – vendégségbe, de leginkább gon-
dozásra magához vette, a fél évszázados barátságukra tekintettel a
barátnője. A gyámügy hajszája elől azonban nem volt menekvés. Hónapokkal
később, a megnyugodott, állapotában nem romló, orvosi és ápolói gondo-
zásban részesülő, a barátnőjénél magát biztonságban érző, amúgy ágyban
fekvő aggot a gyámügy néhány napos orvosi vizsgálatra mentővel elszállít-
tatta, mondván azt is, hogy kimentik az örökségvadász barátnő karmai közül.
A hölgy sorsának további alakulásáról nem adtak a barátnőnek sem fölvilá-
gosítást. Hónapokkal később azonban a régi házába visszaszállították, adtak
mellé egy 24 órában tevékenykedő kirendelt gondozót, aki nem engedhetett
oda be senki látogatót. A kert, a ház pusztult, a gondozott vagyona apadt,
míg nem ismét kórházba került a néni és néhány hónapra rá meghalt. Az in-
gatlan és az ingóság, már ami maradt belőle, nyilván a gondoskodó államra
fog kerülni, s ha időközben nem találtak volna esetleg örököst, nyilván piaci
áron értékesítésre kerül. Az embertelenség, a bürokrácia, a kapzsiság és a
gondatlanság együttes játszmájában szétfoslott egy élet, s még panaszt
tevő száj sem nyílhat, hogy beszéljen.

**Miért fordulhatnak ezek elő inkább Magyarországon, mint nyugat-európai
országokban? A pénzen múlna minden, vagy többről van szó? Létezik erre
megoldási modell?**

Úgy tűnik, mivelénk ama sokat hivatkozott szociális háló nem arra való, hogy az elesetteket fenntartsa, hanem hogy a bürokrácia intézményei és alkalmazottjai számára megélhetési alkalmakat teremtsen. Civil kurázi sincs ahhoz, hogy kimondódjon – ez a helyzet tarthatatlan.

85

A Vadnarancsok című kötetben az interjúalanyok élettörténetén keresztül a szocializmus vége felé elkendőzött problémákat – például az intézetek elmaradott helyzetét –, illetve a kevésbé ismert, még tabunak számító szubkultúrák világát mutatta be. Ha ma készítené tényfeltáró, szociográfiai portrékat, melyik lenne az a terület, illetve szubkultúra, ahonnan az interjúalanyait választaná, és miért? Létezik manapság olyan feltáratlan, a nyilvánosság előtt kevésbé ismert terület, amit érdemes lenne megismertetni?

Az értelmiség korrumpálódása, ideológiai érdekelnének leginkább, továbbá az, hogyan adnak ők magyarázatot az elrontott rendszerváltásra. És ugyanúgy érdekel a magára hagyott mélyszegénység, a cigányok világa, a nyírségi falvak kisemmizettjének elüresedett világa, s talán a képzéstől mentes sikeresek karrierje. Meglehet, a most hatvanévesek sorsa is megérne egy misét, ők azok, akik hirtelen a partvonalon kívül találták magukat.

Lát-e összefüggést a rendszerváltás előtti és a rendszerváltás utáni, mondjuk, mai fiatalok problémái között? Romlott a helyzet? Miben közös a két időben egymástól kicsit távoli nemzedék?

Az ifjúság ismereteit a kortárs csoport alakítja leginkább, alig jut szerephez az oktatás, s a család hatása is csökken. Ezzel a helyzettel nem tud vagy negyven éve mit kezdeni a felnőtt társadalom, s az a fajta erőszakosság, amellyel föllép, nem vezet sikerre. Ugyanazok a problémák, amelyek a hetvenes években jelentkeztek súlyosbodtak, s melléjük újabbak csatlakoztak. S nem jobb a felnőttek fölismerési képessége sem: a fiatalabb nemzedéki sajátosság értékeit nem méltatjuk, s a közösségeiket nem fogadjuk el.

A kétezres évek vége felé született grafikonok mutatói nem a legjobb adatokkal szolgálnak a fiatalok alkohol- és drogfogyasztása terén. Egyre alacsonyabb életkorban nyúlnak a legális és illegális szerekhez, alkoholhoz, könnyű és nehéz drogokhoz. Lehet-e ez egyfajta szélsőséges válasz a társadalom teremtette kilátástalanságokra, az elveszett nemzedék attitűd megerősítésére? A helyzetet nehezíti, hogy a családok széthullanak, nőtt a családon kívül született, apa vagy anya nélkül felnövő gyerekek száma,

Új Forrás 2014/7 – Ayhan Gökhan-İzso Zita*: „A nyomor mára teljesen elfogadottá vált” – Interjú Gécsi Jánossal

tehát a korábban védelmet nyújtó család nincs emögött a gyerekek mögött. Mégis kinek a feladata lenne a segítségnyújtás, a prevenció?

86 Ugyan a család, mint közösség az emberi faj etológiai sajátosságának az eredménye, de ne feledjük, a történelem során számos, vonásaiban ugyancsak eltérő család-kép létezett. A rómaiaknál például egy teljes villagazdaság volt a maga 300-400 emberével a család, s a jelenlegi csaláértelmezés a reformáció-ellenreformáció idejével, a negyedik kulturális hasadás után körvonalazódott, hogy aztán térségenként még tovább egyénüljön. A család újabban nem gazdasági közösség, a vérségi, a származási közösség is fellazult, talán egy érzelmi függés alapján lehetne legpontosabban körülírni. Szóval át kell értelmeznünk ezt a fogalmat, s nem a régit kell számon kérni, képviselni. Ez tehát nem a fiatalok problémája, amint az alkohol- és a drogfogyasztás sem: amúgy mindezekhez is tartozik számos történeti mintázat.

A prevenció közös feladat. A család legfeljebb támogató lehet mindenféle folyamatban, de a modern társadalomban a szocializáció többségében a családon kívül zajlik le. Ez azonban nem kérdőjelezi meg a család szerepét.

Sajnos a hátrányos helyzetből induló fiatalok sorsát eleve predesztinálják a körülményeik. Találkozott-e olyan emberekkel – akár az interjúk felvétele során, akár akiket megismert – olyanokkal, akiknek később normalizálódott a helyzetük? Lehetséges-e ez? És ha igen, hogyan sikerülhetett?

Hogyan találoztam volna. Végső soron mind ilyenek vagyunk.

A különböző nemzedékek sikeressége között csupán a támogatottság (amely a társadalomtól érkezik) mértéke okozza a különbséget. S a támogatás mögött meghúzódó közösségek értékpreferenciája.

*Eredeti megjelenési hely: <http://ayhanizso.blogspot.hu/>

HA

Mielőtt felnőnénk, sürgősen megöregszünk,
 hogy hihetőbb legyen a látszat.
 Ráncok szíja köti gúzsba testünk,
 beszédünk dallama ereszkedni kezd.

*ne mondja senki, hogy lehetett volna,
 láttuk, hallottuk, olvastuk, tanultuk,
 ha nem tettük, valamiért nem tehattük,
 vagy a rendszer volt hibás,
 vagy mi voltunk a hiba a rendszerben,
 kávé, cigi, alkohol, rászoktunk, leszoktunk,
 azért csak elértünk egy s más,
 lemondunk az ítélezés örömről,
 ha cserébe minket sem ítélnek,
 nem lelkesedünk, jobb a békeség,
 hívhatják lustaságnak,
 mi bölcsességnek hívjuk,
 banális minden hasonulás és lázadás,
 lehet, hogy mások jobban csinálják,
 de mi hűek maradtunk beteljesületlen
 vágyainkhoz, realistává érleltek az évek*

Ennyit rólunk, hazugságainkról.
 Ennyit arról, mért nem hívtunk
 életünkbe egy kíváncsi manócskát,
 aki megválaszolhatatlan kérdéseivel
 emlékünke idézné, miért is indultunk
 útnak egykor az elvarázsolt valóság
 árnyakkal szőtt dzsungelében.

FÉL MONDAT A MÉLTÓSÁGRÓL

tizennyolc macskaéve minden súlya alatt
 mattá kopott cirmos selymébe burkolózva
 idővel túljutva a naphosszanti heverészésen
 a mind lassabb mind jelentéktelenebb majszolgatáson
 létének hattyúdala vegetálásba süllyedt
 - erejét elapasztották a sorvadó izmok
 s vele veszett egyensúlya
 jó ha lépett
 nem is ugrott
 mégis esett
 akkor se talpra
 vakarózásából fajtájához méltatlanul
 hanyatt borulva fogott földet
 teste összeesett
 szokatlanul kicsi és kecses feje
 végképp összezsugorodott
 s a beszűkülő pupillából visszánézett
 a végleges a bizonyos a végső
 és már csak ideig-óráig elodázható -
 nem tartotta egyben más
 csak az inak és a szívósság
 ahogy utóbb magyarázta
 a kegyes ítéletet végrehajtó állatorvos
 csak az inak és a szívósság
 de még napokon át
 hogy a beszűkülő pupilla visszapörgesse
 tizennyolc esztendő macskaemlékeit
 s mindent mi annak vélhető
 a háziak fluktuálását
 érkezéseket távozásokat
 felcseperedéseket feltűnéseket és eltűnéseket
 minden más túlélte kedvencet
 kutyamacska-barátságot
 alakoskodás nélküli hízelkedést

kedves játékosságot és játszi kedvességet
 egerészések dicséreteit
 téli feketerigó-vadászatok retorzióit
 s azt a két hiába rejtegetett almot
 ahonnan mégis felcseperedtek a hírmondók
 hogy csapdában autó alatt maradva
 hagyják magára mit sem értő anyjukat

s a végleges a bizonyos a végső
 napokon keresztül csak somfordált alattomosan
 az inak és a szívósság dolgozott
 de már a mosakodás mozdulata is
 az elszikkadt izomzatban maradt
 legyek szálltak szemére
 és a végső nem akart magától érkezni
 - elébe menvén született a döntés
 az elkerülhetetlen a fájdalmas
 a fájdalommentes

s indulás előtt ölbe véve
 gazdái
 a felcseperedettek
 a megérkezettek
 és a megmaradottak
 torkukat köszörülve
 még búcsúzólul megérintették

hogya a simogatások alatt
 utoljára feldorombolva
 megköszönje röpke macskaéletét
 a kéznek
 mely tőle azt elveszi

KÖLYÖKFUTBALLISTÁK

90

Ad 1.: „A futball nem élet és halál kérdése.
Sokkal több annál.”
(Bill Shankly, az FC Liverpool
egykori menedzsere)

Ad 2.: „Valaha én is így loholtam
egy vakmerő gólhelyzetért”
(Jékely Zoltán: Futballisták)

egyen-színeikben vonuló srácok –
hiába tudjuk hogy más a lényeg rég
lessük a hátukra vasalt mezsámot
sarjaink közt nincs is egyéb különbség

nem vitás van ennél sokkal fontosabb
ám már fel is álltak középkezdéshez
ez milyen ellenfél: kölykök vagy lovak
nagy zakónak néz ki – ja biztos így lesz

abból tanulsz sokat – talán nyerni nem
na de anno mi sem pedig hát ugye
igaz nem ez számít úgyse majd hanem
még ha végül nem is vittük semmire

s nem ellenség most sem még az ellenfél
bár ha úgy hozná csak rúgj oda azért
miket fúj itt ez a fütytös vakegér
jó egy sárga lapot még bőven megért

s nekünk is lendül lábunk – kezünk helyett
ha már kihagyta hát iparkodj tovább
tessék gólt is kaptunk – a francba lehet
rágjuk-köpjük zacskószám a szotyolát

ha így folytatod mondd mi lesz belőled
örüljünk ha megye-kettőig viszed
rendben döntetlen – a végén belőtted
csak amikor ahol s ahogyan: minek

s így folytattuk – mert mondd mi lett belőlünk
fölé-mellé zúgva messze pattogva
ne értsétek meg: de mégis belőttük
– minden egyéb élet és halál dolga

Azt álmodtam, hogy megkérem a kezéd.

És te igent mondtál, pedig mindketten tudjuk,
hogy nem fogsz hozzám jönni, hogy nem én veszek el,
hogy bonyolult kötésminta szerint
vagyunk elrendezve, és hogy kezdettől fogva
vagyunk egymás anyagában ősi motívum,
hogy te utazhatsz délre, én pedig északra,
mert tudom, hogy nem egyedül az enyém vagy,
hogy csak az önzetlenség van, vagy semmi, és viszont,
mert ugye a lovakat mindig lelövik,
a madarak pedig egyszer csak kirepülnek,
de mi akkor is maradunk egymásba kötött
sormintája az örök szívszövetnek.

FOGYÓHOLD

Minden mondatunkban rejtett ártalom.
Bár lenne erős méreg orvosolni.
Helyezkedne bennünk a világfájdalom,
Régi helyén csupa elnyűtt, ócska holmi.

Egymással engedjük csordultig a kádat.
A nyomás alatt szén van a mély üregekben.
Hidd el nem miattam vagy ennyire fáradt.
Hidd el nem miattad vagyok türelmetlen.

De a szavak mit sem érnek – furcsa módon –
ha magadra zársz és én rád csukódom.
Két karoddal oldasz minden bánatot.

A tanácstalanság látszik tetteimben.
Talán boldog lennék, ha megfordulna minden –
s mikor megbicsaklasz, én lennék támaszod.

Alkalmi madár csapat húz el a köves veranda fölött, és a madarak a szárnyaikkal mintha ide-oda lökdösnék a felhőket. A költöző madárrajok fölhorzsolják az Eget, a sivár szürkeség pedig lassanként mindenre ráheged, de itt-ott

92 Mohai V. Lajos

MÉLYEN

BEVÉSŐDÖTT

(rekviem – a kanizsai hidegház)

még kikapaszkodik a felhőfoltok alól néhány gyöngye napsugár. Ferde húrokat vág a fehérre meszelt falakra, a veranda kövein léptek csattognak, a bolthajtások visszhangossá erősítik a zajokat.

A sötétség peremén a hullámozó cserjéken, bokrokon száraz szél söpör végig, mint valami éles rúd. Ritkásak már a fák, az alacsony dombok és hegyhátak lankáin bokáig ér az avar, de még nem ragasztotta össze a halott leveleket a fekete eső. A kertkapu mögötti kis pihenő a lépcsősor fölött helyezkedik el, ahol a tömzsi támfal tövében a magas épület homlokzata előtti kicsinyke füves rész szinte visszahajolt a ritkás léckerítéseken át az utcára; ez különös ismertetőjele volt a házsor végében megemelkedő kert látványának. Jobb kézre, kőhajításnyira a kopár növényzet mellmagasságban ért véget. Az egymáshoz hurkolódó kertek mélyén ezen az órán már nyirkos a levegő érintése, csak egy-egy lehulló gyümölcs öblös puffanása töri meg az egyhangúságot. Az elformátlanodott gyümölcsök körül a szürke szín mintha még veszítene a maradék erejéből is. A körtecsonkokat kukacok rágják. Ettől a szélfúttá fűben olyannyira kísérteties vált a halott gyümölcsök terhe, hogy a helyet a kutyák is messze elkerülték.

Türelmesen ereszkedett le az este, a tömzsi sövény elrekeszelte a kilátást a szemközti házakra. A falakhoz toldott fedett verandák erőszakosan kinyújtották az árnyékaikat.

A város szélén álló fuvaros-istállók éjjeliőre egyszer sem nem mulasztotta volna el a sötét beálltát figyelemmel kíséreni. Követte a csillagok érkezését, mintha többé már nem akarná elereszteni őket. Távollétük oly hosszúra nyúlt a számára, hogy amikor visszatért nyomorúságos bódéjába és elsötétítette a helyiséget, virradatig a csillagok pályáját követte. Ezt tölti ki az éjszakáit, akárcsak pályafelvigyázóknak és a tolatómestereknek.

A szélső házak közé ékelt szilvamagalakú terecskén egy feszület áll, az eső és a hó lemosta a festéket a keresztre feszített Jézust mintázó kőszoborról. A földúton mélyen bevésődött kerék- és patkónyomok futottak a távoli

kocsiszin kapui felé. A hórihorgas épületek mögött a távolban rétek lejtettek, egészen a balatoni műút szalagjáig. A városzél házai lassan fogytak el a gabonatáblák megsüppedt szegélyénél. A törött, foghíjas deszkakerítések mögött szégyenlősen húzódtak meg a keskeny, gyér fűvű udvarok; a földnek tapasztott kicsinyke előkertek lábánál poros vadsóska-függöny foszladozott. 93

Amikor az első buldózerek megjelentek, a rossz fenyegetése testet öltött. Idegenek vették birtokba a vidéket. Nem kíméltek a szilvamágalakú terecskét sem, törmelékupacok nyomták agyon a félhomályba merült feszületet. A dübögő munkagépek később a mezőt egészen a veteményeskertekig szorították vissza, lánctalpaik beletapostak még a védtelen léckerítésekbe is. A letarolt földekre kiszállított betontömbök szaga a konyhanövények ágysáig ért, a sűrűn szállongó cementportól körös-körül megnehezült a levegő. Akik szemérmesen odagyűltek a környékről, néma könnyöggel, mozdulatlanul szemlélték a fenyegető nyüzsgést. Szinte összecuklottak a fájdalomtól, mert érezték, az idő eljövételét, amelyet utolsó álmaikban mindedig visszavertek.

A Belsped-istállók kiürítéséről is rendelkeztek. A lovakat a csatakos fejű szenesek vezették el. Kétoldalt lépdeltek a kantárszárra fogott állatok mellett, haraggal a szívükben.

Merre dobognak azóta az Égi mezőn a kocsisok?

Hol maradnak ezután a kocsiszínek sötét torkai, amelyek elnyelték a délutáni fényeket, hol marad a faltövekből kikapaszkodó lapulevelek poros szomorúsága? Hol maradnak a fuvaros lovak hajnali vallomásai, amikor szolgálatba indultak, és nyugtalanul nekilódultak az útnak, hogy megadóan kiszolgálják a város igényeit? Hová merül el a jegenyék imbolygó árnyjátéka, ha majd a jegenyéket is kivágják, és tüzelő lesz belőlük? Hová merül el a madarak repdesése onnan?

Akik csak tehették, figyelték a túlvilági menetet, még az aggastyánok is hétrét görnyedve előmászta a rejtekeikből. Ha nyersességüktől tartva korábban bárki ijedezve elhúzódott a szenesemberektől, most megnyitották a szívük titkos ösvényeit előttük, hogy erőt adjanak az úthoz.

Álmában mintha a fürkészne valamit a messzeségben, a határtalan mezőkön túl, ahol már a horizontot a leszálló sötétség kezdte fojtogatni. Vajon most hányan néznek föl az Égre, kiket csábítanak az őszi nap utolsó fényei? „Későn

érkeztél, épp most járt itt. Ősszel nem marad sokáig egy helyben, csábítják a sötét, határtalan földek, van benne valami varjúszerű. Ha látni akarod őt, röppenj ki a földekre, ott lesz bizonyosan."A távolban azonban már nincs mire figyelni; a gerendákkal megtámasztott istállók falán elárvult fények.

94 Szüntelenül kísérik a kora este mélyülő sötétjének repeszei. De nem fény ez már, csak kialvó homály, bármennyire igyekszünk is.

Rejtély, hogyan születik tisztán valami,
S porban és hamuban hogyan őrzi tovább
Kezdeté fényét.

Nem jöhet senki világra,
Kit hagyja a sors önmaga lenni,
S ne osztana ketté reményre és maradékra.

Komálovics Zoltán 95

REJTÉLY

Ám a néma, zöld világ
Gyökeret ver, s a nap fele nyúlik.
A fa évszakokhoz, fű az esőhöz idomul,
Rendre megtérül bennük a szándék.

S ahogy a lomb a tó fölé borul,
Szem elöl rejtve a part vonalát,
Az ég terhével a víz súlya összesimul.

Ösvények nélkül is lehet járni a földet,
De nagy íveken ér csak célba akárki.

Néha látni lehet képmások sűrűjében
Egy eredendő képet, azonban emberi arc
Nem látszódik soha isten tükreiben,
Melyek tökéletes pontosságban állnak,
Szórják, gyűjtik a fényt a tiszta lapokra.

Számunkra nemhogy a tisztaság,
Félni már a bűn is elegendő.
Hiszen születéskor a szép is torzul,
S míg rázódik, reszket a lélek,
A külső erők örvényébe érve,
Vitorlát bont az idő benne,
S repíti egy soha nem sejtett üzenettel
Idegen istenek hajléka felé.

Ha lenne egy kehely kapaszkodni
Reménynek és maradéknak,
Tiszta vize úgy csorogna,
Ahogy múlik az arc
Hamuban és porban.

Szeretettel köszöntjük ötven éves szerzőnket! (A Szerk.)

Folyóiratunk a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM
anyagi támogatásával jelenik meg.
Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HÍRKER RT.
és alternatív terjesztők

Szerkesztők
JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő)
SZÉNÁSI ZOLTÁN (felelős szerkesztő)

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ACSAI ROLAND (Indiáner-gyermekirodalmi rovat szerkesztője)
BÓDI LÓRÁNT (online szerkesztő)
SZÜCS BALÁZS PÉTER (Füstjelek online rovat szerkesztője)

Lapterv és műszaki szerkesztés
SELLEYI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak
BUCSI-KOVÁCS ANIKÓ
MIKLÓSVÖLGYI ZSOLT
PAPP MÁTÉ
REICHERT GÁBOR
TURI MÁRTON

Tiszteletbeli munkatársak
BUJI FERENC
FÖLDES LÁSZLÓ HOBO
MONOSTORI IMRE
MUZSNAY ÁKOS
VASADI PÉTER

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer
Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben
Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2890 Tata, Székely B. u. 2/A Telefon: 20/3353 626
E-mail: info@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu
Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.
ISSN 0133-5332

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.
Készült a Sollers Kft. nyomdájában Tatán.